

Stanislav JUŽNIČ
Ambrož KVARTIČ
Jernej MLEKUŽ
Zmago ŠMITEK
Franc KRIŽNAR
Tone KREGAR

CENA: 11 €

ZGODOVINA ZA VSE, leto XX, št. 1, 2013

ZGODOVINA ZA VSE

VSE ZA ZGODOVINO št. 1

leto XX, 2013

ISSN 1318-2498

ZGODOVINA ZA VSE

VSEBINA

Zgodbe, ki jih piše življenje

Stanislav Južnič

Magistrat je osel

5

K zgodovini preprirov med ljubljansko mestno in njej nadrejeno oblastjo

DER MAGISTRAT IST EIN ESEL

Zur Geschichte der Streitigkeiten zwischen der Laibacher Stadtbehörde und der ihr übergeordneten Behörde

Ambrož Kvartič

Trije Slovenci, pa smo zbor

18

Vloga petja in ljubiteljske pevske dejavnosti

v procesih narodnega prebujanja pri Slovencih v 19. stoletju

DREI SLOWENEN, UND WIR SIND EIN CHOR

Die Rolle des Singens und der Amateurgesangstätigkeit

in den Prozessen des nationalen Erwachens bei den Slowenen im 19. Jahrhundert

Jernej Mlekuž

»Ostrupljanje s klobaso«

30

Nekaj ugrizov v klobčič kranjske klobase in narodnega ponosa,

zvit v slovenskem časopisju od pomladi narodov do konca prve svetovne vojne

„DIE VERGIFTUNG DURCH WURST“

Einige Bissen in das Gemisch von Krainer Wurst und Nationalstolz,

eingewickelt in die slowenische Presse vom Völkerfrühling bis zum Ende des Ersten Weltkrieges

Zmago Šmitek

Grob v mongolski stepi

42

Kaj vemo o usodi nadporočnika Zagoričnika?

EIN GRAB IN DER MONGOLISCHEN STEPPE

Was wissen wir über das Schicksal von Oberleutnant Zagoričnik?

Franc Križnar

Savinova opera Poslednja straža: med Zagrebom in Ljubljano (1904-1907)

49

SAVINS OPER POSLEDNJA STRAŽA: ZWISCHEN ZAGREB UND LJUBLJANA (1904-1907)

Tone Kregar

Novačanova celjska bitka

63

Pretep v celjski kavarni Evropa decembra 1939 in njegov sodni razplet

NOVAČANS CILLIER SCHLACHT

Die Prügelei im Cillier Café Evropa im Dezember 1939 und ihr gerichtliches Nachspiel

S knjižne police

Aleksander Žižek

Pomisli vendar 74

Urška Strle

Migracije, migracij, migracijam 76

Tomaž Ivešič

Odkrijmo življenje cehov 78

Aleksander Žižek

Mostovi 80

Aleksander Žižek

Meh za smeh 81

Jure Gašparič

Revolucija in nacija 84

Bojan Balkovec

Od deželnih pridelkov do kolonialnega blaga 86

Jože Kranjec

Osebno in zasebno o Celjanih na olimpijskih igrah 88

V spomin

Aleksander Žižek

Prof. dr. Janez Cvirn (1960–2013) 91

Stanislav Južnič

Magistrat je osel

K zgodovini prepиров med ljubljansko mestno in njej nadrejeno oblastjo

JUŽNIČ Stanislav, dr., Univerza v Oklahomi, Oddelek za zgodovino znanosti, US – Norman OK 73019-6030, West Brooks 401

**342.25(497.1Ljubljana):929Hacquet B.
5:929Hacquet B.**

MAGISTRAT JE OSEL

K zgodovini prepиров med ljubljansko mestno in njej nadrejeno oblastjo

Opisujemo Hacquetov spor z ljubljanskim magistratom, ki se je vrtel okoli mestnih kompetenc. Balthasar Hacquet ni pokazal preveč ponižne vneme in je namesto magistrata za sogovornika vzel kar njegove nadrejene; nespoštovanje ustaljenih pravil in hierarhij je sploh značilno za individualiste Hacquetove vrste. Spor je vzplamtel na veliko veselje ljubljanskih firbcev, zdi pa se, da je magistrat potegnil krajši konec. Seveda je vsaka podobnost s sodobnim slovenskim vsakdanom povsem izključena in zgolj naključna.

Ključne besede: Balthasar Hacquet, Ljubljanski magistrat, zgodovina naravoslovnih ved.

JUŽNIČ Stanislav, PhD, University of Oklahoma, Department of the History of Science, US – Norman OK 73019-6030, West Brooks 401

**342.25(497.1Ljubljana):929Hacquet B.
5:929Hacquet B.**

CITY-HALL IS A DONKEY

To the history of quarrels between the Ljubljana City Hall and its superior authorities

Hacquet's conflict with the Ljubljana City Hall about its competences is described. Balthasar Hacquet did not show due respect and he ignored City Hall, speaking instead to its superiors. Such disrespect for roles and hierarchies is common in individualists of Hacquet's kind. The dispute escalated, to the great amusement of Ljubljana public, and it seems that City Hall suffered a defeat. Any resemblance between those events and modern ones is out of the question and a mere coincidence.

Key words: Balthasar Hacquet, Ljubljana City Hall, History of Natural Sciences.

Uvod

Karl Marx je ob prevzemu oblasti Napoleonovega nečaka 2. decembra 1851 trdil, da se zgodovina ponavlja: najprej kot tragedija, dne 9. novembra 1799 ob prevzemu oblasti Napoleona »velikega«, nato pa kot farsa, ob državnem udaru njegovega nečaka. Tudi sodobni spori med mestnimi in državnimi oblastmi niso novost, temveč predvsem ponovitev mnogoterih preteklih dogodkov in sporov. Seveda, podpisani ni Marx, saj nima brade, zato ne bo sodil, kateri med ponovitvami teh sporov je tragedija, katera pa farsa.¹

Ne glede na naravo ponovitve, je bil glavni junak naše zgodbe Balthasar Hacquet neponovljiva osebnost v slovenski zgodovini. Ker je bil majhne rasti, si je med sedemletno vojno raje omislil kirurški poklic, saj ga kot malega vojščaka niso jemali dovolj resno. V Idrijo je prišel z dekretom datiranim z dne 4. avgusta 1766, po francosko pisanem priporočilu Gerharda van Swietenena z dne 7. maja 1766 in ugodnem mnenju vojaškega proto-medica, vrhovnega zdravnika cesarske vojske Franca Wolfganga Graffenhueberja (* 19. 12. 1724 Ljubljana)² datiranim 22. maja 1766.³ Franc Wolfgang Graffenhueber je bil sin Franca Jerneja pl. Graffenhueberja (* 31. 8. 1683; † 13. 4. 1727)⁴ in Marije Barbare, hčere Josefa Milpacherja, poročene 26. novembra 1718;⁵ njegov ded je bil ljubljanski župan od 10. julija 1699, lekarnar Janez Krstnik Graffenhueber († september 1701),⁶ poročen dne 5. februarja 1679 z Marijo Magdaleno Bosio (* 1. 5. 1654), vdovo Amadori.⁷ Franc Wolfgang Graffenhueber je leta 1756 na Dunaju doktoriral iz medicine; med priporočanjem Hacqueta je bil leta 1765 na Dunaju zdravnik proti epidemijam, živel pa je pod arkadami pri Rdečem Ježu.⁸ Enako funkcijo je obdržal tudi leta 1767, vendar se je preselil na dunajsko Riemerstrasse v Šušterićevo hišo⁹ jugovzhodno od Stefanovega trga na pol poti do

mestnega parka. Priporočilo Franca Wolfganga Graffenhueberja meče nekoliko drugačno luč na Hacquetovo vojskovanje v primerjavi s pristranskim povzetkom v Hacquetovi avtobiografiji:¹⁰ med Sedemletno vojno naj bi bil dve leti kirurg pri pehotnem regimentu (*régiment d'infanterie de ligne*),¹¹ dve leti v cesarsko kraljevih vojaških špitalih in nazadnje približno tri leta pri portugalskem kirasirskem (oklopnem, Cuirassiers) regimentu, ki mu je v Šleziji ob koncu Sedemletne vojne in po njej med letoma 1759 in 1767 poveljeval Ignatz baron Contant zu Kulb.¹²

Hacquet je prišel v Ljubljano po sporih v Idriji in prepovedi jezuitov leta 1773. Zdi se, da je vsakokrat prevzel službo na osnovi slovesa, ne da bi predložil papirje o svoji domnevni izobrazbi ali vsaj rojstvu, če izvzamemo disertacijo o umetnem anusu.¹³ Tako njegov dunajski mrliški list iz leta 1815 namiguje, da je umrl star 60 let in bi potem idrijsko službo prevzel kot najstnik; sam si je po navadi pripisoval precej višji starost.¹⁴ Da se je delal Francoza je bila že tako ali tako posrečena šala.¹⁵ Nikakor pa ni bila za hec njegova učenost: med ljubljanskimi veljaki bi z lučjo ob belem dnevu iskali junaka, ki bi prebral pol toliko strokovnih del, kot jih je Hacquet lastnoročno napisal.

Hacquet je bil prepirljive narave in veliko premajhne rasti, da bi se prostovoljno upognil pred avtoriteto: od tod divji spor, ki sta si ga zakuhala z drugim velikanom tedanjega ljubljanskega uporabnega duha, Gabrielem Gruberjem. Pravega vzroka za njun prepir pravzaprav ni. Gre za staro modrost: dva petelina pač ne znata biti miroljubna na skupnem dvorišču. Dvorišče njunih dni pa je bila – Ljubljana.

Hacquet v Ljubljani

Po prepovedi jezuitov leta 1773 je Hacquet predaval v ljubljanski hiši deželnih stanov, nekdanji jezuitski apoteki na Starem trgu št. 83;¹⁶ danes je to Gornji trg 4 z nekoliko previsoko postavljeno Hacquetovo spominsko ploščo. V isti hiši tik ob zgradbi nekdanje Normalne

¹ Za pomoč pri nastajanju članka se zahvaljujem akademiku dr. Andreju Kranjcu.

² Schiviz, *Der Adel*, str. 65.

³ Šorn, *Recenzija*, str. 497-498; Borisov, *O Hacquetovem značaju*, str. 463.

⁴ Schiviz, *Der Adel*, str. 29, 186 (ob krstu napačno Graffenweger, ob smrti nenatančno zaokrožena starost 42 let).

⁵ Schiviz, *Der Adel*, str. 156.

⁶ <http://www.ljubljana.si/si/ljubljana/zupani/1600-1701/janez-graf-fenhueber/>

⁷ Schiviz, *Der Adel*, str. 10, 151.

⁸ Protomedicus Campestris, logieren unter den Tuch – Lauben, bey den rothen Igel (Kaiserlich= und Königlich, wie auch Römisch= Königlich, und Erz=Herzoglicher, Dann dero Haupt= und Residenz-Stadt Wien Staats= und Standes =Kalender, auf das Gnaden = reiche Jahr Jesu Christi M. DCC. LXV Mit einem Schematismo. Wien: Johann Kaliwoda, 1765, str. 314); Graffenhueber, *Thesis*.

⁹ Schusterischen (Kaiserlich= und Königlich, wie auch Römisch= Königlich, und Erz=Herzoglicher, Dann dero Haupt= und Residenz-Stadt Wien Staats= und Standes =Kalender, auf das Gnaden

=reiche Jahr Jesu Christi M. DCC. LXV Mit einem Schematismo. Wien: Johann Kaliwoda, 1767, str. 343).

¹⁰ Borisov, *O Hacquetovem značaju*, str. 462.

¹¹ Morda v povezavi s poznejšim feldmaršalom Charles-Josephom princem de Ligne (* 1735; † 13. 12. 1814 Dunaj), ki se je med Sedemletno vojno izkazal v Šleziji (Šorn, *Recenzija*, str. 498).

¹² http://www.kronoskaf.com/syw/index.php?title=Infant_von_Portugal_Cuirassiers

¹³ Borisov, *O Hacquetovem značaju*, str. 464; Hacquet, *Remarque*.

¹⁴ Južnič, *Kranjc, Bibliography*, str. 92-93; Hacquetov pogreb dne 12. 1. 1815 v Starberegister der Pfarre St. Rochus und St. Sebastian, Landstraße Vienna, Jahrgang 1815, zvezek 4, folij 280.

¹⁵ Južnič, *Kranjc, Bibliography*, str. 49.

¹⁶ Anonimno, *Neuer Instanzkalender*, str. 68, 82.

šole na Starem trgu št. 82¹⁷ je živel ob zbiranju znamenitosti iz anatomije in mineralov vključno z amorfnim kvarcom;¹⁸ ni se otepal niti geoloških najdb in botaničnih zbirk, svoj botanični vrt pa si je omislil v bližnjem Poljanskem predmestju ob današnji Poljanski cesti. Hacquet je v domači hiši poučeval anatomijo, po letu 1782 pa ob njej še botaniko, kemijo, fiziologijo, kirurgijo in porodništvo za Ljubljanski Licej.

Za veljake Hacquetove baže je značilno, da jih beli svet mnogo prej prizna od someščanov. Starejša sestra cesarja Jožefa II., praška opatinja Marianne (Maria Anna Josepha Antonia, * 1738 Dunaj; † 1789 Celovec) si je ogledala Hacquetovo ljubljansko zbirko leta 1781 kmalu po smrti svoje cesarske matere (1780), potem ko se je ustalila v Celovcu; mineralogije se je naučila od svojega očeta in Hacquetovega urednika prostožidarja Ignaza von Borna, ki ji je gotovo priporočil Hacqueta. Bodoči ruski car Pavel I. (* 1754; † 1801) se je na svojem po-poročnem potovanju s svojo nadarjeno visokoraslo nevesto Marijo Feodorovno (* 1759; † 1828) peljal skozi Ljubljano. Pot je začel septembra 1781 na pravkar pridobljenem Poljskem; nato je prešel habsburško mejo in si ogledal Hacquetove zbirke pozno leta 1781, preden je zavil proti Italiji. Papež Pij VI. (* 1717; † 1799) si je Hacquetove zbirke po nekaterih virih ogledal taistega leta 1781, verjetneje pa med svojo potjo iz Rima, začeto dne 27. 2. 1782 proti Dunaju, kamor je prispel dne 22. 3. 1782; morda je do obiska prišlo med papeževim vračanjem, potem ko je zapustil Dunaj dne 22. 4. 1782, šest let preden je potrdil ljubljansko nadškofijo. Dne 23. 12. 1783 je cesar Jožef II. (* 1741; † 1790) papežu vrnil obisk in se nepričakovano pojavil med Rimljani. Njuno srečanje je omogočilo konkordat za mesti Milano in Mantova dne 20. 1. 1784. Med potjo domov dva meseca pozneje je cesar dne 20. 3. 1784 ob tri četrt na eno popoldne prispel v Ljubljano; izbral si je najstarejši mestni hotel Pri divjem možu na Mestnem trgu poleg Magistrata, po domače Pri Bildemonu oziroma Hotel Zum wilden Mann, ki je deloval med letoma 1731-1868.¹⁹ Med sprehodom so cesarja spremljali Franc grof Kinsky (Josef Kinski von Wchinitz und Tettau, * 1739; † 1805), general Wenkheim (Franz Xaver, * 1736; † 1794)²⁰ in glavar baron Anton baron Taufferer (Janez Nepomuk Tadej, * 6. 5. 1723; † 3. 3. 1787).²¹ Najprej so si ogledali mestno in vojaško bolnico; zvečer po osmi uri si je cesar privoščil še družbo Alojza grofa Turjaškega.²² Po prespa-

ni noči se je naslednji dan, v soboto, 21. 3. 1784, cesar ob osmi uri na vozu s šestimi vpregami v družbi Kinskyja, Wenkheima in Tauffererja odpravil v stolnico k maši knezoškofa Herbersteina. Nato si je ogledal še nekoč jezuitsko cerkev sv. Jakoba in frančiškansko cerkev, ki je bila tisti čas še na poznejšem Vodnikovem trgu; kmalu nato je cesar dal frančiškane preseliti čez Ljubljano, v ta namen pa je dal ukiniti avguštinski samostan.²³ Nato si je cesar izvolil ogledati novi *Grabenbrücke*, verjetno leseni Karlovski most čez Gruberjev prekop. Končno si je poldrugo uro ogledoval Hacquetove ljubljanske zbirke, naravoslovni kabinet in anatomsko sobano;²⁴ cesarjev spremljevalec generalmajor Franc Josef Kinsky, direktor vojaške akademije v Dunajskem novem mestu, je bil še posebej podkovan za obisk. Ustanovil je naravoslovni kabinet v Pragi, v I. Bornovem praškem glasilu objavljala nase naslovljena pisma o magnetizmu in elektriki skupaj s Hacquetom, pozneje pa je v zbranih delih priobčil tudi raziskovanja mineralov.²⁵ Kinsky je v Bornovem prostožidarsko obarvanem glasilu resda previdno objavljala kot grof K*****, vendar ga je Hacquet ob citiranju navajal s polnim imenom grof Kinsky že nekaj mesecev po Kinskyjevem ljubljanskem obisku.²⁶ Tako ne bo prav daleč od resnice drzna domneva, da je prav Kinsky nagovoril cesarja za prestižni obisk pri Hacquetu.

Sledil je še obisk zapora in vojaške kasarne. Cesar se je ob 15. uri dne 21. 3. 1784 odpravil proti Mariboru,²⁷ ob 13. uri dne 23. 3. 1784 pa je že prispel v Gradec.²⁸ Kmalu nato je odprl dunajsko *Allgemeines Krankenhaus* avgusta 1784 in zamenjal latinski uradni jezik monarhije z novodobno nemščino; dve leti pozneje je 19. junija 1786 ustanovil prvo civilno bolnišnico pri Slovencih.

Cesar je potemtakem obiskal Hacqueta v soboto 21. marca 1785 okoli poldneva, bržkone v spremstvu Kinskyja, Wenkheima in Tauffererja. Ogled je moral

gosti mestni muzej (Andrejka, Poslopje mestnega muzeja, 263; Kaiserlich= und Königlich, wie auch Römisch=Königlicher, und Erz=Herzoglicher, Dann dero Haupt= und Residenz=stadt Wien Staats= und Standes =Kalender, auf das Gnaden = reichte Jahr Jesu Christi M. DCC. LXV Mit einem Schematismo. Wien: Johann Kaliwoda, 1794, str. 475).

²³ <http://www.zdravniskazbornica.si/isis/1081/2011/121/14/razvoj-ljubljanske-bolnisnice-od-ustanovitve-do-konca-prve-svetovne-vojne-17861918-ob-225-letnici-ustanove-17862011>

²⁴ Hacquet, *Abbildung und Beschreibung*; Pintar, *Mediko-kirurški učni zavod*, str. 8, 22, 18, 74; Jakob, *Belsazar*, str. 15, 244; Pederin, *Jadranska Hrvatska*, 34; Kurdi, *Galicia*, str. 117; *Laibacher Zeitung* 20. marca 1784, št. 13 str. 1-2.

²⁵ Kinsky, *Des Hrn. Grafen; Klinkosch, Kinsky, Klinkosch Schreiben an Kinsky; Hacquet, Schreiben an; Kinsky, Des Grafen Franz Kinsky gesamlte Schriften*.

²⁶ Hacquet, *Physikalisch-politische Reise*, str. 94; Kinsky, *Schreiben des Hrn. Grafen*, str. 257 in slika 9 na tabli 8.

²⁷ *Laibacher Zeitung*, 1. 4. 1784, št. 14, str. 1.

²⁸ *Laibacher Zeitung*, april 1784, št. 16, str. 2-3.

¹⁷ ZAL LJU 489, *Registratura I.*, fascikel 59, mapa 237, folij 93v.

¹⁸ Hacquet, *Physikalisch-politische Reise*, str. 29, 33.

¹⁹ <http://nl.ijs.si/fedora/get/sbl:4853/VIEW/>

²⁰ http://www.napoleon-online.de/AU_Generale/html/wenkheim.html

²¹ Schiviz, *Der Adel*, str. 207.

²² Bržkone v palači dednega deželnega zakladnika Maria Jožefa grofa Auersperga (* 1714; † 1806) in njegovega brata svetnika Johana Paula Aloisa Auersperga (* 1729; † 7. 6. 1810 Turjak), ki danes

biti pravi navdih za vse navzoče. Cesar je bil deležen Hacquetovega občudovanja vse do svoje prezgodnje smrti, čeravno je nekaj ognja tudi v dimu, ki namiguje, da naj bi cesar tistikrat najel Hacqueta za vohunjenje po beneških in dubrovniških delih današnje Hrvaške; le-te naj bi po pričakovanjih kmalu padle pod habsburško žezlo. Špijonsko ozadje bi lahko povzročilo razmeroma pozni natis Hacquetovega *Orisa* (1801-1808) po zaporednem propadu Beneške in Dubrovniške republike leta 1797 in 1808.²⁹ Hacqueta je resnično očarala naprednost cesarjevih misli, dosežena kljub domnevno zgrešeni vzgoji habsburških nadvojvod.³⁰ Hacquetovo zaničevanje vzgoje cesarjevičev je seveda lahko tudi kritika Žiga Zoisovega prijatelja barona Jožefa Kalasanca Erberga, ki je postal ajo, vrhovni dvojni mojster-vzgojitelj bodočega cesarja Ferdinanda pomladi 1809 na Dunaju, kaka tri leta pred zadnjimi popravki v Hacquetovi avtobiografiji. Nekdanji jezuit Sigmund Anton Hohenwart (* 2. 5. 1730 Kolovec; † 30. 6. 1820 Dunaj) je med letoma 1778-1790 v Firencah poučeval bodočega cesarja Franca in njegovega brata vojskovodjo Karla, kar je bil prav tako lahko predmet Hacquetove puščice; še zlasti potem, ko je Hohenwart postal dunajski nadškof leta 1804.

gubernij v Gradcu. Tako si je Hacquet domišljal, da lahko s svojimi visokimi zvezami deluje mimo mestnih oblasti, kar se mu je vsaj deloma maščevalo, čeprav ni šlo za račun brez krčmarja. Poleg tega se je pregnani Hacquet odločil za napeljavo vode komaj nekaj tednov potem, ko je njegov vplivni sovražnik Gabrijel Gruber že pobral šila in kopita čeprav se je še leta 1782 postavljaj z naslovom navigacijskega direktorja;³² Hacquet je Gruberja tako prekosil, da je v času cesarskega obiska pri Hacquetu poraženi Gruber v številnih dopisovanjih z Okrajnim glavarjem Antonom Tauffererjem in Pavlom Jožefom Semenom zaman skušal kaj iztržiti za svojo Gruberjevo palačo.³³ Medtem ko se je Hacquet kopal v slavi, je Gruberjeva zvezda že povsem zašla.

Ko je tako spodrezal nekdanjo Gruberjevo ljubljansko jezuitsko oblastnost, je Hacquet dobil zagotovitev Okrožnega urada in Gubernija za napeljavo vode iz bližnjega mestnega vodnjaka do svojega anatomskega teatra, šole, oziroma stanovanja. Bržkone si je izbral Herkulov vodnjak sto metrov zahodno na nekoliko nižji točki bližje Ljubljani. Ljubljanski Magistrat je nasprotoval podjetju Hacqueta in njegovega delovodje Jentsitscha,

Ime obiskovalca	Datum	Okoliščine	Opombe
Nadvojvodinja Marianne	1781	Po smrti Marije Terezije	Marianne se odseli v Celovec
Prestolonaslednik Pavel in velika vojvodinja Maria Feodorovna	Pozno 1781	Pot s Poljske v Italijo	Verjetno srečata tudi Hacquetovega sovražnika Gabrijela Gruberja
Papež Pij VI.	Zgodaj marca 1782 ali pozno aprila 1782	Ob poti z Rima na Dunaj ali nazaj	Pogajanja o cesarski zaplembi premoženja samostanov
Cesar Jožef I.	21. marec 1784	Vrnitev iz Rima	Konec samostana Stična 6. 10. 1784

Okronane glave si ogledujejo Hacquetove ljubljanske naravoslovne zbirke, pozneje prodane Krakovski univerzi

»Ich Scheiß auf den Magistrat«

Nekaj mesecev po cesarjevem obisku se je poleti 1785 Hacquet čutil dovolj močnega za hrupen spor z ljubljanskimi mestnimi oblastmi. Hacquet morda ni poznal podrobnosti tedanjih upravnih reform, je pa gotovo izbral pravi trenutek za prepir, saj ni spregledal upadanja moči tedanjih mestnih oblasti. Okrožni uradi (Kreisamt, Kresija) so bili ustanovljeni že dne 14. 1. 1749 za Gorenjsko v Ljubljani, Dolenjsko v Novem mestu in za Notranjsko v Postojni.³¹ V nameček je bilo leta 1783 za osem let ukinjeno Deželno glavarstvo za Kranjsko, deželna uprava pa se je prenesla na Notranjeavstrijski

ko so dne 13. 6. 1785 delavci vzdignili vmesni tlak, ne da bi o nameri obvestili Magistrat, ki je bil lastnik vodnjaka. Hacquetov delovodja je bil poznejši namestnik direktorja uprave za ceste in mostove Anton Bernard Jožef Jenčič (* 1760 Mala vas; † 10. 4. 1820 Sombor),³⁴ pravnik sestre baronov Erbergov Marije Erberg (* 1645; † 1687),³⁵ vnuk poljanskega turjaškega oskrbnika Antona Danijela Jenčiča (* 23. 3. 1685 Poljane), sin Bernarda Antona Jenčiča (* Poljane; † 2. 3. 1795 Ljubljana) in stric škofa Friderika Barage. Kot tak si seveda ni pustil učiti kozjih molitvic.

³² Anonimno, *Neuer Instanzkalender*, str. 70.

³³ *Dopis s podpisoma Tauffererja in Semen dne 24. 5. 1784* (ZAL LJU 489, Registratura I., fascikel 59, mapa 242, folij 261).

³⁴ *Šumrada, Kopitar, Nastajanje Napoleonove*, str. 450.

³⁵ ZAL LJU 340, Lazarinijeva genealoška zbirka, mapa 9 (Erberg); ARS, AS 730, fasc. 64.

²⁹ Hacquet, *Abbildung und Beschreibung*; Scharr, Hacquet, str. 189; Pederin, *Jadranska Hrvatska*, str. 46, 55, 79.

³⁰ Hacquet 1812, 4'.

³¹ Holcman, *Uradi na srednji stopnji*, str. 65.

Z Magistrata so vprašali okrožnega komisarja (*Kreiskommissär*) grofa Barbo (in Coppinija) z Okrožnega urada, ali je pri njih podjetje znano, oziroma ali je Okrožni urad naročil napeljavo; vendar je grof zanikal. Zato je Magistrat skušal ustaviti dela, saj očitno ni dovolj dobro poznal Hacquetovih visokih znanstev, čeravno mu cesarjev obisk pri Hacquetu ni mogel ostati neznan. Mestni sodnik je dvakrat poslal svoje ljudi na kraj dela in jim v imenu Magistrata ukazal ustavitev kopanja. Kljub temu se delavci niso dali zastrašiti in so že popoldne nadaljevali s svojim početjem. Ko je za njihovo kljubovalnost zvedel mestni stražnik, se je ročno odpravil delavce zapret. Vsaj sprva je ostal praznih rok, saj sta Hacquet in Jenčič prišla mimo zmerjajoč stražarja; Jenčič je celo proglasil Magistrat za osla, če hoče to delo ustavljati.³⁶ Užaljeni Magistrat je grozil z oboroženo silo in aretiral delavce, vendar je Jenčič vstopil v bližnji Magistrat med sejo in znova glasno zmerjal. Jenčič je spotoma obvestil še Okrožni urad o dogajanju, ki ga je itak muzajoč se spremljala cela Ljubljana. Okrožni komisar Coppini je poklical župana Eggerja na zagovor; okrcal ga je tako glasno vpričo Jenčiča in vseh pisarjev, da so meščani poslušali ob odprtih oknih. Trdil je, da Okrožni urad sploh ne ve za pravice Magistrata, katerega naloga je zgolj ubogljivost.³⁷ Dne 14. 6. 1785 je Magistrat opisal Hacquetovem Barbove in Coppinijeve grehe v dopisu poslanemu Okrožnemu uradu; pod prvo točko je zahteval Hacquetovo in Jenčičevo opravičilo, pod drugo pa še Coppinijevo.³⁸

Okrožni urad je ukazal pokorščino Magistratu. Kljub vsemu je bilo ponižanje le prehudo in Magistrat je vseeno zahteval od Hacqueta opravičilo zaradi žalitev; prosil je Okrožni urad in Okrožnega glavarja, naj ukaže Hacquetu in Jenčiču, da prosita odpuščanja. Drznil si je okrcati celo okrožnega komisarja Coppinija, naj v bodoče ne ravna tako poniževalno z Magistratom in njegovimi uslužbenci. Šele tedaj se je odvil klobčič, po katerem je Hacquet premeteno zaobšel Magistrat vedoč, kako majhna postaja njegova veljava. Na to pritožbo je dobil Magistrat sicer odlok, s katerim pa nikakor ni bil zadovoljen. Okrožni urad je namreč Magistrat poučil, da voda ni namenjena Hacquetu osebno, ampak anatomski dvorani³⁹ in za nameček še sosednji stavbi tako imenovane Normalne šole. Hacquetovo oskrbo z vodo je predlagal Okrožni urad sam, kar pa je dovolil tudi Gubernij. Da bi nekako le pomiril Magistrat, je Okrožni urad blagohotno navrgel, da bo vse stroške del za napeljavo vode poravnala stanovska blagajna. Okrožni urad je dodatno pribil, da se bo v anatomski dvorani porabilo

le malo vode in še ta le pozimi. Zato se mu je zdelo odveč, da se Magistrat upira ukazu za splošno dobro. Izobraževanje v anatomski dvorani je zavoljo najvišjega ukaza postalo predpogoj za bodoče službe vseh ranocelnikov, še zlasti pa meščanskih sinov.⁴⁰ Magistrat bi se moral spomniti, da so svoj čas zgradili samo anatomsko dvorano iz ljubezni do obče blaginje z velikimi stroški Kranjskih deželnih stanov, je Okrožni urad končal svoj odlok dne 15. 6. 1785 v odgovor na Magistratov dopis prejšnjega dne. Prav nič pa ni povedal o zadoščenju, ki naj bi pripadalo Magistratu zavoljo žalitev.

Magistrat je zato postal nekoliko predrzen ali vsaj neučakan in je še istega dne 15. 6. 1785 zahteval najprej satisfakcijo kot najvažnejšo reč v sporu, po njej pa se je zavezal takoj povedati svoje mnenje o vodovodu.⁴¹ Podobno je kar preveč pogumno pisal 21. 6. 1785.⁴² To pa je bila seveda gromozanska napaka, saj se Okrožni urad ni dal peljati na limanice in je povzel mnogo ostrejši ton v svojih odgovorih dne 16. 6. 1785 in 20. 6. 1785. Opozoril je, da je zaradi posega Magistrata povsem obstalo delo inženirja Lieberja na izdelavi vodovoda za anatomsko dvorano.⁴³ Bržkone je šlo za Hacquetovega znanca Leopolda Lieberja, katerega zemljevid iz leta 1782 je Hacquet priložil tretjemu zvezku svoje *Oryctografije*.⁴⁴ Okrožni urad je pribil Magistratu, da okrožnemu uradu ne more predpisovati zakonov, temveč sme le ubogati; zahteval je strogo in odločno, naj Magistrat pove svoje mnenje o napeljavi vode. Če bi Magistrat v roku dveh tednov ne dal primernega odgovora, bo Okrožni urad moral proti njemu resneje postopati.

To pa je bila seveda grožnja in konec prijaznih besed. Magistrat se je nemudoma vdal in potrdil že pričeti vodovod. Seveda pa si ni mogel kaj, da se ni obrnil na Gubernij in znova prosil za zadoščenje zavoljo Hacquetove žalitve. Poudaril je, da zna ceniti Hacquetove odlike, toda zasluge ne dajo nikomur pravice do takih nespodobnih besed o Magistratu. »Gospod Hacquet se je izrazil nasproti stražniku s temi zelo nedostojnimi besedami, ki jih le prisiljeni in ne brez sramovanja ponavljamo: 'Ich Scheiß auf den Magistrat;'⁴⁵ Zato naj bi se Magistrat s samim preklicem ne mogel zadovoljiti, kajti žalitev se je zgodila javno v navzočnosti občinstva z najbolj surovimi besedami; zadostitev mora biti primerna žalitvi. Do morebitne Jenčičeve satisfakcije mu niti ni toliko, ker gre za človeka tako nesramnega značaja, da celo svoje zabavljanje taji, česar Hacquet vsaj ne dela;

³⁶ ZAL LJU 489, Registratura I., fascikel 59, mapa 237, folij 79r.

³⁷ ZAL LJU 489, Registratura I., fascikel 59, mapa 237, folij 79v.

³⁸ ZAL LJU 489, Registratura I., fascikel 59, mapa 237, folija 78v, 80r.

³⁹ ZAL LJU 489, Registratura I., fascikel 59, mapa 237, folij 82r.

⁴⁰ ZAL LJU 489, Registratura I., fascikel 59, mapa 237, folija 88r.

⁴¹ ZAL LJU 489, Registratura I., fascikel 59, mapa 237, folija 84r.

⁴² ZAL LJU 489, Registratura I., fascikel 59, mapa 237, folija 89v.

⁴³ ZAL LJU 489, Registratura I., fascikel 59, mapa 237, folij 85r.

⁴⁴ Fridl, Šolar, Vpliv razvoja kartografskih tehnik str. 215; Šorn, *Re-cenzija*, str. 498; Hacquet, *Oryctographia Carniolica*.

⁴⁵ ZAL LJU 489, Registratura I., fascikel 59, mapa 237, folija 79r.

Hacquet je očitno javno priznaval, da je opsoval občinske uradnike, medtem ko se je Jenčič priznanju izogibal, kot je Magistrat zatrjeval na koncu četrte zadnje točke svojega dopisa z dne 24. 7. 1785.⁴⁶

Šele po takšni nepreklicni urgenci Magistrata je Gubernij vendarle izdal odlok, naj se Jenčič, nezrel in nepremišljen človek, ostro okrca; po nalogu Gubernija naj Jenčič polnoštevilno zbrane uradnike Magistrata prosi odpuščanja. Hacqueta pa si vendarle niso upali tako priviti, saj je cesarski obisk pri njem še vedno odmeval po Ljubljani. Zato pa naj Hacquet da Magistratu pisno satsifikcijo. Okrožni urad je na osnovi gubernijskega dopisa z dne 21. 7. 1785 izdal svoj ukaz dne 26. 7. 1785.⁴⁷

Zaradi pritiska Magistrata je bil Hacquet kljub vsemu prisiljen napisati »opravičilno« pismo za Magistrat dne 1. 8. 1785, vendar so se njegove domislice brale bolj kot nova žalitev.⁴⁸ Napisal je namreč: »Da die Beschwerde des hiesigen Magistrates an ein hohes Gubernium ergangen, dass ich wider ihr Gerichtsrecht gefehlt habe, mit einem unanständigen Ausdruck gegen ihn mich bediente, und nun hoher Stelle anbefohlen worden, wo es gegründet sei, zu widerrufen, so habe ich auch kein Augenblick Anstand genehmen dessen Befehlen zu gehorchen, solches hier zu thun, und den hiesigen Magistrat für das jederzeit zu erkennen was er ist. Laibach den 1. August 1785. Dr. Hacquet, professor publicus.«

Vodja protokola ljubljanskega Magistrata, zgodovinar in pisatelj Anton Tomaž Linhart (* 1756 Radovljica; † 1795 Ljubljana) je podpisal prejem Hacquetovega pisma poldrugi teden pozneje. Dvourni zadnje besede seveda nikakor niso obetale, da bi Hacquet v bodoče kazal kakšno globlje spoštovanje do Magistrata. Zato se je Magistrat znova pritožil Okrožnemu uradu in zahteval primerno zadoščenje, ki ga pa zagotovo ni bil zlahka deležen. Dne 16. 8. 1785 se je Magistrat čez Hacqueta potožil še samemu Guberniju glede na gubernijski dopis z dne 8. 7. 1785; opisal mu je vse v nebo vpijoče Hacquetove grehe od dne 13. 6. 1785 dalje s prošnjo, naj vendarle pritisne na Hacqueta za resno opravičilo.⁴⁹ Nato je prepis postopoma prekril prah zgodovine. Magistrat je zaman kuhal jezo, ponižani župan je podal ostavko, Hacquet pa se je lahko postavljal z zeleno vodo, ki je sporu navkljub pritekla skozi njegove dveri.

Hacquetovi podporniki

Kako se je Hacquetu posrečilo tako ponižati Magistrat? Gotovo predvsem preko povezav s plemstvom, ki mu je skušal pripasti tudi sam s pomočjo svojega naslova de la Motte, čeravno ta morda ni bil ravno upravičen.⁵⁰ Okrajni glavar (Kresije, Kreishauptmann) za Gorenjsko v Ljubljani, ki je podpisoval dopise v Hacquetov prid, je bil gubernijski svetnik Anton baron Taufferer. Sredi 18. stoletja je bankalni administrator baron Anton Nepomuk Taufferer kupil kmečko posestvo v Spodnji Šiški; tam ležečo kajžo je dal prezidati v podeželski dvorec in ga poimenoval Pepensfeld.⁵¹ Uspešno je podedoval družinsko graščino Novi grad v Peščeniku, manj sreče pa je imel s svojim starejšim sinom jakobincem Janezom Sigfridom Herbertom (* 1750), ki so ga leta 1796 usmrtili na Dunaju.

Pod Tauffererjeve podpise je vsakokrat dodal še svojega uradnik Kresije Pavel Jožef Semen iz fužinarske družine v Železnikih, nikakor ne nepomemben sorodnik in boter gostilničarjev Pri Šestici. Leta 1779 je bil Semen aktuar kranjske Družbe za poljedelstvo in koristne umetnosti in tam seveda tesen Hacquetov sodelavec; leta 1789 je bil kresijski tajnik.⁵²

Po svoje še važnejši so bili uradniki Kresije modre krvi, ki so neposredno potunkali neprevidni Magistrat v spor s Hacquetom. Poročilo resda ne imenuje ne grofa Barba ne plemenitega Coppinija s krstnima imenoma; njun odnos do župana pa je bil očitno predvsem vzvišen ponos plemstva do nežlahtnih obrtnikov. Grof Marija Dizma Barbo Waxenstein (* 26. 1. 1737; † 8. 3. 1802) iz dolenske rakovniške veje je po zabavnih zdajah s svojo izvoljenko postal leta 1775 tajnik in pozneje direktor Družbe za poljedelstvo in koristne umetnosti.⁵³ Gubernijski svetnik Johann Sigmund Coppini (* 1747; † 23. 5. 1802) je postal uspešen Novomeški okrožni glavar (Kreishauptman) dne 19. 12. 1786. Bil je sin Franca Ksaverja Coppinija in Marije Tereze. Nekaj mesecev pred ljubljanskimi vodovodnimi zdahami je dne 30. 10. 1784 poročil Jožefo (* 1735; † 9. 3. 1795),⁵⁴ vdovo Jožefa barona Gallenfelsa; za poročno pričo si je izbral grofa Alojza Adolfa Turjaškega (Auersperg, * 1732). Po soprogini smrti je dne 5. 7. 1796 vzel mladenko Francisco Ksaverijo Sedej (* 1771)⁵⁵ iz zdravniške družine. Za poročno pričo si je to pot izbral obetajočega kolega okrajnega

⁴⁶ ZAL LJU 489, Registratura I., fascikel 59, mapa 237, folij 94r.

⁴⁷ ZAL LJU 489, Registratura I., fascikel 59, mapa 237, folija 97r.

⁴⁸ Vrhovec Topografski opis Ljubljane, str. 58, 59-63; Borisov, Od ranocelnštva, str. 184; Borisov, Oris razvoja kirurgije; ZAL LJU 489, Registratura I., fascikel 59, mapa 237, folija 99r.

⁴⁹ ZAL LJU 489, Registratura I., fascikel 59, mapa 237, folija 100r-100v.

⁵⁰ Južnič, Kranjc, Bibliography, str. 92.

⁵¹ Smole, Graščine, str. 144.

⁵² Andrejka, Zgodovina gostilne, str. 88; Štukl, Občinska ubožna hiša, str. 49.

⁵³ Kos, Borba slovenskih fantov, str. 30.

⁵⁴ Schiviz, Der Adel, str. 382.

⁵⁵ Schiviz, Der Adel, str. 380, 409; Golec, Dunajska policija, str. 615; Hoff, Historisch-statistisch-topographische Gemälde, str. 42.

15.ten Junij Herrschaft Taufferer, wird zu seiner Einweisung
 ferner beschuldigt, dass nämlich er das reale und
 eine Anwartschaft bei dem Magistrat zu erhalten
 habe, dass er eine ungesetzliche Anweisung für eine frem-
 de Person ausstellen wollte, und das abgeleitete
 Recht zu einem andern Gebrauche, als nur zu dem an-
 geführten Abzweigen dienen wird, dass man ein Gerücht
 des Magistrats gegen alle Anfälle pflegen, und all-
 gemeinlich den selben Gebrauch zur Genußnahme her-
 legen werde. Datum den 20.ten Junij 1785.
 Ant. v. Taufferer

Und der l. l. Landmann
 Joseph Seemann

Kresijski dopis z dne 20. 6. 1785 s podpisoma Tauffererja in Seemana
 (ZAL LJU 489, Registratura I., fascikel 59, mapa 237, folij 88v).

komisarja Alojza barona Tauffererja (* 29. 6. 1764; † 29. 8. 1834), sina kresijskega glavarja Gorenjske Antona Tauffererja in poznejšega gubernijskega tajnika.⁵⁶

Še pomembnejši od podpornikov z ljubljanske Kresije so bili seveda glasovi visokorodnih zaupnikov, ki so Hacquetu omogočili podporo graškega Gubernija in samega dunajskega dvora. Do leta 1773 je bil prvi predsednik (*prvomestnik*) oziroma direktor Družbe za poljedelstvo in koristne umetnosti svetnik Deželnega glavarstva prostopidar Josip baron Brigido pl. Brezovica (* 1736 Trst; † 1817 Dunaj), brat ljubljanskega nadškofa, ki je močno podpiral Hacqueta. Med junijem 1780 in oktobrom 1794 je bil Brigido guverner Galicije in je odločilno podprl Hacquetov prihod na Lvovsko univerzo.⁵⁷

Podobno je bil Hacquetova opora grof Alojz Adolf Turjaški, Coppinijeva poročna priča. Alojzov stric z danes uničenega gradu Križ pri Komendi, Anton Jožef Auersperg († 1762), si je tam omislil prvovrstno knjižnico, ob njej pa še tudi potratne dolgove; zavoljo slednjih je prišel na boben in je grad Križ kupil nečak Alojz Adolf Auersperg. Alojz Adolf se je dne 21. 3. 1773 poročil z Frančiško Jožefo Apfalter (* 1747; † 1796) vdovo Jožefa Karla Bonazza († 15. 6. 1772)⁵⁸ in sestro poznejšega kresijskega glavarja Gorenjske Andreja Franca Apfalterja († 1796) z Grmač;⁵⁹ ena od poročnih prič pa je bil tedanji kresijski glavar Gorenjske Anton Taufferer.⁶⁰ Alojz Adolf Auersperg je med drugim vodil komisiji za nekdanje jezuite in za študijsko-gimnazijske zadeve.⁶¹ Hacquetove visoke zveze prav lepo orišejo, kako prepletene so bile med seboj družine tedanjih kranjskih oblastnikov. Morebitna podobnost s sodobnim vsakdanom je seveda zgolj slučajna.

Najbogatejšega Kranjca Žigo Zoisa moramo zgolj z rezervo šteti med Hacquetove podpornike. Bila sta si resda blizu, a Zois je že dolgo dvomil v Hacquetovo resnicoljubnost, kljub prijaznim pismom Hacqueta in njegove poljske družice Julije Palkowske (* 1779; † konec leta 1809), s katero sta se vzela 4. 10. 1799.⁶² Veliko bližje je bil Hacquetu Žigov mlajši brat Karel, kot botanik nedvomno Hacquetov učenec. Janez Friderik Egger pri Zoisih nikakor ni mogel biti slabo zapisan, saj je poročil hčer administratorja (oskrbnika) njihove graščine Javornik, italijanskega trgovca Petra Antona de

Garzonija (Gersoni, * 2. 7. 1712 Ljubljana; † 20. 3. 1779 Koroška Bela).⁶³ Michelangelo Zois je bil celo krstni boter Petrovi mlajši sestri Frančiški Rozaliji Mariji de Garzoni (* 28. 9. 1721 Jesenice), hčeri Jerneja Garzonija pl. Hohenberga in Felicite rojene Argento.⁶⁴ Iz istega rodu je bila tudi nesrečna nevesta Ž. Zoisovega prijatelja Blaža Kumerdeja (* 1738; † 1805) Maria Ana de Garzoni (* 1757; † 7. 10. 1792); nesrečna pač zavoljo cele množice otrok Garzonijevih deklet, ki so umirali v rosni mladosti.⁶⁵ Kumerdej je svoja dela seveda tiskal pri svaku Janezu Frideriku Eggerju.

Hacquetovi nasprotniki

Hacquetov zoprnik Sas Janez Friderik Egger (Eger, * okoli 1735; † 8. 10. 1799 Ljubljana) se je malo pred Hacquetovim prihodom na Kranjsko leta 1765 poročil s Petrovo hčerjo Marijo Terezijo de Gersoni (Garzoni), vdovo svojega mojstra tiskarja Janeza Jurija Heptnerja (Hepfner, * 1724; † 5. 5. 1764). Marija se je s Heptnerjem poročila dne 18. 1. 1761,⁶⁶ Eggerju pa je za doto prinesla uveljavljeno tiskarno, do leta 1782 edino v Ljubljani. Gmotni uspeh je kmalu prinesel tudi mestna priznanja. Egger je postal član ljubljanskega Zunanjega sveta leta 1777, župan pa julija 1782; nič kaj častni časti se je odpoval septembra 1785, takoj po sporu s Hacquetom. Zdi se, da niti ni imel druge izbire, če je hotel obdržati vsaj kolikor toliko spoštljivo samopodobo. Egger in Hacquet sta se seveda že dolgo dobro poznala, saj je prav Egger tiskal obe glasili kranjske Družbe za poljedelstvo in koristne umetnosti; *Wochentliches Kundschaftsblatt des Herzogthum Krain* leta 1775-1776 in *Sammlung nützlicher Unterrichte, herausgegeben von der kaiserlich königlichen Gesellschaft des Ackerbaues und nützlicher Künste im Herzogthum Krain* med 4. 5. 1776 in letom 1779. Hacquet je leta 1778 postal stalni sekretar Družbe; če že ni bil urednik *Wochentliches Kundschaftsblatt* je bil pa gotovo poglaviti pisec obeh časopisov Družbe za poljedelstvo in koristne umetnosti. Sodelovanje Eggerja in Hacqueta je bilo tako tesno, da se zgodovinarji danes ne znajo zediniti, kdo od obeh ali nekdo tretji je pravzaprav urejeval *Wochentliches Kundschaftsblatt*, ne da bi kdajkoli podpisal svoje ime.⁶⁷ Tako si lahko mislimo, da Hacquetova vodovodna intriga proti Eggerjevemu Magistratu pravzaprav ni bila sad zamere na osebni ravni, temveč predvsem plemiško zaničevanje plebejcev v okviru širše zasnovane ljubljanske spletke proti Magistratu, čeravno je Hacquetov plemiški pridevnik de la Motte nadvse dvomljivega porekla. Hacquet je Egger-

⁵⁶ Schiviz, *Der Adel*, str. 108, 164-165, 345; Smole, *Graščine*, str. 329, 689.

⁵⁷ Južnič, *Kranjc, Bibliography*, str. 57.

⁵⁸ Zinzendorf, *Europäische Aufklärung*, str. 29.

⁵⁹ Smole, *Graščine*, str. 177.

⁶⁰ Schiviz, *Der Adel*, str. 169.

⁶¹ Anonimno, *Neuer Instanzkalender*, str. 71, 72.

⁶² Pismi iz Lvova dne 5. 8. 1804 in 14. 11. 1804 (Faganel, Zoisovi rokopisi, str. 112, 143; Borisov, *O Hacquetovem značaju*, str. 479).

⁶³ Smole, *Graščine*, str. 177.

⁶⁴ Smole, *Graščine*, str. 360.

⁶⁵ Slanovic, *Blaž Kumerdej*, str. 178-179.

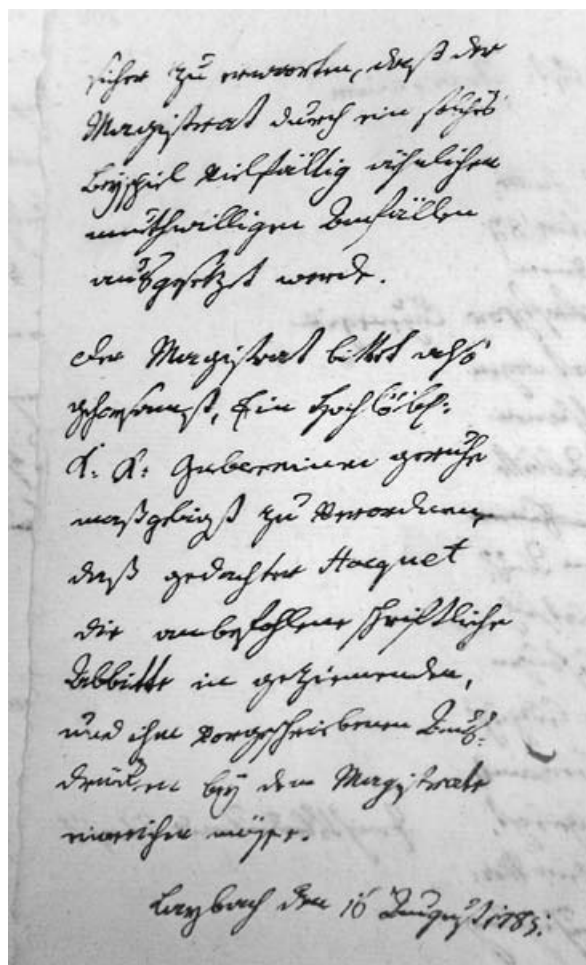
⁶⁶ Schiviz, *Der Adel*, str. 51, 363.

⁶⁷ Južnič, *Kranjc, Bibliography*, str. 66.

jeve tiske cenil, saj je četrti, zadnji zvezek *Sammlung* s tremi svojimi razpravami poslal dne 1. 10. 1789 iz Lvo-va Akademiji v Peterburg skupaj s četrtim delom svoje *Oryctographia Carniolica* natisnjene deset let pozneje leta 1789. Tajnik akademije od leta 1769, sin slovitega matematika Leonharda Johann Albrecht Euler (* 1734; † 1800), je Hacquetovo pismo prebral akademikom dne 25. 2. 1790 in se za darilo prav lepo zahvalil.⁶⁸ V tistem času je Johann sprejemal tudi znanstvena pisma Jurija Vege z bojišč pri Petrovaradinski trdnjavi.⁶⁹

Hacquetov spor je bil zgolj uvod v globlji poseg dunajskih oblasti, zavoljo katerega so dne 20. 10. 1785 preselili ljubljanske višje filozofske študije v Innsbruck. Kmalu za tem je Linhart anonimno prosil cesarja dne 27. 5. 1786 in 20. 4. 1787, naj ponovno omogoči ljubljanske filozofske študije. V dopisu leta 1787 je Linhart še posebej izpostavil izobraževalni pomen Hacquetovih zbirk, ki si jih je cesar ogledal leta 1784. Linhart je predlagal zaposlitev Hacqueta kot profesorja naravoslovja skupaj z drugimi sedmimi profesorji. Linhart je postal vodja protokola Magistrata v Ljubljani oktobra 1783, službo ljubljanskega Okrožnega šolskega komisarja pa je prevzel oktobra/novembra 1786. Seveda je dobro vedel, da Hacquet zbira deželne znamenitosti že dve desetletji. Linhart je premeteno omenil cesarjev ogled Hacquetovih zbirk (1784), ki naj bi vsebovale domala pol zbranih znamenitosti o naravoslovju Kranjske za prihodnje poučevanje kemijske tehnologije za dobrobit vse dežele. Linhart je Hacqueta koval v zvezde tudi zavoljo prvorazrednega poznavanja lokalnih jezikov in običajev.⁷⁰ Kakršno koli je bilo Linhartovo mnenje o Hacquetovi vzkipljivosti med vročim ljubljanskim poletjem 1785, je Linhart nedvomno visoko cenil Hacqueta nekoliko pozneje. Seveda je v svojem *Poskusu zgodovine Kranjske in ostalih dežel južnih Slovanov Avstrije*⁷¹ uporabil Hacquetovo raziskovanje Kranjske, opravljeno po nalogu Družbe za poljedelstvo in koristne umetnosti leta 1774/75.⁷² Tiskar Linhartovega *Poskusa* in drugih del je bil seveda – odstopljeni župan Egger.

Jeznoriti Hacquet je vsaj na prvi pogled izšel iz spora kot zmagovalec. Kljub temu je zdraha z vodovodom obenem sprožila priprave za Hacquetov odhod v Lvov leta 1787. Seveda ta in podobni ekscesi Hacquetu niso prinesli priljubljenosti med Kranjci, čeravno so se Ljubljanci ob Hacquetovem zmerjanju Magistrata po svoje zabavali.

Zadnji obupni poskus Magistrata v pismu Guberniju dne 16. 8. 1785, da bi le spraval nesramnega Hacqueta k pameti in vsaj okvirno ohranil svoj ponos (ZAL LJU 489, Registratura I., fascikel 59, mapa 237, folij 100v). Kmalu zatem je sledil odstop ponižanega župana Eggerja.

Zaključek

Dopis z dne 13. junija 1785 je utegnil biti ena zadnjih Eggerjevih oblastiteljskih županskih potez. Ob devetih jutraj dne 30. 8. 1785 je bila pod predsedstvom okrožnega glavarja Taufererja in komisarja grofa Hohenwarta ustoličena nova mestna oblast z dolgoletnim sodnikom novim županom dr. Jožefom Potočnikom (* 1753; † 1808) in svetniki advokatom dr. Mihaelom Valenčičem,⁷³ pravnikom dr. Jožefom Gollmayerjem, Potočnikovim poznejšim naslednikom na županskem stolčku nekoliko žejnim pravnikom Petrom Fistrom (* 1759; † 1800)⁷⁴ in Mihaelom Vogou.⁷⁵ Hohenwart je bil

⁶⁸ Euler, *Nova acta Petropolit*, 17-18; Hacquet, *Beobachtungen; Hacquet, Courte*.

⁶⁹ Južnič, Euler, str. 237.

⁷⁰ Kejžar, *Kemijsko delo Baltazarja Hacqueta*, 108, 110; Linhart, (anonymous); Nečasek, 1787, ponatis 1859, str. 26.

⁷¹ Linhart, *Versuch einer Geschichte von Krain*.

⁷² ARS, AS 7, kmetijske zadeve, škatla 204, Lit. B, Št. 4, zvezek 1.

⁷³ *Intelligenzblatt zur Laibacher Zeitung*, 7. 1. 1817, št. 2 in 27. 4. 1821 št. 34.

⁷⁴ <http://www.ljubljana.si/si/ljubljana/zupani/1702-1811/peter-fister/>

⁷⁵ *Laibacher Zeitung*, 1. 9. 1785 št. 35 str. 4; Schiviz, *Der Adel*, str. 164.

bržkone direktor Družbe za poljedelstvo in koristne umetnosti in svetnik deželnega glavarstva za navigacijo Jurij Jakob Hohenwart (* 11. 4. 1724; † 2. 1. 1808),⁷⁶ starejši brat bodočega dunajskega nadškofa Sigmunda Antona Hohenwarta. O ustoličenju nove oblasti je ljubljanski tednik podrobno poročal, prav nič pa ni omenjal Hacquetovega vodovoda: seveda tiskar tednika ni bil Egger, temveč njegov ljubljanski tiskarski tekmeč od leta 1782 Ignac Alojz Kleinmayr (* 1745; † 1802). Novi župan in večina svetnikov je bila pravnikov, kar morda pomeni, da je Hacquetova »državljska nepokorščina« ustoličila novo »tehniško« mestno vlado; le-ta pa je padla že po nepolnih dveh letih,⁷⁷ saj župan Potočnik ni dovolj podpiral cesarskih zahtev.

Afera Hacquet proti Magistratu je ob prepiru okoli dobave vode za Hacquetove ljubljanske anatomske sobane vzdignila obilo prahu. Sprožila je Hacquetovo jezno opravičilo v pismu odposlanem županovemu uradu (*Magistratum*) dne 1. 8. 1785 sprejetem pri Okrožnem uradu (*vidimus k.k. Kreisamte*) dne 9. 8. 1785 in pri vodji protokola Magistrata Antonu Linhartu dne 12. 8. 1785.

Po dolgoletnih sporih z nekdanjim prijateljem Gabrijelom Gruberjem je Hacquet ob začetku pomladi 1784 slavil dolgo pričakovano zmago do te mere, da se je sam sončil v slavi cesarskega obiska medtem ko poraženi Gruber ni zmozel niti iztržiti primerne cene za svojo Gruberjevo palačo. Po Gruberjevem odhodu iz Ljubljane je Hacquet s skrivno podporo Kresije sprožil spor z ljubljanskim magistratom, ki se je vrtel okoli mestnih kompetenc.

Že pred bojem za vodo je sredi januarja 1785 drugi Hacquetov nasprotnik Gabrijel Gruber domala pobral šila in kopita proti vzhodu; enako je poltretje leto po njem storil še sam Hacquet, čeravno se je ustavil že v Lvovu. Od tam si je pridno dopisoval z ruskimi akademiki, ki se jim je po svoji strani skušal prikupiti tudi Gruber. Ljubljana je, žal, ostala brez obeh učenjakov, kar lahko danes zgolj obžalujemo. Obe desetletji Gruberjevega in Hacquetovega delovanja na Kranjskem so resda zaznamovali številni škandali, obenem pa je bila to doba velikanskega napredka znanosti in tehnike v deželah poseljenih s Slovenci, še posebej pa krasoslovja; le-to je zahvaljujoč obema slejkoprej edina znanstvena panoga v svetu imenovana s slovensko besedo.

⁷⁶ Stefan, *Zgodovina*, str. 10, 33; Remeš, Martin Kuralt, str. 14, 5; Anonimno, *Neuer Instanzkalender*, str. 69.

⁷⁷ <http://www.ljubljana.si/si/ljubljana/zupani/1702-1811/josip-pototschnig/>

Viri in literatura

Arhivski viri

Arhiv Republike Slovenije (ARS)

AS 7, kmetijske zadeve, škatla 204, Lit. B, Št. 4, zvezek 1. AS 730, Dolski arhiv, fasc. 64.

Bayerische Staatsbibliothek – München, k. Hof- und Staatsbibliothek

Hacquet. B. 1812. *Précis de la vie de Belsazar, vulgairement Balthasar*, Hacquet, écrit par lui-même, Cgm 6153.

Starbereister der Pfarre St. Rochus und St.

Sebastian, Landstraße Vienna (danes dunajska Landstraße-Hauptstraße št. 56)

Jahrgang 1815, zvezek 4, folij 280: Hacquetov pogreb dne 12. 1. 1815

Zgodovinski arhiv Ljubljana (ZAL)

ZAL LJU 340, Lazarinijeva genealoška zbirka, škatla 9 (Erberg).

ZAL LJU 489, Registratura I., fascikel 59

Mapa 242, Gabrijel abbé Gruber. Pogorišče pri jezuitih (1776-1784).

Mapa 237, Mestni vodovodi in vodnjaki (zlasti pri sv. Jakobu pri bivših jezuitih in v anatomski šoli) (1770-1789): O Hacquetovem vodovodu v Julija-Avgustu 1785, foliji 78-101. Folij 78 (14. 6. 1785), folij 99 (prepis Hacquetovega jeznega opravičila poslanega Magistratu 1. 8. 1785), folij 101 (16. 8. 1785).

Literatura

Andrejka, Rudolf: Poslopje mestnega muzeja v Ljubljani, njegova zgodovina in stanovalci.

Kronika slovenskih mest, 2/4 (1935), str. 261-266.

Andrejka, Rudolf: Zgodovina gostilne "Pri Šestici" v Ljubljani. *Kronika slovenskih mest*. 7/2 (1940), str. 85-91.

Anonimno: *Neuer Instanzkalender auf das Jahre 1782 In welchem die k.k. böheimische und österreichische Hofkanzley, und die k.k. Oberster Justizstelle, dann sammentlich hoch- und niedere Dikasterien und Stellen dies Herzogthums Krain enthaltend sind*. Laybach: Eger, 1782.

Borisov, Peter: *Oris razvoja kirurgije na Slovenskem do začetka 20. stoletja in njen prispevek k razvoju slovenske znanstvene medicine*. Disertacija na Fakulteti za medicino Ljubljanske univerze, 1974.

Borisov, Peter: *Od ranocelništva do začetkov znanstvene kirurgije na Slovenskem = From war surgery to the beginnings of scientific surgery in Slovenia*. Ljubljana : SAZU, 1977.

- Borisov, Peter: O Hacquetovem značaju (zgodovinsko-psihološka študija). *Zgodovinski časopis (Ljubljana)*. 53/4 (1999): str. 455-482.
- Euler, Johann Albrecht: *Nova Acta Petropolit.* Tomus 8: (1790), 17-18. Petropoli : Academiae Scientiarum, 1794.
- Faganel, Jože: *Zoisovi rokopisi*. Ljubljana : ZRC SAZU, 1999.
- Fridl, Jerneja; Šolar, Renata: Vpliv razvoja kartografskih tehnik na podobe zemljevidov slovenskega ozemlja od 16. do 19. stoletja. *Knjižnica*. 55/4:205-222.
- Golec, Boris: Dunajska policija nima posluha za prinašalce peticij »civilne družbe« s Kranjskega: kako je Kostanjevica leta 1795 dokončno izgubila boj za ohranitev mestne avtonomije, *Acta Histriae* 18/3 (2010), str. 597-626.
- Graffenhueber, Franc Wolfgang: *Theses medico practicae de rationali emeticorum usu publicae propugnabit pro consequendis facultatis medicae praerogativis Franciscus Wolfg. Graffenhueber*. Vindobonae : Iohannis Thomae Trattner, 1756, 11 strani.
- Hacquet, B.: Remarque sur l'imperforation de l'anus. Par M. Hacquet (sic!), chirurgien et accoucheur, au service de Sa Majesté l'Impératrice et Reine Apostolique à Idria en Carniole. *Bibliothèque de l'Académie Nationale de Médecine Paris*, 1766, Fond ARC 56, št. 38, 2 strani.
- Hacquet, B.: Schreiben an H. Ignaz v. Born über verschiedene auf einer Reise nach Semlin gesammelte Beobachtungen. *Abhandlungen einer Privatgesellschaft in Böhmen zur Aufnahme der Mathematik, der vaterländischen Geschichte, und der Naturgeschichte (Prague, 1776)* 2, str. 230-257.
- Hacquet, B.: Beobachtungen und Heilungsmethode einzelner Hornviehkrankheiten, welche durch Gifte aus den drey Naturreichen verursacht (verursacht, sic!) werden. Von Balthasar Hacquet, der Weltweisheit Doctor, kais.königl.öffentlich= und ordentlicher Lehrer der Zergliederung=Wundarzney und Entbindungskunst, bey der Akademie zu Laibach, beständiger Sekretar, der kaiserl.königl. Gesellschaft des Ackerbaues und nützlichen Künste im Herzogthume Krain; Mitglieder der römisch. kaiserl. Akademie der Naturforscher, wie auch der Berliner naturforschender Freunde, und der Churmäinzischen Akademie der nützlichen Wissenschaften; Korrespondent der königl. Savoischen ökonomischen Gesellschaft zu Chambéry, und anderer; Erste Beobachtungen über einen bey nahe jederzeit tödlich gewordenen Durchfall bei den Pferden, zu Ende des Jahrs 1778; Zweite Beobachtungen über eine endemisch gewordene Krankheit der Pferde, welche zu Anfang dieses Jahrs geherrscht, und unter dem Namen Kehlsucht bekannt ist. *Vierte Sammlung nützlicher Unterrichte, herausgegeben von der kaiserlich königlichen Gesellschaft des Ackerbaues und nützlicher Künste im Herzogthume Krain (Laybach, 1779)*. 4:1-81; 174, 176-181; 183-196.
- Hacquet, B.: *Oryctographia Carniolica, oder physikalische Erdbeschreibung des Herzogthums Krain, Istrien, und zum Theil der benachbarten Länder*. Leipzig : Johann Gottlob Immanuel Breitkopf. III. del, 1784.
- Hacquet, B.: Courte remarques Oryctographiques. Sur la mine d'or proche du village de Nagy-Ag dans la teritiore de Honyad en Transilvanie. Par M. Hacquet, Membre del'Académie imperiale des Curieux de la Nature en Germanie. *Journal de physique (Observations sur la Physique, sur l'histoire naturelle et sur les arts, avec des blanches en taille douce dédiées a Mgr le Comte d'Artois; Par M. L'Abbé Rozier, de plusieurs Académies, & par M. J. A. Mongez le Jeune, Chanoine Régulier de Sainte-Geneviève, des Académies Royales des Sciences de Rouen, de Dion, de Lyon, &c, &c. A Paris: Au Bureau du Journal de physique, rue & Hotel Serpente)*. Tom. 26/No. 1 (Januar, 1785): 39:25-33.
- Hacquet, B.: *Physikalisch-politische Reise aus den Dinarischen durch die Julischen, Carnischen, Rhätischen in die Norischen Alpen im Jahre 1781 und 1783 unternommen von Hacquet*. Leipzig : Adam Friedrich Böhme, 1785. I-II.
- Hacquet, B.: *Oryctographia Carniolica, oder physikalische Erdbeschreibung des Herzogthums Krain, Istrien, und zum Theil der benachbarten Länder*. Leipzig : Johann Gottlob Immanuel Breitkopf, 1789. IV. del.
- Hacquet, B.: *Abbildung und Beschreibung der südwest- und östlichen Wenden, Illyrer und Slawen, deren geographische Ausbreitung von den Adriatischen Meere bis an den Ponto, deren Sitten, Gebrauche, Handhierung, Gewerbe, Religion u.s.w. nach einer zehnjährigen Reise und vierzigjährigen Aufenthalte in jenen Gegenden*. Leipzig : Im Industrie-Comptoir, 1801-1808. Erster Theil.
- Hoff, Heinrich Georg: *Historisch-statistisch-topographische Gemälde vom Herzogthume Krain und demselben einverleibten Istrien: ein Beytrag zur Völker- und Länderkunde*. Laibach : Heinrich Wilhelm Korn, 1808.
- Holcman, Borut: Uradi na srednji stopnji. *Lex localis*. 5/4 (2007), str. 57-75.
- Jakob, Georg (ur.): 1930. *Belsazar Hacquet. Leben und Werke*. München : Bergverlag Rudolf Rother, 1930.

- Južnič, Stanislav: Euler and the Jesuits in Russia. *Quaderns d'Història de l'Enginyeria (Barcelona)*. 9 (2008), str. 219-247.
- Južnič, Stanislav; Kranjc, Andrej: Bibliography of Balthazar Hacquet (1739-1815) and his contribution to natural sciences: (obituary on 200th anniversary of Hacquet's death). Ljubljana : Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 2013.
- Kejžar, Janez: *Kemijsko delo Baltazarja Hacqueta*. Diplomsko delo. Univerza v Ljubljani, Fakulteta za naravoslovje in tehnologijo, 1967.
- Kinsky, Franz Josef.: Schreiben des Hrn. Grafen von K**** an Hrn. Von Born über einige mineralogische und lithologische Merkwürdigkeiten. *Abhandlungen einer Privatgesellschaft in Böhmen zur Aufnahme der Mathematik, der vaterländischen Geschichte, und der Naturgeschichte (Prague, 1775)* 1, str. 243-252.
- Kinsky, Franz Josef: Des Hrn. Grafen von K**** Nachricht von einigen Erdbränden in Ellbogner Kreise in Böhmen. *Abhandlungen einer Privatgesellschaft in Böhmen zur Aufnahme der Mathematik, der vaterländischen Geschichte, und der Naturgeschichte (Prague, 1776)* 2, str. 58-73.
- Kinsky, Franz Josef: Des Grafen Franz Kinsky gesammelte Schriften. 6, Welcher verschiedene Aufsätze und Briefe, mineralogischen und mathematischen Inhalts enthält. W. Neustadt : Adam, 1788.
- Klinkosch, Joseph Thad.; Kinsky, Franz Josef: Klinkosch Schreiben an Kinsky, den thierischen Magnetismus, und die sich selbst wieder ersetzende elektrische Kraft betreffend. *Abhandlungen einer Privatgesellschaft in Böhmen zur Aufnahme der Mathematik, der vaterländischen Geschichte, und der Naturgeschichte (Prague, 1776)* 2, str. 171-182.
- Kos, Dušan: Borba slovenskih fantov in deklet za svobodo. *Zgodovina za vse*, 16/1 (2009), str. 5-39.
- Kurdi, Krisztina: *Galicia és a galíciai zsidóság, különös tekintettel Bredeczky Sámuel. „Reisebemerkungen über Ungern und Galizien“ (Galicia and the Jewry of Galicia with Special Regard to Sámuel Bredeczky's Reisebemerkungen über Ungern und Galicien)*. PhD. Dissertation, Eötvös Lorand University, Budapest, 2008: ELTE BTK, str. 112-123.
- Linhart, Anton Tomaž (Anonymous); Nečasek, Jan.: Des Majestätgesuch des Krain. ständ. Ausschuffes aus Widerher stellung des Philosophischen Studiums zu Laibach vom 20. April 1787. *Mittheilungen des historischen Vereines für Krain* (ed. Dimitz, August). April 1859, str. 25-27.
- Linhart, Anton Tomaž: *Versuch einer Geschichte von Krain und den übrigen Ländern der südlichen Slaven Oesterreichs*. Ljubljana : Egger, 1788, 1791.
- Marx, Karl: *Der achtzehnte Brumaire des Louis Bonaparte*. Die Revolution. Eine Zeitschrift in zwanglosen Heften (Ur. Joseph Weydemeye). Maj 1852. New York.
- Pederin, Ivan: *Jadranska Hrvatska u austrijskim i njemačkim putopisima*. Zagreb : Nakladni zavod Matice Hrvatske, 1991, str. 21-51.
- Pintar, Ivan: *Mediko-kirurški učni zavod v Ljubljani, njegov nastanek, razmah in konec*. Habilitacijska disertacija. Ljubljana : Učiteljska tiskarna, 1939.
- Remeš, M.: Abbé Martin Kuralt, *Zbornik / na svetlo daje Matica Slovenska*. Ljubljana, 1912.
- Scharr, Kurt; Hacquet, B.: *Die Karpaten: Balthasar Hacquet und das „vergessene“ Gebirge in Europa*. Innsbruck/Wien/München/Bozen : Studien Verlag, 2004.
- Schiviz von Schivizhoffen, Ludwig: *Der Adel in der Herzogthum Krain*. Gorica : Goriška tiskarna A. Gabršček, 1905.
- Slanovic, Branko: Blaž Kumerdej. *Kronika* (1988), 36/3, str. 175-184.
- Smole, Majda: *Graščine na nekdanjem Kranjskem*. Ljubljana : DZS, 1982.
- Stefan, Konrad: *Zgodovina C. kr. Študijske knjižnice v Ljubljani*. Ljubljana : NUK, 2009.
- Šorn, Jože: Recenzija: Viktor Petkovšek, J. A. Scopoli, njegovo življenje in delo v slovenskem prostoru. *Zgodovinski časopis*. 33/3 (1979), str. 494-498.
- Štukl, France: Občinska ubožna hiša in druge socialne zadeve. *Loški razgledi*. 20 (1973), str. 48-65.
- Šumrada, Janez; Kopitar, Adrijan: *Nastajanje Napoleonove Kranjske*. Ljubljana : Arhiv republike Slovenije, 2004.
- Vrhovec, Ivan: Topografski opis Ljubljane in zgodovina ljubljanskega mestnega zastopa v minulih stoletjih. Po arhivalčnih virih spisal Ivan Vrhovec. *Letopis Matice Slovenske* (ur. Levec). Ljubljana : Narodna tiskarna, 1885. <http://dlib.si/preview/URN:NBN:SI:DOC-LDSXGNXZ/#>
- Vrhovec, Ivan: *Die wohllöbliche landesfürstl. Hauptstadt Laibach*. Laibach: J. Blasnik, 1886, str. 58, 59-63. <http://www.archive.org/stream/diewohlblblande00vrhogoog#page/n62/mode/2up>
- Zinzendorf, Karl: *Europäische Aufklärung zwischen Wien und Triest: die Tagebücher die Tagebücher des Gouverneurs Karl Graf von Zinzendorf 1776-1782* (ur. Klingenstein, Grete; Faber, Eva; Trampus, Antonio), Böhlau Verlag Wien, 2009, 4, str. 29.

Zusammenfassung

DER MAGISTRAT IST EIN ESEL

*Zur Geschichte der Streitigkeiten zwischen
der Laibacher Stadtbehörde und der ihr
übergeordneten Behörde*

Zum 200. Todestag von Balthazar Hacquet wird der Besuch des Kaisers bei Hacquet in Ljubljana und Hacquets Streitigkeiten mit Gruber und dem Magistrat dargestellt. Nach langjährigen Auseinandersetzungen mit seinem ehemaligen Freund Gabriel Gruber konnte sich Hacquet zu Frühlingsbeginn 1784 seines langersehnten Sieges rühmen. Er sonnte sich in der Ehre des kaiserlichen Besuches, während der unterlegene Gruber nicht einmal einen angemessenen Verkaufspreis für seinen Palast lukrieren konnte. Nach Grubers Weggang aus Ljubljana initiierte Hacquet mit geheimer Unterstützung des Kreisamtes einen Streit mit dem Laibacher Magistrat bezüglich der Kompetenzen der Stadt. Hacquet zeigte wenig demütigen Eifer und wählte statt dem Magistrat dessen Vorgesetzte als Gesprächspartner. Die Missachtung etablierter Regeln und Hierarchien ist überhaupt charakteristisch für Individualisten wie Hacquet, wobei sie im konkreten Fall noch gewürzt war mit der Verachtung des vermeintlichen Aristokraten für einen Gewerbetreibenden bürgerlicher Abstammung, auch wenn dies der Bürgermeister war. Der Streit entflammte zur großen Freude der Laibacher Schaulustigen, und es scheint, dass der Magistrat den Kürzeren zog. Natürlich ist jede Ähnlichkeit mit dem heutigen slowenischen Alltag völlig ausgeschlossen und nur zufällig.

Die Affäre Hacquet gegen den Magistrat anlässlich der Streitigkeiten über Wasserlieferungen für Hacquets Laibacher anatomisches Institut wirbelte viel Staub auf. Sie löste eine verärgerte Entschuldigung Hacquets aus, und zwar in einem Brief an das Amt des Bürgermeisters (abgeschickt am 1. 8. 1785, eingelangt am Kreisamt am 9. 8. 1785 und beim Protokollführer des Magistrats Anton Linhart am 12. 8. 1785).

Noch vor dem Kampf ums Wasser verließ Gabriel Gruber, der zweite Gegner Hacquets, Mitte Jänner 1785 die Stadt praktisch fluchtartig Richtung Osten. Zweieinhalb Jahre später tat dies auch Hacquet, wenngleich er bereits in Lwiw/Lemberg Halt machte. Von dort korrespondierte er fleißig mit russischen Akademikern, bei denen sich seinerseits auch Gruber beliebt machen wollte. Ljubljana blieb leider ohne beide Gelehrte, was wir heute nur bedauern können. Die beiden Jahrzehnte des Wirkens von Gruber und Hacquet in Krain waren zwar von vielen Skandalen geprägt, gleichzeitig war dies aber auch eine Periode des enormen Fortschritts der Wissenschaft und Technik in den slowenisch besiedelten

Ländern, insbesondere im Bereich der Karstkunde, die dank der beiden Gelehrten wohl der einzige Wissenschaftszweig der Welt ist, dessen Benennung auf ein slowenisches Wort zurückgeht.

Schlagwörter: Balthasar Hacquet, Laibacher Magistrat, Geschichte der Naturwissenschaften

Ambrož Kvartič

Trije Slovenci, pa smo zbor

Vloga petja in ljubiteljske pevske dejavnosti v procesih narodnega prebujanja pri Slovencih v 19. stoletju

KVARTIČ Ambrož, univ. dipl. etnolog in kulturni antropolog, mladi raziskovalec, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Zavetiška 5, SI-1000 Ljubljana

78.087.68(=163.6)"18"

TRIJE SLOVENCİ, PA SMO ZBOR

Vloga petja in ljubiteljske pevske dejavnosti v procesih narodnega prebujanja pri Slovencih v 19. stoletju

Petje in pevska dejavnost sta v procesih narodnega prebujanja Slovencev v 19. stoletju odigrala zelo pomembno vlogo. Petje, ki je bilo v tem ključnem obdobju pod vplivom romantične misli predstavljeno kot povzdignjena oblika glasbenega izraza, utemeljena v primordialnem, »ljudskem«, celo v transcendentnem, v sebi združuje dva najpomembnejša elementa procesov zamišljanja katerega koli naroda: jezik in (nacionalna) čustva. Razvoj čitalnic in drugih forumov kulturnega in političnega življenja v drugi polovici devetnajstega stoletja je sprožil procese institucionalizacije petja in množičnega združevanja ljudi v pevske sestave, predvsem pevske zборе. Petje je spremljalo različne manifestacije narodnega prebujanja (na primer t.i. bésede), repertoar pa so zaznamovale budnice, programske pisane skladbe s funkcijo posredovanja narodnih idej. Tako kot samo petje, sta tudi množičnost ljubiteljske pevske dejavnosti ter sodelovanje med posameznimi društvi in pevskimi sestavi pomembno prispevala h definiciji in povezovanju nastajajoče zamišljene skupnosti Slovencev. Osnova za razmišljanje v prispevku so odlomki člankov slovenskega časopisja v 19. stoletju.

Ključne besede: Petje, pevska/zborovska dejavnost, narod, nacionalizacija, čitalnice

KVARTIČ Ambrož, BA Ethnology and Cultural Anthropology, Young Researcher, Department of Ethnology and Cultural Anthropology, Faculty of Arts, University of Ljubljana, Zavetiška 5, SI-1000 Ljubljana

78.087.68(=163.6)"18"

IT TAKES THREE SLOVENIANS TO MAKE A CHOIR

The role of singing and amateur choirs in the processes of national awakening among Slovenians in the 19th century

Singing and institutionalized vocal practices played a vital role in the processes of Slovenian national awakening during the 19th century. Singing, which was perceived as an elevated form of music, emerging from the primordial, »folk« and transcendental – following the ideas of European Romanticism – inherently holds two of the most important elements of the national imaginary: language and (national) emotions. Reading societies (*čitalnice*) and other forms of cultural and political life in the second half of the 19th century initiated processes of institutionalization of singing and mass participation in vocal groups, primarily choirs. Vocal performances were held at various manifestations of national awakening (for instance *bésede*) and the repertoire was dominated by what were called evocative songs (*budnice*), written to perpetuate the conceptual nation and nationality of Slovenians. As with singing itself, the collective nature of mass amateur singing activity and various forms of cooperation between separate vocal groups helped with the definition and bonding of the imagined Slovenian community that was being newly formed. The paper is based on various Slovenian newspaper articles of the 19th century.

Key words: Singing, institutionalized singing practices, nation, nationalization, reading societies

Uvod

Petje je bilo v preteklosti in je še danes ena najbolj množičnih prostočasnih dejavnosti pri Slovencih. Sodobno ljubiteljsko kulturno podobo sooblikujejo številna pevska kulturna društva, male vokalne skupine ter različne oblike pevskega sodelovanja in celo množičnega festivalskega združevanja, kot je na primer vsakoletni pevski tabor v Šentvidu pri Stični. Množičnost pevske aktivnosti pri vseh generacijah v Sloveniji lepo ilustrira resignirana ugotovitev slovenskih muzikoslovcev iz časa tik pred osamosvojitvijo, da: »Pri nas skoraj ni instrumentalnih amaterskih skupin, že dolgo ni domačega komornega komuniciranja, so pa zbori. /.../ Pevcem je dovolj le zbor.«¹

Tako v preteklih kot tudi v sodobnem diskurzu o petju in prepevanju na Slovenskem je predvsem v popularnem govoru, včasih pa tudi v strokovnih in celo znanstvenih besedilih² moč zaslutiti romantično-nostalgичen odnos do slovenske pevske 'tradicije', dediščine in zgodovine, idejna osnova za takšen odnos pa so ostanki razmišljanja prve polovice devetnajstega stoletja. Petje je v tem obdobju odigralo eno od ključnih vlog pri nacionalizaciji ljudske kulture (glasbene in pesemske tradicije) v obdobju, ko se je ta v skladu z romantičnim iskanjem ljudskega duha (*Volksgeist*) med nižjimi sloji takratnega prebivalstva utemeljevala kot nacionalna – kot *narodna*. Poglavitni nosilci teh procesov so bili pevski zbori v čitalnicah in na taborih,³ kjer je takratna meščanska elita vpeljevala nove koncepte naroda in Slovenstva.

V besedilu skušam raziskati odnos med procesi konstrukcije nove zamišljene skupnosti in (institucionalizirano) pevsko dejavnostjo v devetnajstem stoletju, oziroma ugotoviti, kako je petje v tem ključnem obdobju pomagalo »misliti narod«.⁴

Osnovo za razmišljanje o vlogi in pomenu petja v procesih narodnega prebujanja sem našel pri avtorjih prispevkov v slovenskem časopisu 19. stoletja, ki so procese spremljali iz neposredne bližine in jih komentirali v skladu z idejnimi tokovi dobe, ki jo poskušam razumeti. Še več, za primarni vir sem uporabil *časopis*, ki ga je Benedict Anderson označil kot poglavitno tehnično sredstvo za reprezentacijo naroda kot zamišljene

skupnosti.⁵ Časovno sem se pri pregledu gradiva omejil med leti 1843, ko so v Ljubljani pod uredništvom dr. Janeza Bleiweisa začele izhajati Kmetijske in rokodelske novice, in 1872, ko se je v Ljubljani ustanovila Glasbena matica, ki je s tem, ko je v slovensko družbo vpeljala nov poklicni profil glasbenika-profesionalca, na novo opredelila tvorce slovenske glasbene ustvarjalnosti in s tem povzročila počasen zaton čitalniških pevskih zborov, nosilcev narodne identitete skozi petje.

Slovenci in petje

(Lepo) petje je bilo na Slovenskem vedno cenjeno in je bilo tudi razlog za preseganje socialnih ovir,⁶ bilo je torej sredstvo komunikacije, hkrati pa je šlo pri aktivnem ustvarjanju glasbe ob petju tako za individualno kot tudi kolektivno delo.⁷ Tradicijske kratke folklorne oblike nam razkrivajo, da je bilo petje med Slovenci vedno dojet kot povzdignjena oblika glasbenega izraza: »Kdor poje, slabo (zlo) ne misli,«⁸ ali celo kažejo njegovo vzvišeno vlogo pri vzpostavljanju stika s transcendentnim, pri doživetju boga in božjega: »Kdor poje, dvakrat moli«. Hkrati lahko iz obrazcev tradicijske pripovedne folklorne razberemo, da je bilo petje vedno kolektivna oblika glasbenega ustvarjanja: »Človek ni petelin, da bi lahko sam prepeval.«⁹ Kolektivnost pevske izkušnje kot tvornega elementa v kontekstu procesa nacionalizacije je v svojem temeljnem delu Zamišljene skupnosti izpostavil tudi Benedict Anderson: »Naj bodo besede še tako banalne in melodija povprečna, petje prinese izkušnjo simultaneosti. V teh trenutkih ljudje, ki se med seboj ne poznajo, izgovarjajo iste besede na isti napev. Podoba: enoglasje. /.../ enoglasnost, zvočno fizično realizacija zamišljene skupnosti.«¹⁰ Najlepša ilustracija esencijalizirane povezave med kolektivnimi oblikami prepevanja in konstrukcijo identitete je znana slovenska krilatica: »Trije Slovenci, pa smo zbor!«¹¹

Petje je brez dvoma predstavljalo pomemben del slovenske ljudske (popularne) glasbene ustvarjalnosti v vseh obdobjih pred revolucionarnim letom 1848 in idejami o novih zamišljenih skupnostih – narodih, ki so vokalno glasbo radikalno spremenili s tem, ko so jo uporabili za svojo reprezentacijo. Številni viri pričajo o petju v vsakem segmentu življenja, tako ob delu kot ob ritualnih praksah. Tudi etnografski podatki, ki jih najdemo v periodičnih publikacijah prve polovice 19.

¹ Barbo, *O naših zbora*, str. 9.

² Primeri romantično-nostalgичnega diskurza o petju v strokovni literaturi: Florjanc, *Pomenskost slovenskega fantovskega petja*; Vrčon, *Pevska društva in zborovsko petje*, str. 110.

³ Budkovič, *Začetki in razcvet slovenskega zborovskega petja v Ljubljani*.

⁴ Anderson, *Zamišljene skupnosti*, str. 32.

⁵ Anderson, *prav tam*.

⁶ Muršič, *O moči glasbe*, str. 113.

⁷ Strajnar, *Vprašanje »ljudskosti« v slovenski partizanski pesmi*, str. 182.

⁸ Muršič, *prav tam*.

⁹ Florjanc, *Pomenskost slovenskega fantovskega petja*, str. 56.

¹⁰ Anderson, *Zamišljene skupnosti*, str. 161.

¹¹ Humer, *Slovenski oktet v mojih očeh*, str. 9.

stoletja, kažejo pisano pevsko podobo slovenskega etničnega ozemlja – ustvarjajo celo vtis, da je (bilo) petje za Slovence nekaj popolnoma samoumevnega. Takšnega ga na primer pri opisovanju nekega neformalnega družabnega srečanja v Trbovljah na svoji poti po Štajerskem in Gorenjskem prikaže nepodpisani avtor: »Snidilo se je več ljubih gospodov, katerih poprej po osebi nismo poznali, s katerimi smo se pa kmalu sprijaznili. Bili smo do pozne noči skupej prav židane volje; de brez veseliga petja ni bilo, nam ni treba dopovedovati.«¹² Še korak dlje je šel avtor, ki je pevsko udejstvovanje predstavil kot splošno karakteristiko Slovencev: »Ali ko družba peti začne, gre pesmica za pesmico. Znajo jih toliko, da se samo čudiš, kako jih naši ljudje toliko v glavi obderže; to bi pa ne moglo biti, ako bi naš narod ne bil take bistre in prebrisane pameti.«¹³ Petje je bilo prisotno tudi v bolj formalnih okvirih druženja Slovencev – na primer petje na učeniški (učiteljski) skupščini Slivniške dekanije: »Red je v tej skupščini na koncu pogovorov domače pesmi prepevati. Prelepa vaja! Nov navod k premili slogi!«¹⁴ Kot ilustracijo naj navedem še zanimiv odlomek nekega prispevka v *Novicah*, ki opisuje dogajanje ob slovesnosti ob napeljavi razsvetljave v jamo pod Malim gradom pri Planini blizu Postojne »/.../ preden se je iz jame stopilo, so zaostali pesmoljubi slovensko petje notri začeli, ki se je po nezmernih prostorih čudno razlegalo.«¹⁵

Govor o petju v novičarskem diskurzu 19. stoletja je bil vedno zaznamovan z oznakami, ki so petje karakterizirale kot v vseh pogledih pozitivno človekovo prakso in izkušnjo, neločljivo povezano z njegovim duhovnim življenjem, ki mu celo omogoča neposreden stik s presežnim, z bogom: »Človeka zares nadzemeljsko čutje prešine, to združeno petje v prečudnim soglasji slišati.«¹⁶ in »/.../ lepa pesem božji dar.«¹⁷

Petju so pripis(ov)ali tudi terapevtsko vlogo in sploh pomen za harmoničnost (uglašenost) človeka: »/.../ pošteno petje žlahni in plemeniti dušno in telesno življenje. To pa je gotovo več vredno kot cent vsakega zlata.«¹⁸; »Da petje /.../ človeka v čudorednosti utrjuje, njegovo srce žlahni in ga tako k čedalje večji popolnosti napeljava, je tako jasno, da ni treba nobenega dokaza.«¹⁹ Petje po

¹² *Nepodpisano, Novice kmetijskih, rokodelnih in narodnih reči*, 25. 9. 1850, str. 163.

¹³ *Nepodpisano, Kmetijske in rokodelske novice*, 18. 9. 1844, str. 151.

¹⁴ *Z., Novice kmetijskih, rokodelnih in narodnih reči*, 28. 8. 1850, str. 147.

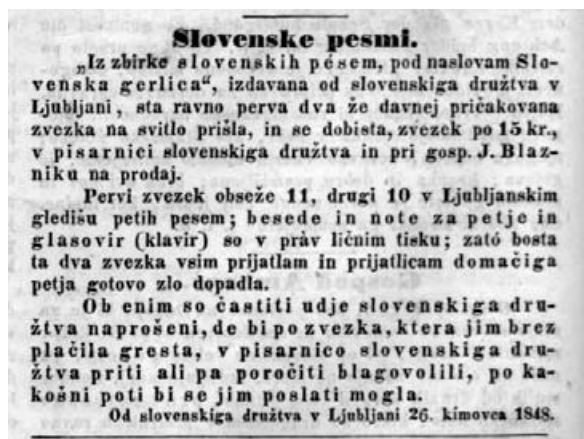
¹⁵ *Podliski, Novice kmetijskih, rokodelnih in narodnih reči*, 18. 9. 1850, str. 158.

¹⁶ *St., Novice kmetijskih, rokodelnih in narodnih reči*, 15. 5. 1852, str. 153.

¹⁷ *Pevoljub, Novice kmetijskih, rokodelnih in narodnih reči*, 14. 2. 1855.

¹⁸ *Pevoljub, navedeno delo*.

¹⁹ *Štantetov-Šentviški, Novice gospodarske obrtniške in narodne*, 13. 7. 1864.

Oglasno sporočilo za prvi zvezek Slovenske Gerlice (1848), zbirke slovenskih pevskih skladb s spremljavo v izdaji Slovenskega društva v Ljubljani (Kmetijske in rokodelske novice, 4. 10. 1848, str. 170)

besedah piscev v časnikih hkrati izzove in mora izzvati čustven odziv: »Čujte, kako vriska in piska, kako skače v terdih in tancih glasih, v hitrih, radostnih pesmih veselo človeško srce! Žalostno, s pelinom bridkosti napojeno srce pa pojema v mehkih, debelih glasih, se solzi in topi v počasnih tužnih pesmih.«²⁰

Poleg (esencializiranih) pozitivnih vplivov je v virih petje predstavljeno kot povezovalni in unifikacijski element družbene ustvarjalnosti. Bilo naj bi transgeneracijsko ter imelo enako vlogo (učinek) pri starejših in pri mlajših: »Mnogotero otrok, ki bi sicer ne hodili tako radi v šolo, je prišlo le zavoljo petja noter. Petje zares človeka tako rekoč uname, naduši in z nekaj sosebnim sočutjem navdihne, zato je otrok, ko so enkrat peti jeli, skoraj preč spraviti mogoče ni.«²¹ hkrati pa je presegalo spolno delitev, saj so prepevali tako fantje kot dekleta.²² Zaradi vseh pripisanih unifikacijskih značilnosti petja se je to lahko toliko lažje apliciralo kot reprezentacija zamišljene skupnosti, naroda.

Vendar lahko iz besedil, ki so jih zapustili pisci v časopisju prve polovice devetnajstega stoletja razberemo, da petje ni bilo obravnavano le kot povzdignjena, pač pa tudi kot prvinska, primordialna in elementarna oblika glasbenega izraza. V njem (in z njim) naj bi človek iskal neposredno povezanost z naravo in redom v njej. To se odraža v precej enotni časnikarski metaforiki, ki človekovo petje povezuje z zvoki iz narave, v prvi vrsti s ptičjim petjem: »Najslajše, najjasnejše žuboré in žvergolé tiči o toplih pomladnih dnevih, vrabci o polnih kozolcih in zrelem prosu. /.../ Petelin zapoje, tiček zažubori;

²⁰ *Lah, Novice gospodarske, obrtniške in narodne*, 6. 6. 1860.

²¹ *Vitoški, Novice kmetijskih, rokodelnih in narodnih reči*, 11. 9. 1850.

²² *Drobnič, Kmetijske in rokodelske novice*, 10. 11. 1845.

kmali odpevajo po vasi kurji glavarji in tički po gaji ali po kletkah. /.../ Kar pa nas uči skušnja pri živalih, tega se lahko vsak dan prepričamo pri ljudeh.«²³ In dalje: »Tičice, ki lepo pojo, /.../ so prave namestnice življenja. Brez njih bi bili gozdovi žalostni, mrtvi. Človek povsod le išče živih in življenje naznanjajočih stvari, – kjer ni življenja, ni zanj veselja.«²⁴

Slovenski narod in njegove pesmi²⁵

»Slovenci imamo tudi národne pesme, to so take pesme, ki so prav iz slovenskiga duha in serca vzete, in so stare, perlegajo se posebno; zato so tudi več ali manj povsod znane.«²⁶

Narod je, kot piše Benedict Anderson, v prvi vrsti utemeljen v jeziku,²⁷ z jezikom pa je neločljivo povezano tudi petje – najprej zato, ker se mu pripisuje enako primordialnost, utemeljenost v nedoločljivi, oddaljeni preteklosti. Vendar je petje z jezikom povezano še močneje, saj je, kot govor ali pisava, hkrati formalna manifestacija jezika. Povezanost petja in jezika v kontekstu narodnega vprašanja in nacionalizacije so zaznali in promovirali tudi pisci pomarčeveškega obdobja: »Vsak narod ima svoje petje. Med nar mičniši petje se zamore brez enostranosti slovensko šteti že zavoljo glasa svojih besedi, ki niso terde in s soglasniki preobložene kot marsikateriga družiga jezika, pa tudi niso premehke. Slovenska beseda zedinjuje v sebi krepkost in pa čudno mičnost, in je torej za govornišvo in pevstvo silno prikladna.«²⁸ Še korak dlje so šli avtorji, ki so isto povezavo razumeli in predstavljali kot utemeljeno v transcendentnem: »/.../ ker je Bog tako naredil, da vsak domoljub najrajši po domače poje /.../«²⁹ Analiza vsebine teh in podobnih besedil hkrati potrjuje, da je ena glavnih značilnosti zamišljene skupnosti njen vpliv na čustva in čustvovanje: »/.../ narodi budijo ljubezen; pogosto zelo globoko in požrtvovalno ljubezen. Kulturni proizvodi nacionalizma – poezija, proza, glasba, likovna umetnost – s tisočeriimi različnimi oblikami in stili to ljubezen jasno izražajo.«³⁰

Obdobje definiranja in vpeljevanja konceptov naroda in narodnega je najbolj zaznamovala sočasna romantična misel, ki je tako v znanost kot v politični diskurz s koncem 18. stoletja vnesla teorijo prežitkov, tj. ostankov »starih« idej, verovanj in praks (folklore), ki nujno izginjajo, vendar jih v zgodovinski sočasnosti še vedno lahko najdemo pri nižjem sloju prebivalstva. »Prava narodna poezija pri vseh evropskih narodih umira. V kakem samotnem kotu se še kaka skrita cvetka dobi.«³¹ Predpostavljeno izginjanje 'narodnega blaga' je hitro postalo tudi osnova za prizadevanja po njegovem ohranjanju: »Naša narodna pesem umira; zadnji čas je tedaj, da se to, kar je ostalo, prihrani.«³² Predpostavljeno izginjajoča ljudska kultura (z njo pa tudi ljudska pesem in petje) kmečkega prebivalstva je postala maksima govora o dediščini zamišljenih skupnosti v nastajanju: »Priprosti kmetje bolj v straneh od poptujajočih trgov, mest in cest oddaljšani, po hribih in med hribi jih še imajo povsod lepo zalogo, in jih pri tacihi okoljšinah čversto in krepko pojéjo, da se omikani poslušavec, ki je po mestih za plačilo péti slišal, čuditi mora.«³³ Iz poudarjanja močno dramatisirane razlike med kaotičnim življenjem urbanih središč in idilo podeželskega sveta, med preprostim načinom življenja ter povezanostjo z naravo se je razvilo prepričanje, da velike družbene spremembe pomenijo skorajšnji konec ruralnega sveta, z njim pa tudi razpad kolektivnega duha skupnosti.

Prav ta duh, herderjanski *Volksgeist*, je postal jedro idej nacionalizma. Tako kot pri drugih narodih avstrijskega cesarstva, se je tudi pri Slovencih »želja po emancipaciji in nacionalizaciji udejanjala na podlagi homogenizacije regionalnih in lokalnih oblik (izmišljeno-) avtentične tradicionalne kulture, ki ni bila germanskega porekla.«³⁴ Te težnje je moč razbirati tudi iz pisanja takratnih časnikov o tako imenovani *slovenski pesmi*: »Napev bodi tudi slovenskega duha. Narod se loči od naroda po telesnih in dušnih zmožnostih in lastnostih pa tudi po – petju. /.../ Tako se loči tudi pravo narodno (in ne novo ponemčeno) slovensko petje od nemškega /.../ In ta narodni duh mora veti in duti po vsakem napevu, potem bode lahak in mičen našemu ljudstvu, ki /.../ ljubi mečje, v serce segajoče napeve, kakor nas učé vse narodne viže.«³⁵ Znotraj tega govora je imela folklorizirana ljudska kultura pomembno vlogo ločevalnega elementa med slovensko in nemško oziroma germansko kulturo: »Vse spoštovanje pred nemškim narodnim petjem: tudi ono je lepo, dasiravno ni našimu primeriti.«³⁶

²³ Lah, *Novice gospodarske, obrtniške in narodne*, 6. 6. 1860.

²⁴ *Nepodpisano*, *Novice kmetijskih, rokodelnih in narodnih reči*, 22. 10. 1853.

²⁵ V časopisnih virih iz 19. stoletja se samostalnika pevec in pesem ter glagol peti nanašajo tako na poezijo (pesnik, pesniti) kot tudi na petje in pevsko dejavnost, kar kaže na neločljivo povezanost obeh oblik umetniškega ustvarjanja, vsaj takrat, ko besedila govorijo o proizvodih »tradicijske« ljudske kulture (op.p.).

²⁶ Benko, *Novice kmetijskih, rokodelnih in narodnih reči*, 15. 1. 1851, str. 13.

²⁷ Anderson, *Zamišljene skupnosti*, str. 161.

²⁸ St., *Novice kmetijskih, rokodelnih in narodnih reči*, 15. 5. 1852, str. 153.

²⁹ *Nepodpisano*, *Novice gospodarske obrtniške in narodne*, 6. 8. 1862.

³⁰ Anderson, *Zamišljene skupnosti*, str. 157.

³¹ *Nepodpisano*, *Novice gospodarske, obrtniške in narodne*, 16. 5. 1857.

³² D., *Novice kmetijskih, rokodelnih in narodnih reči*, 6. 12. 1850.

³³ St., *Novice kmetijskih, rokodelnih in narodnih reči*, 15. 5. 1852, str. 153.

³⁴ Juvančič, *O (ne)moči izvirnega*, str. 16.

³⁵ Lah, *Novice gospodarske, obrtniške in narodne*, 12. 6. 1860.

³⁶ St., *navedeno delo*, str. 153.

hkrati pa lahko poleg zavedanja o ločenosti v virih opazujemo tudi težnjo po očišče(va)nju slovenskih pesmi vsakršnega tujega vpliva, s čimer je posredno še enkrat več izraženo prizadevno iskanje oziroma definiranje narodnega, *slovenskega* v ljudski kulturi: »Nijedna stvar nam ne more pridobiti več prijateljev za domovinsko stvar, nego narodno petje. Tudi v tej zadevi Slovenci napredujemo in zmagonosno koraka slovenska pesem po naših pokrajinah, ter odriva tuji duh, črno sovraštvo do naroda, kruhoborstvo in dobičkarstvo, ter blaži narodu čut in misel.«³⁷; »Stare častitljive pesmi našega naroda v nepristrano obleko ptujih jezikov silijo, in tako petje je potem nevživna čorba po eni strani prekuhana, po drugi sirova, tú predelana, tam neslana /.../«³⁸

Tako kot petje samo je morala ljudska pesem kot del širše ljudske kulture nujno postati rezultat kontinuitete, ki sega daleč v primordialnost. S tem je pridobila nove prilastke *stara, statična in avtentična*, ideja o neprekinjeni tradiciji pa je v samem jedru konstrukcije zamišljene skupnosti (naroda). »Naši dedi so peli, kar so v sercu čutili; kar pa iz serca izhaja, pa zopet serce zadene.«³⁹ S tem, ko je ljudska kultura postala avtentična, pa se je sprožil proces folklorizacije vseh njenih segmentov in je tako postala artefakt, kot eden od stranskih produktov teh procesov pa se je rodila tako imenovana *narodna pesem*.⁴⁰ »Narodska pesem je /.../ cvét narodovega življenja; eno drugo rodi, eno drugo oživlja, eno brez drugega biti ne more.«⁴¹

Tudi govor o narodni pesmi je v 19. stoletju zaznamovan s svojevrstno metaforiko, ki kaže na poseben, folkloriziran oziroma tradicionaliziran odnos do ljudske kulture, kot (iz)vira narodnega. V virih lahko večkrat preberemo, kako so posamezne pesmi označene kot cvetlice, njihove zbirke pa kot kite oziroma venci najlepšega cvetja. Lep primer poetičnega, metaforičnega govora o narodnih pesmih je recenzija⁴² zbirke slovenskih narodnih pesmi, prevedenih v nemščino, z naslovom 'Volkslieder aus Krain'⁴³: »Če knjižico v roke vzameš, se ti bo zgodilo, kakor bi v cvetnjak bogatiga gospoda stopil. Prijazni vertnar ti majhno shrambico odpré. Noter stopiš, začudiš se, ostermiš, ker tukaj zagledaš planinske cvetlice, ktere si od nekda na gorah nabiral. Tú se ti mična cvetka nasmehuje; tam ti njena sestra svoje duhteče cvetiše odpira; v kotičku tam te milenka s pripognjeno rósepolno glavico pozdravlja. Kar ločiti se ne moreš; vse ti je znano, vse prav lepo po

domače, in kar nar več veljá, je to, de so se tvoje ljubljenske le preselile, brez de bilo le mervico svojih vonja, svojih lepot zgubile.«⁴⁴

Institucionalizacija petja

»Povsod po Slovenskem se nahajajo dobra grla, treba jim je samo poduka. V tej zadevi trebalo bi, da se ljudski učitelji postavijo na čelo, in da moči izvežbajo, kmalo bomo imeli v vsakem večem kraju pevski zbor.«⁴⁵

Nacionalizacija (in njej vzporedna procesa avtenti-fikacije in folklorizacije) ljudske glasbene ustvarjalnosti – z njo pa tudi petja kot ene od osnovnih oblik glasbene izvajalske prakse – pa se ni mogla popolnoma izvršiti, dokler se ta ni institucionalizirala, tj. ugneznila v slovenskih političnih in kulturnih strukturah. Te strukture so bila pred in neposredno po pomladi narodov leta 1848 različna slovenska društva v središčih zgoščene prisotnosti Slovencev (Ljubljana, Dunaj, Gradec), kasneje, po zatonu Bachovega absolutizma in ustavnih spremembah, ki sta jih prinesla oktobrska diploma leta 1860 in februarški patent leto kasneje, pa so vodilno vlogo prevzele nove organizacijske oblike političnega in družabnega življenja, kot so čitalnice, tabori in različne oblike formaliziranega interesnega združevanja, tj. društva, ki jim je bila skupna ideja *narodnega*.

Pomembna novost predmarčne dobe je bila javna izvedba pesmi s slovenskim besedilom na koncertih ljubljanske filharmonične družbe in v ljubljanskem gledališču. Pesmi so izvajali nemški pevci, *Novice* pa so takšne nastope vedno znova pozdravile z navdušenjem: »Že veliko veliko let je minilo, kar ni bilo slovenskega petja v Ljubljanskim gledišu slišati. Pretečeno saboto smo med drugim petjem zopet zaslišali vesele glasove domačiga jezika, s katerim so se gledišni pevci, akoravno Nemci, prav dobro obnesli. Zapopadik igre pod naslovom »Poskušnja kranjskih pesem« /.../ Vse pesme so poslušavcem takó globoko v serce segle, de so dopadajenje nad njimi glasno na znanje dali.«⁴⁶ Izvedbe slovenskih pesmi lahko razumemo kot sproščanje ozračja med slovensko in nemško stranjo, bolj pomembno pa je, da sta bila s temi dogodki slovenski jezik in slovenska beseda priznana kot »/.../ enakovreden pripomoček odrskega izražanja in koncertne dejavnosti.«⁴⁷

V drugi polovici 19. stoletja so bile *bésede* osrednja manifestacija narodne kulturne produkcije, z njo pa

³⁷ *Nepodpisano, Slovenec*, 12. 8. 1879.

³⁸ *St.*, navedeno delo, str. 153.

³⁹ *St.*, navedeno delo, str. 154.

⁴⁰ *Juvančič*, navedeno delo, str. 16.

⁴¹ *D.*, *Novice kmetijskih, rokodelnih in narodnih reči*, 6. 11. 1850.

⁴² *D.*, *Novice kmetijskih, rokodelnih in narodnih reči*, 30. 10. 1850.

⁴³ *Grün*, *Volkslieder aus Krain*.

⁴⁴ *D.*, *Novice kmetijskih, rokodelnih in narodnih reči*, 30. 10. 1850, str. 184.

⁴⁵ *Nepodpisano, Slovenec*, 11. 9. 1879, str. 2.

⁴⁶ *Nepodpisano, Kmetijske in rokodelske novice*, 28. 1. 1846.

⁴⁷ *Cvetko*, *Zgodovina glasbene umetnosti na Slovenskem III*, str. 12.

Mešani pevski zbor iz Biljane v Goriških brdih leta 1896 (Dokumentacija Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete v Ljubljani)

tudi avtentizirane ljudske glasbene umetnosti v zgoraj naštetih strukturah. *Bésede* so bile družabne prireditve z govori, deklamacijami, gledališkimi scenami in seveda glasbo, s posebnim poudarkom na petju. Društva in čitalnice so jih pripravljali ob zelo različnih priložnostih, kot so bile razne obletnice, občasno so prirejali tudi dobrodelne *bésede*.⁴⁸ Poročila o *bésedah* v organizaciji različnih čitalnic lahko najdemo skoraj v vsaki izdaji takratnega časopisa.

Bésede so (tako v okviru čitalnic kot že prej) med vsemi glasbenimi izrazi preferirale vokalno glasbo in tako spodbudile razvoj oblik solističnega petja kot tudi komornih sestavov in seveda pevskih zborov,⁴⁹ s tem pa močno pospešile ter povečale obseg vokalnega ustvarjanja in poustvarjanja.

Bésede so prirejali že v »predčitalniškem obdobju« med letoma 1848 in 1861, zanimivo pa je, da so jih takrat zaradi njihovega oglaševanja v nemščino prevajali kot »concert«,⁵⁰ čeprav so bile vsebinsko več kot le glasbeni dogodek. Slovensko društvo v Ljubljani je v ljubljanskem

gledališču v tem obdobju pripravilo nekaj *bésed*,⁵¹ katerih program so sooblikovali vokalni solisti ter občasno moški pevski zbor iz župnije Krakovo (imenovan Krakovčanje), katerih nastop so *Novice* vzneseno opisale: »Ti korenjaki pa v resnici tako vbrano pojó, de mora iz serca vesel biti, kdor jih sliši.«⁵² Na Štajerskem je krog Slovencev v Gradcu, naslednikov graškega društva Slovenija, ki je bilo viden političen akter v revolucionarnem letu 1848⁵³ pripravil besedo, o kateri *Novice* poročajo: »/.../ 23. marca o poldne /.../ tukaj slavyjanski domoljubi, sama nadepolna mladež, napravili »slavyjansko besedo« gotovo prvo, kar Gradec stoji. Slovenske, poljske, češke in ilirske pesmi so se posamezno in skupno mično prepevale /.../ vsem gré lepa hvala; prva vendar in naj večí neutrudnemu, izvrstnemu pevovodju g. Benjaminu Ipavcu.«⁵⁴ Pomemben mejnik za slovensko pesem je bil tudi obisk cesarskega para 11. septembra 1856 v Mariboru, kjer je skupina mladih deklet cesarju zapela dve pesmi v slovenščini (Cesarsko pesem in Zvonikarjevo), kar je bila sploh prva javna izvedba katerekoli slovenske pesmi v Mariboru.⁵⁵

⁵¹ *Nepodpisano, Kmetijske in rokodelske novice*, 28. 3. 1848.

⁵² *Prav tam*.

⁵³ *Granda, Graška Slovenija v letu 1848/1849*.

⁵⁴ *Ž., Novice kmetijskih, rokodelnih in narodnih reči*, 4. 4. 1851, str. 69.

⁵⁵ *Nepodpisano, Novice kmetijskih, rokodelnih in narodnih reči*, 17. 11. 1856.

⁴⁸ Glej na primer: *Nepodpisano, Novice gospodarske obrtniške in narodne*, 10. 4. 1872.

⁴⁹ *Cvetko, Zgodovina glasbene umetnosti na Slovenskem III*, str. 33.

⁵⁰ *Cvetko, navedeno delo*, str. 18.

Najpomembnejša oblika kulturnega (in subtilno političnega) združevanja Slovencev v 19. stoletju so bile čitalnice. Te so delovale kot narodno-programsko zastavljeni forumi literarne, dramske, glasbene in druge ustvarjalnosti, branja in drugega izobraževanja ter neformalne družabnosti. »Čitavnica – kaj je to čitavnica? Nič drugega ni kakor bravnica, to je društvo, v katerem se bo bralo ali čitalo in bojo včasih poštene veselice v domači besedi.«⁵⁶ »Národno zavest buditi in krepčati je toraj vsakega Slovenca dolžnost, in posebno národnih čitavnic visoka naloga. One so središča, v katerih se imajo duševne domoljubne moči navduševati in uriti. One so, rekel bi, národne straže, in glasniki matere Slave, ki imajo neprenehoma narod dramiti, in pa skrbno paziti, da več ne zaspi.«⁵⁷ Čeprav čitalnice niso bile izključno glasbene ustanove, so glasbo uporabljale in gojile kot razmeroma pomembno sredstvo za uresničevanje svojega programa, s tem pa so pomenile tudi osnovo za kasnejši razvoj glasbenega šolstva pri nas.⁵⁸

Ob nekaterih zgodnejših poskusih, ki niso trajali dolgo, je bila prva čitalnica v pravem pomenu besede Slovanska čitalnica v Trstu, ustanovljena 29. januarja 1861,⁵⁹ v narodnostno pisanem pristanišču z živahnim kulturnim dogajanjem pa ni združevala le Slovencev, pač pa tudi druge narodno zavedne Slovane. Kmalu, 30. avgusta 1861, ji je sledila Narodna čitalnica v Ljubljani, ki je svojo prvo besedo pripravila 24. novembra istega leta. Pevski zbor je na njej izvedel skladbe Domovina, Ne udajmo se in Naprej ter po pisanju *Novic* izzval: »/.../ grmenje navdušenih slavaklicev.«⁶⁰ Tretja po vrsti, 4. septembra 1861, je bila ustanovljena Slovanska čitalnica v Mariboru.⁶¹ Med večjimi čitalnicami sta bili še celjska in tolminska (obe ustanovljeni 1863) ter novomeška, ustanovljena leta 1865. V obdobju po letu 1863 so si čitalnice vedno bolj utirale pot tudi na geografsko periferijo in v časopisju tega časa skoraj vsak teden najdemo poročila o prvih *bésedah* (z obveznim petjem) novih čitalnic.

Vse večje čitalnice so kmalu po ustanovitvi vzpostavile svoje pevske sestave. Pri tem začetnem delu so pogosto pomagali (tuji) glasbeni strokovnjaki. Tako je pevski zbor v Trstu na začetku vodil Čeh Jan Lego, zbor ljubljanske čitalnice pa njegov rojak Anton Nedved, sicer kapelnik filharmoničnega društva. Prav sodelovanje profesionalnega pevovodje in izobraženih pevcev iz 'konkurenčnega' društva je omogočilo hiter in kakov-

sten razmah pevske dejavnosti, ljubljanska čitalnica pa je bila pravzaprav že od ustanovitve z vidika razvoja pevske in njej vzporednih dejavnosti najpomembnejša ustanova ne le na Kranjskem pač pa na vsem slovenskem prostoru. Moški zbor ljubljanske čitalnice, ki so jih avstrijski časopisi imenovali »Die Jünger des Aposteles Bleiweis«⁶² so bili najbolj spoštovan slovenski pevski sestav 19. stoletja doma in na tujem. Tudi ob otvoritvi prostorov čitalnice v Kranju leta 1863 je že nastopal njihov domač zbor.⁶³ Ustanavljanje pevskih zborov v drugih čitalnicah – predvsem na Štajerskem, v Mariboru in v Celju – ni šlo tako gladko, dejstvo pa je, da je bil v celjski čitalnici nakup klavirja sploh prva večja investicija njenih članov.⁶⁴

Anton Nedved, prvi zborovodja pevskega zbora čitalnice v Ljubljani (Narodna in univerzitetna knjižnica)

Pevce so pevovodje čitalniških zborov v prvi vrsti izbirali med člani čitalnice, v nekaterih primerih (na primer v Ljubljani) pa so pripravili tudi pevske avdicije oziroma skušnje,⁶⁵ kjer članstvo v čitalnici ni bilo pogoj za pristop.

V manjših krajih, kjer čitalnice niso imele dovolj članov, da bi lahko vzpostavili večji pevski sestav, so na *bésedah* in drugih prireditvah nastopali bodisi solisti bodisi manjši komorni sestavi. Tako lahko na primer v poročilu o izvedbi *bésede* leta 1870 v čitalnici v Mozirju beremo: »Na to se oglasi naš vrli čveterospev: /.../ Petje bilo je krasno, tako ubrano in miloglasno, da se v resnici nismo tacega nadejali. Po vsaki pesmici se je izraževala radostna pohvala in društvo sme ponosno biti, da šteje med svoje ude tako vrle pevske moči.«⁶⁶ Takšne čitalnice so ob večjih dogodkih za pomoč pogosto prosile zборе drugih čitalnic in pevskih društev iz najbližjih regionalnih centrov.

Če pri raziskovanju začetkov institucionalizacije pevske dejavnosti ne upoštevamo solističnih nastopov in manjših komornih sestavov, lahko vsaj v prvem desetletju čitalniškega gibanja na Slovenskem (z izjemo ljubljanske čitalnice) spremljamo izključno moško petje. Primarni razlog za to je verjetno v tem, da so bili zbori v večini primerov sestavljeni izključno iz članov

⁵⁶ *Nepodpisano, Novice gospodarske, obertniške in narodne*, 18. 9. 1861.

⁵⁷ *Nepodpisano, Novice gospodarske, obertniške in narodne*, 11. 11. 1863, str. 363.

⁵⁸ Budkovič, *Razvoj glasbenega šolstva na Slovenskem I*, str. 156.

⁵⁹ Jelerič, *Razvoj zborovskega petja na slovenskem*, str. 31.

⁶⁰ *Nepodpisano, Novice gospodarske, obertniške in narodne*, 27. 11. 1861, str. 397.

⁶¹ *Letopis*, str. 19.

⁶² *Nepodpisano, Novice gospodarske obrtniške in narodne*, 6. 8. 1862.

⁶³ Pirnat, *Narodna čitalnica v Kranju*, str. 32.

⁶⁴ Zajc-Cizelj, *Narodna čitalnica v Celju*, str. 355.

⁶⁵ *Primer: Odbor čitavnice, Novice gospodarske obrtniške in narodne*, 4. novembra

⁶⁶ *Nepodpisano, Slovenec*, 6. 3. 1879.

čitalnic, kjer so bili nosilci družbenega in družabnega življenja moški. Prisotnost ženskega in mešanega petja v čitalnicah izven Ljubljane se je povečala šele v sedemdesetih letih 19. stoletja. V kranjski čitalnici so leta 1872 poskusili ustanoviti ženski zbor, ki ni deloval dolgo,⁶⁷ medtem ko je leta 1884 v Novem mestu ustanovljeno Dolenjsko pevsko društvo začelo delovati z ženskim in moškim zborom.⁶⁸ Ljubljanska čitalnica je bila v tem pogledu med drugimi čitalnicami svetla izjema, saj se je društveni ženski zbor prvič predstavil že leta 1864, zborovodje Josip Fabian, Anton Foerster in Vojteh Valenta pa so kasneje ob različnih priložnostih eksperimentirali tudi z mešanim petjem.

Pevsko povezovanje

Pregled časopisnih virov razkrije še eno zelo pomembno vlogo petja in organizirane zborovske dejavnosti v kontekstu procesov nacionalizacije slovenskega prostora. Pevska dejavnost je relativno hitro prerasla okvire lokalnih čitalniških prostorov in postala ena prvih oblik *posvetnega* množičnega združevanja ljudi na Slovenskem. Še več, petje je postalo mediator za vzpostavljanje družbenih interesnih omrežij na širokem geografskem ozemlju, kar je bila v tistem času novost. Povezovanja (gostovanja) pevcev in njihovih nastopov so tesno povezana s tvorjenjem narodove identitete, saj se je z njimi konkretizirala ideja zamišljene skupnosti in manifestirala njena moč (moč množice). Tovrstne migracije in mreženja seveda ne bi bila mogoča brez sočasno dosežene stopnje tehničnega razvoja, ki je prinesel napredek transportnih sredstev, konkretno železnice, ki je do leta 1870, ko je bila dokončana gorenjska proga Ljubljana-Trbiž, že povezovala vse večje kraje Kranjske in Štajerske.

Pobude za združevanje ljudi, vključenih v takšno ali drugačno obliko organiziranega petja so bile prisotne že v obdobju množičnega ustanavljanja čitalnic, kasneje pa se je zanimanje še povečevalo: »Od časa do časa, morda vsako leto enkrat, dali bi si slovanski pevski zbori rendezvous v kakem slovenskem kraju, eno leto na Bledu, drugo leto v Savinski dolini, tretje leto v Ljubljani, četrto leto v Gorici itd. Tak pevski shod bi bila splošna narodna veselica, /.../ K temu skupnemu pevskeemu shodu prišel bi pevski zbor vsakega mesta s svojo zastavo, in vsako mesto bi se že zavaljo časti potrudilo, da pošlje mnogo in dobro izurjenih pevcev.«⁶⁹ Takšne pobude so se uresničevale na več (formalnih) ravneh ter v večjem ali manjšem obsegu. Pevci ljubljanske čitalnice so se

na primer že leta 1861/62 odzvali na več vabil oziroma prošenj za pomoč pri oblikovanju glasbenega programa ob ustanovitvi katere od čitalnic.

Število poročil o gostovanjih pevskih zborov z vedno mlajšimi letnicami dnevnega časopisja druge polovice 19. stoletja vedno bolj narašča. Tako so na primer v Kranju gostili več pevskih društev iz okolice ob trideseti obletnici lokalne čitalnice,⁷⁰ v Mozirju pa je slovesnost ob blagoslovitvi praporja telovadnega društva Sokoli maja leta 1884 sooblikoval združen pevski zbor celjske čitalnice in celjskega pevskega društva.⁷¹ Dokumentirana so tudi številna sodelovanja pevskih sestavov z drug(ačn)imi interesnimi skupinami pri pripravi njihovih prireditev – na primer s telovadnimi društvi (Sokoli, Orli), gasilskimi društvi ipd.⁷²

Zgovorna ilustracija implicitnega pomena gostovanja nekega pevskega sestava za obe strani (gostitelje in goste) ter identifikacijskih procesov, ki so takšne dogodke spremljali, je opis gostovanja ljubljanskega čitalniškega zbora v Litiji leta 1879, zapisan v *Slovincu*: »Po zajuterku v gosp. Koblarjevi gostilnici so pevci nekatere zapeli, ob devetih pa je bila sv. maša, katero je poveljčevalo tudi izvrstno petje moškega zbora čitalnice, ki je bil za malo cerkvico še premočan. Med obedom je bilo nekoliko napitnic, potem pa se je pričelo pevsko razveseljevanje, ki je privabilo veliko naroda skup in temu so bile ne le pesmi, ampak tudi petje jako všeč. Ob petih smo se vrnili nazaj v Litijo, Šmarčani so nas spremili z zastavo, za slovo pa so zopet zagromeli možnarji. /.../ Množno zbrano ljudstvo je bilo navdušeno po tem in po krasnem petji naših pevcev. Litijska dekleta so bila k slovesu podarila pevcem in tudi drugim lepe šopke za spomin.«⁷³

Pevska ustvarjalnost

Pogoji, ki so jih omogočile čitalnice, so predstavljali varen okvir, kjer se (vokalna) glasba ni le ohranjala in obnavljala pač pa (predvsem) rasla in se širila. Zgodovinska in politična situacija sta spodbudili ali celo narekovali razmah produkcije pevske literature – na primer zborovskih skladb in samospevov – ter izpostavili nove glasbene ustvarjalce. Prizadevanja teh glasbenikov so bila utilitaristična, pragmatična, podrejena maksimi posredovanja narodne ideje. Zaradi tega so pri svojem delu operirali s kar najširše sprejemljivo glasbeno estetiko, pogosto podvrženo zgoraj omenjenim formam avtentične ljudske glasbe. Dragutin Cvetko se sprašuje, če bi

⁶⁷ Pirnat, navedeno delo.

⁶⁸ Gazvoda, *Glasbeno življenje Novega mesta v obdobju čitalnice*, str. 11.

⁶⁹ *Nepodpisano, Slovenec*, 11. 9. 1879, str. 2.

⁷⁰ Pirnat, navedeno delo, str. 18.

⁷¹ Zajc-Cizelj, *Narodna čitalnica v Celju*, str. 355, str. 363.

⁷² Pirnat, navedeno delo, str. 38.

⁷³ *Nepodpisano, Slovenec*, 12. 8. 1879.

ti avtorji sploh skladali, če ne bi živeli v obdobju neposredno po marčevski revoluciji, ki jih je oblikovalo kot *narodne skladatelje*.⁷⁴ Mnogi med njimi so bili samouki ali vsaj slabše podkovani v skladateljski obrti – muzikološka veda zato resignirano priznava, da čitalniško obdobje kljub nepretrgani produkciji skladb predstavlja stagnacijo v glasbenem razvoju,⁷⁵ saj je bil fokus ustvarjalnega delovanja drugje. Med najvidnejšimi predstavniki »čitalniških« glasbenih ustvarjalcev so Anton Nedved, Anton Foerster, Jurij Fleišman, Miroslav Vilhar, Davorin Jenko in kasneje Benjamin ter Avgust Ipavec.

»Naprej« z avtorjema Simonom in Davorinom Jenkom
(Narodna in Univerzitetna knjižnica)

Sodobno časopisje je delo skladateljev redno spremljalo in o njem vestno poročalo, avtorji prispevkov pa nikoli niso skoparili s (po)hvalo skladateljem, čeprav ta pogosto ni bila upravičena. *Novice* so tako o Juriju Fleišmanu zapisale: »/.../ ime je že samo po sebi zadosti porok, da so napevi lepi, mični in domači /.../,⁷⁶ po uspešno izpeljani *bésemi* v Gradcu leta 1851 pa Benjamina Ipavca pohvalile s patetičnimi besedami: »Ako ti nadepolni mladini srečno dožene, kar je tak lepo začel, mu bode ime v vencu slavjanskih pervencov na veke slovelo!«⁷⁷

Pri skladanju je bila poleg približevanja ideji *Volksgeista* pri pisanju viž,⁷⁸ zaradi prenosa sporočila zelo pomembna izbira besedila. Prešernove pesmi so bile sicer priljubljen material za uglasbitev, vendar so se pogosto izkazale za vsebinsko in oblikovno prezahtevne. Kamilo Mašek, še eden od vidnejših skladateljskih likov čitalniškega obdobja, se je na primer v *Novicah* zgražal nad zelo zanimivim dogodkom: »Vém kraj, kjer je orglavec (in čisla se visoko omikanega) med povzdi-

govanjem svoje serčne čutila razlival, Prešernovo 'pod oknom' igraje!! Ali je mar neomikan kmet kriv, da se mu noge in rožnikranc začno mesti, kadar 'šomošter' tako okrogle žvižga?!«⁷⁹ Skladatelji so se raje odločali za besedilni tip patriotske, domovinske pesmi, s specifično motiviko (ljubezen, dom, očetnjava, vojaščina, narava in podobno), ki je izpolnjevala funkcijo implementacije in ohranjanja nacionalnih čustev. Splošno poimenovanje za takšne skladbe je bilo *budnice*,⁸⁰ med njimi pa posebno mesto zavzema »Naprej« avtorjev Simona in Davorina Jenka, širše znana in dojeta kot slovenska himna oziroma kot himna slovenskega narodnega preporoda⁸¹ – v Novih akordih, strokovni reviji iz začetka 20. stoletja, je skladba poimenovana celo kot »naša marsejeza«.⁸²

Splošni zamisli iskanja in izbiranja primernih besedil za uglasbitev, se je občasno pridružilo tudi časopisje. *Novice* so tako poleg rednega objavljanja pesmi na naslovnica svojih izdaj 14. maja 1862 objavile nagradni razpis za uglasbitev pesmi Jovana Vesela Koseskega Kdo je mar?, označene kot pesmi »/.../ ki poje slavo slovenskim sinom /.../.«⁸³ Za nagrado je zmagovalec poleg denarja dobil priložnost dirigiranja pevskega zboru na *bésemi* v ljubljanski čitalnici, kjer je bila zmagovalna skladba premierno predstavljena.

Sklep

Kljub z viri dokazljivi razvejani in kompleksni pevski zgodovini na Slovenskem, ki je še danes ključni del diskurza o slovenski nacionalni identiteti, lahko vlogo petja in zborovstva pri tvorbi te identitete, označimo kot *izmišljeno* tradicijo.⁸⁴ To pomeni, da lahko o tradiciji, ki je petju in zborovski dejavnosti inherentno pripisana, razmišljamo vzporedno s skupino drugih pojavov, ki si jih neka družbena skupina izmisli ali/oziroma na novo sestavi iz že obstoječih pojavov v kontekstu prevladujoče ideologije na kolektivni ravni nedefinirane zgodovinske in družbene situacije.

Romantična misel, ki je oblikovala družbene procese na prehodu iz osemnajstega v devetnajsto stoletje, je poleg ostalih oblik ljudske kulture – ki je seveda eden od ključnih konstruktov prav te misli – spremenila tudi človekovo dožemanje petja. Ideja, da ljudska kultura kot nosilka esence 'nacionalnega' izginja, je povzročila proces njene avtentifikacije, ta pa jo je utemeljil v primordialnem in ji pripisal izmišljeno kontinuiteto. Sledil

⁷⁴ Cvetko, *Zgodovina glasbene umetnosti na Slovenskem III*, str. 111.

⁷⁵ Katrin, *Vloga in pomen skladateljev Ipavcev v razvoju slovenske glasbe druge polovice 19. in začetka 20. stoletja*, str. 25.

⁷⁶ Nepodpisano, *Novice gospodarske obrtniške in narodne*, 6. 8. 1862.

⁷⁷ Ž., *Novice kmetijskih, rokodelnih in narodnih reči*, 4. 7. 1851.

⁷⁸ Na notnem gradivu skladb iz čitalniškega obdobja je pogosto zapisana interpretativna oznaka v narodnem tonu.

⁷⁹ Mašek, *Novice gospodarske, obrtniške in narodne*, 1. 6. 1857.

⁸⁰ Cvetko, *Zgodovina glasbene umetnosti na Slovenskem III*, str. 38.

⁸¹ Cvetko, *Davorin Jenko*, str. 41-59.

⁸² Krek, *Še enkrat Jenkov »Naprej«*, str. 2.

⁸³ *Vrednik*, *Novice gospodarske obrtniške in narodne*, 14. 5. 1862, str. 155.

⁸⁴ Hobsbawm in Ranger, ur., *The Invention of Tradition*.

je proces njene folklorizacije, katere stranski produkt so bile na eni strani tako imenovane *narodne pesmi* in na drugi strani različni pevski sestavi, ki so te pesmi izvajali. Z njegovim širjenjem od čitalniškega obdobja naprej, sploh pa z njegovo postopno institucionalizacijo, je zborovsko petje (nenamerno) povzročilo počasen propad spontanega pevskega ustvarjanja, katerega epilog lahko opazujemo od druge polovice 20. stoletja naprej.

Zdi se, da se nacionalizacija (in njej vzporedna procesa avtentifikacije in folklorizacije) ljudske glasbene ustvarjalnosti ni mogla popolnoma izvršiti, dokler se ta ni institucionalizirala, torej ugnezdila v slovenskih političnih in kulturnih strukturah 19. stoletja. Zborovsko petje se je najbolj razmahnilo prav v okviru čitalnic, kasnejši zgodovinski razvoj pa ga je – ob izdatni pomoči tehnološkega napredka, predvsem transporta – utemeljil kot eno prvih oblik množičnega interesnega združevanja in mreženja na slovenskih tleh. Takšna združevanja so bila manifestacije moči množice, moči naroda in so tako odigrala pomembno vlogo pri opredeljevanju takrat še mlade zamišljene skupnosti. Vsa glasbena ustvarjalnost tega obdobja je bila podvržena idejam naroda in narodnega, tako skladatelji kot pesniki in drugi umetniki so delovali usmerjeno, utilitaristično, v skladu z estetiko, ki jo je narekovala ideologija prebujajočega se naroda.

Vsi simbolni in praktični vidiki petja in pevske dejavnosti devetnajstega stoletja – glasba, besedila, institucionalizacija, povezovanja in podobno – so imeli pomembno vlogo pri procesih nacionalizacije Slovencev v obdobju po marčni revoluciji. Vendar se ti procesi s koncem čitalnic, *bésed* in taborov še niso zaključili. Ob pregledu sodobnih poljudnih zapisov (časopisje, spletni portali in podobno) o petju in pevski dejavnosti se namreč zdi, da sta, v vseh svojih pojavnih oblikah, prav to tista elementa sodobne družbe, kjer v tem članku obravnavamo obdobje najbolj odmeva. In to dobesedno.

Viri in literatura

Časopisni viri

- Benko, Tone: 'Narodne starice'. *Novice kmetijskih, rokodelnih in narodnih reči*, 15. prosenca 1851, str. 12-13.
- D.: 'Slovenske narodne pesmi v nemško prestavljene'. *Novice kmetijskih, rokodelnih in narodnih reči*, 30. kozoperska (oktobra) 1850, str. 184.
- D.: 'Slovenske narodne pesmi v nemško prestavljene'. *Novice kmetijskih, rokodelnih in narodnih reči*, 6. listopada (novembra) 1850, str. 188.
- D.: 'Slovenske narodne pesmi v nemško prestavljene'. *Novice kmetijskih, rokodelnih in narodnih reči*, 6. grudna (decembra) 1850, str. 206.
- Drobnič, J.: 'Slovenskim pevoljubam'. *Kmetijske in rokodelske novice*, 10. novembra 1845, str. 147-148.
- Lah, V.: 'Beseda o petji'. *Novice gospodarske, obrtniške in narodne*, 6. junija 1860, str. 179.
- Lah, V.: 'Beseda o petji'. *Novice gospodarske, obrtniške in narodne*, 12. junija 1860, str. 187.
- Mašek, Kamilo: 'Cerkveno petje in orglanje po deželi'. *Novice gospodarske, obrtniške in narodne*, 1. junija 1857, str. 170.
- Nepodpisano: 'Nekaj od Slovincov'. *Kmetijske in rokodelske novice*, 18. kimoveca 1844, str. 151-152.
- Nepodpisano: 'Slovenske pesme v Ljuljanskem gledišu'. *Kmetijske in rokodelske novice*, 28. prosenca 1846, str. 28.
- Nepodpisano: 'Viže'. *Kmetijske in rokodelske novice*, 1. maliteravna 1846, str. 52.
- Nepodpisano: 'Nekaj iz Lj. Glediša'. *Kmetijske in rokodelske novice*, 20. prosenca 1847, str. 12.
- Nepodpisano: 'Veselica v Krajnji'. *Kmetijske in rokodelske novice*, 23. velkiserpana 1848, str. 146.
- Nepodpisano: 'Slovenske pesmi'. *Kmetijske in rokodelske novice*, 4. kozoperska 1848, str. 170.
- Nepodpisano: 'Druga beseda'. *Kmetijske in rokodelske novice*, 28. rožnika 1848, str. 119-110.
- Nepodpisano: 'Novičar'. *Novice kmetijskih, rokodelnih in narodnih reči*, 4. maliteravna 1849, str. 58.
- Nepodpisano: 'Novičar iz Ljubljane'. *Novice kmetijskih, rokodelnih in narodnih reči*, 1. svečana (februarja) 1850, str. 22.
- Nepodpisano: '3. Zvezek slovenske gerlice'. *Novice kmetijskih, rokodelnih in narodnih reči*, 14. maliserpana 1850, str. 124.
- Nepodpisano: 'Spomin popotovanja po Štajarskim in Gorenskim'. *Novice kmetijskih, rokodelnih in narodnih reči*, 25. kimovca (septembra) 1850, str. 163-164.
- Nepodpisano: 'Koristnost pevalic'. *Novice kmetijskih, rokodelnih in narodnih reči*, 22. Oktobra 1853, str. 338.
- Nepodpisano: 'Iz Maribora'. *Novice kmetijskih, rokodelnih in narodnih reči*, 17. novembra 1856, str. 301.
- Nepodpisano: 'Slovanske narodne pesmi'. *Novice gospodarske, obrtniške in narodne*, 16. maja 1857, str. 39.
- Nepodpisano: 'Iz Ljubljane'. *Novice gospodarske, obrtniške in narodne*, 18. septembra 1861, str. 316.
- Nepodpisano: 'Iz Ljubljane'. *Novice gospodarske, obrtniške in narodne*, 27. novembra 1861, str. 396-398.
- Nepodpisano: 'Domače pesmi'. *Novice gospodarske obrtniške in narodne*, 6. avgusta 1862, str. 268.

- Nepodpisano: 'Zgodovinske črtice o znanstvu in umetnostih'. *Novice gospodarske obrtniške in narodne*, 18. novembra 1863, str. 361-363.
- Nepodpisano: 'Iz Idrije'. *Novice gospodarske obrtniške in narodne*, 6. marca 1872, str. 81.
- Nepodpisano: 'Iz Postojne'. *Novice gospodarske obrtniške in narodne*, 10. aprila 1872, str. 119.
- Nepodpisano: 'Mozirje'. *Slovenec*, 6. marca 1879, str. 2.
- Nepodpisano: 'V Ljubljani'. *Slovenec* 100, 11. Septembra 1879, str. 2-3.
- Nepodpisano: 'Izhod pevcev ljubljanske čitalnice'. *Slovenec* 89, 12. avgusta 1879, str. 4.
- Odbor čitalnice: 'Oznanilo'. *Novice gospodarske obrtniške in narodne*, 4. novembra 1863, str. 356.
- Pevoljub: 'Nekaj o slovenskih pesmih'. *Novice kmetijskih, rokodelnih in narodnih reči*, 14. februarja 1855, str. 51.
- Podliski: 'Slovesnost v jami pod Malim gradom pri Planini'. *Novice kmetijskih, rokodelnih in narodnih reči*, 18. kimoveca 1850, str. 158-159.
- St.: 'Nekaj o slovenskih pesmih'. *Novice kmetijskih, rokodelnih in narodnih reči*, 15. maja 1851, str. 153-154.
- Štantetov-Šentviški, T. M.: 'Nekaj o petji'. *Novice gospodarske obrtniške in narodne*, 13. julija 1864, str. 225.
- Vitoški: 'Skušnja v Št. Vidu nad Ipavo'. *Novice kmetijskih, rokodelnih in narodnih reči*, 11. kimoveca 1850, str. 157.
- Vrednik: 'Razpis darila za najbolji napev'. *Novice gospodarske obrtniške in narodne*, 14. maja 1862, str. 154-155.
- Z.: 'Novičar iz slovenskih krajev'. *Novice kmetijskih, rokodelnih in narodnih reči*, 28. velkiserpana 1850, str. 146-147.
- Ž.: 'Iz Gradca'. *Novice kmetijskih, rokodelnih in narodnih reči*, 4. maliteravna 1851, str. 68-69.
- Ž.: 'Iz Gradca'. *Novice kmetijskih, rokodelnih in narodnih reči*, 4. maliserpana 1851, str. 134.
- Literatura**
- Anderson, Benedict: *Zamišljene skupnosti: O izvoru in širjenju nacionalizma*. Ljubljana : Studia Humanitatis, 1998.
- Andolšek, Ana: *Glasbeno delo narodne čitalnice v Ljubljani*. Neobjavljeno diplomsko delo. Ljubljana : Oddelek za muzikologijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, 1960.
- Barbo, Matjaž: 'O naših pevskih zbori'. *Naši zbori* 40 (1-2), 1988, str. 8-9.
- Budkovič, Cvetko: 'Začetki in razcvet slovenskega zborovskega petja v Ljubljani'. *Naši zbori* 38 (5-6), 1992, str. 114-115.
- Budkovič, Cvetko: *Razvoj glasbenega šolstva na Slovenskem I: Od začetka 19. Stoletja do nastanka konservatorija*. Ljubljana : Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1992.
- Cvetko, Dragotin: *Zgodovina glasbene umetnosti na Slovenskem III*. Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1960.
- Cvetko, Dragotin: *Davorin Jenko*. Ljubljana : Partizanska knjiga, 1980.
- Florjanc, Ivan: 'Pomenskost slovenskega fantovskega petja.' V: *21. slovenski glasbeni dnevi*, 2005, str. 47-67.
- Gazvoda, Vivina: *Glasbeno življenje Novega mesta v obdobju čitalnice*. Neobjavljeno diplomsko delo. Ljubljana : Akademija za glasbo, Univerza v Ljubljani, 1988.
- Granda, Stane: 'Graška Slovenija v letu 1848/1849'. *Zgodovinski časopis* XXVIII (1-2), 1974, str. 45-84.
- Grün, Anastazi, ur.: *Volkslieder aus Krain*. Lepizig : Weidmann, 1850.
- Hobsbawm, Eric in Terence Ranger, ur.: *The invention of tradition*. Cambridge : Cambridge University press, 1984.
- Humer, Jože: 'Slovenski oktet v mojih očeh'. *Naši zbori* 52 (1), 2002, str. 8-10.
- Jelerčič, Ivo: *Razvoj zborovskega petja na slovenskem*. Neobjavljeno diplomsko delo. Ljubljana : Univerza v Ljubljani, Akademija za glasbo, 1978.
- Juvančič, Katarina: 'O (ne)moči izvirnega: Resonance avtentičnosti poustvarjanju slovenskega ljudskoglasbenega izročila'. *Glasnik SED* 44 (2), 2003, str. 14-22.
- Katrin, Monika: *Vloga in pomen skladateljev Ipavcev v razvoju slovenske glasbe druge polovice 19. in začetka 20. stoletja*. Neobjavljeno diplomsko delo. Ljubljana : Akademija za glasbo, Univerza v Ljubljani, 1971.
- Kraševac Katarina: *Glasbeno življenje v Mariboru v 19. stoletju do ustanovitve Slovanske čitalnice leta 1861*. Neobjavljeno diplomsko delo. Ljubljana : Oddelek za muzikologijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, 2004.
- Krek, Gojmir: 'Še enkrat Jenkov »Naprej«'. *Novi akordi* X, 1910, str. 2-3.
- Muršič, Rajko: 'O moči glasbe'. *Časopis za kritiko znanosti* 21(160-61), 1993, str. 101-126.
- Pangerc, Božo: *Slovenski oktet*. Ljubljana : KD Slovenski oktet, 2007.
- Prinat, Makso: *Narodna čitalnica v Kranju: 1863-1913: spominska knjižica, posvečena ob petdesetletnici vsem dosedanjim članom in sodelavcem, dobrotnikom in prijateljem*. Kranj : Narodna Čitalnica, 1913.
- Strajnar, Julijan: 'Vprašanje »ljudskosti« v slovenski partizanski pesmi'. *Traditiones* 15 (1), 1986, str. 181-189.

Vrčon, Robert: 'Pevska društva in zborovsko petje'.

Naši zbori 40 (5), 1987, str. 109-111.

Zajc-Cizelj, Ivanka: 'Narodna čitalnica v Celju'. *Arhivi*

28(2), 2005, str. 353-374.

Zusammenfassung

DREI SLOWENEN, UND WIR SIND EIN CHOR

Die Rolle des Singens und der Amateurgesangstätigkeit in den Prozessen des nationalen Erwachens bei den Slowenen im 19. Jahrhundert

Zeitungstexte des 19. Jahrhunderts, die die Grundlage für den vorliegenden Beitrag bilden, sind eine der wichtigsten Quellen, um die Entstehung und die Repräsentationen des Volkes als vorgestellte Gemeinschaft zu verstehen. Denn ihre Autoren beobachteten die eigene kulturelle Realität nicht nur, sondern kommentierten sie auch in Einklang mit der zu jener Zeit dominanten national-erweckerischen Ideologie. Die Durchsicht der Artikel über das Singen und die Gesangstätigkeit im slowenischen Gebiet bestätigte das Faktum, dass all ihre symbolischen und praktischen Aspekte – die Musik, die Texte, der gemeinschaftsbildende Effekt und die Institutionalisierung – schon von Anfang an eine sehr wichtige Rolle bei den Prozessen der Nationalisierung der Slowenen hatten. Diese Rolle wird in den analysierten Zeitungstexten nämlich nicht nur illustriert, sondern auch stark propagiert.

Das Singen und kollektive Formen von Gesangspraxen waren immer bedeutende Elemente des slowenischen nationalen Diskurses, denn sie vereinen zwei der wesentlichsten Elemente der Prozesse des Imaginierens eines jeden Volkes: die Sprache und die (nationalen) Gefühle. Jedoch folgt diese zugewiesene Rolle in jeder Hinsicht den Charakteristika der *erfundenen Tradition*, wie sie von Hobsbawm und Ranger definiert wurde. Das romantische Denken, das die gesellschaftlichen Prozesse zu Beginn des 19. Jahrhunderts veränderte und in Schwung brachte, veränderte auch die Ansichten zur Volkskultur, in der der Gesang ein wesentlicher Teil ist. Die Idee, dass die Volkskultur als hauptsächliches Resultat und gleichzeitig Träger des „Volksgeistes“ am Verschwinden ist, stieß den Prozess ihrer Authentifikation an und sie wurde zunehmend als primordial, authentisch und „ewig“, ja sogar als transzendent dargestellt und verstanden. So konnte sie sich folklorisieren und bekam damit gleichzeitig auch eine Reihe neuer symbolischer Bedeutungen, die ein wichtiges Element der Prozesse des nationalen Erwachens wurden. Zusammen mit der Volkskultur wurde auch der Gesang folklorisiert und nationalisiert, daher beobachten wir in dieser Zeit das Aufkommen und Aufblühen von „Volksliedern“

(ein wichtiger Teil davon waren die sogenannten Aufmunterungslieder *budnice*) und Gesangsgruppen, die sie darboten.

Aufgrund der Quellenanalyse scheint es, dass die Nationalisierung des (traditionell kollektiven, und, noch wichtiger, mehrstimmigen) „Volksgebietes“ im 19. Jahrhundert nicht vollständig gelungen wäre, wenn dieser nicht unter der Schirmherrschaft der neu entstehenden slowenischen politischen und kulturellen Strukturen im damals ansonsten dominant deutschen Umfeld institutionalisiert worden wäre. Nach bescheidenen Anfängen verankerte sich das öffentliche Darbieten slowenischen Gesanges in den Programmen der *čitalnice* [Lesevereine] – kulturelle Institutionen, die sich in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts entwickelten. Gesangsauftritte waren auch eine Konstante bei Massenmanifestationen des nationalen Erwachens wie es die *bésede* [gesellige Veranstaltungen] und die *tabori* [Versammlungen im Freien] waren. Und noch mehr als das – die Gesangstätigkeit wurde zu einer der ersten weltlichen Formen des massenhaften Integration und Vernetzung im slowenischen Gebiet. All diese formalisierten Ereignisse waren Manifestationen der Macht der Masse, der Macht des neu imaginierten Volkes, d.h. der Ideologie, die auch das damalige musikalische Schaffen und Gesangsrepertoire prägte. Diese Dynamik änderte sich zwar im Jahr 1872 mit der Gründung der *Glasbena Matica* [Musikverein], doch können wir noch heute die Echos der spezifischen Rolle des Singens und der Gesangstätigkeit in den Prozessen des slowenischen nationalen Erwachens im 19. Jahrhundert beobachten.

Schlagerwörter: Singen, Gesangs- und Chortätigkeit, Volk, Nationalisierung, *čitalnice* [Lesevereine]

Jernej Mlekuž

»Ostrupljanje s klobaso«

Nekaj ugrizov v klobčič kranjske klobase in narodnega ponosa, zvit v slovenskem časopisju od pomladi narodov do konca prve svetovne vojne

MLEKUŽ Jernej, dr., znanstveni sodelavec, Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana

323.1(=163.6)"18/19"

»OSTRUPljanje s KLOBASO«

Nekaj ugrizov v klobčič kranjske klobase in narodnega ponosa, zvit v slovenskem časopisju od pomladi narodov do konca prve svetovne vojne

Članek sloni na tezi, da je imela kranjska klobasa pomembno mesto v oblikovanju in razvoju slovenske narodne zavesti v obdobju od pomladi narodov do konca prve svetovne vojne (pa seveda tudi pozneje). Pri tem se omeji predvsem na vlogo kranjske klobase v krepitvi narodnega ponosa, ali še konkretnije, na vprašanje, kako, na kakšne načine je slovensko časopisje – nedvomno zelo pomemben dejavnik reprodukcije slovenske narodne identitete – krepčalo narodni ponos s pisanjem o kranjski klobasi. Predstavljeni so trije tematski sklopi časopisnih besedil, ki se na različne načine dotikajo odnosov med narodnim ponosom in kranjsko klobaso: besedila, ki opevajo slavo, poznanost, imenitnost kranjskih klobas, časopisni članki, ki pričajo o takih ali drugačnih bojkotih kranjskih klobas, in nekaj zelo razpršenih besedil, ki predstavijo mesto kranjske klobase v različnih mednacionalnih sporih.

Ključne besede: kranjska klobasa, slovensko časopisje, (slovenska) narodna identiteta, narodni ponos

MLEKUŽ Jernej, PhD, Research Fellow, Slovenian Migration Institute, Research Centre of the Slovenian Academy of Sciences and Arts, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana

323.1(=163.6)"18/19"

“POISONING BY SAUSAGE”

A few bites of a hunk of Krainer sausage and national pride, rolled up in Slovenian newspapers between the spring of the nations and World War I

The article is based on the thesis that the Krainer sausage (*kranjska klobasa*) had an important role in the formation and development of Slovenian national awareness in the period between the spring of nations and the end of World War I (and later). It primarily focuses on the role of the Krainer sausage in strengthening national pride, more specifically, on the ways in which Slovenian newspapers – undoubtedly an important factor in the reproduction of Slovenian national identity – substantiated national pride by writing about the Krainer sausage. The article presents the following three sets of newspaper articles that in different ways touch upon the relationship between national pride and the Krainer sausage: texts that praise the glory, fame and distinction of Krainer sausages; newspaper articles about various boycotts of Krainer sausages; and a few sporadic texts that present the position of the Krainer sausage in various international disputes.

Key words: Krainer sausage, Slovenian newspapers, (Slovenian) national identity, national pride

Začnimo manj veselo. Z novico iz nekakšne črne kronike, ki je bila v slovenskem časopisju do prve svetovne velemorije (pa najbrž tudi še pozneje) največkrat pospravljena pod »Dnevne vesti«, »Drobne vesti« ali kot v časopisu z naši temi najprimernejšem imenu – *Rodoljubu* iz leta 1891 »Razne vesti«¹: »(Ostrupljenje s klobaso.) V Ulmu na Nemiškem zbolelo je 13 vojakov vsled užitka pokvarjenih klobas. Jeden je že umrl. Pri kranjskih klobasah se take nezgode pač ni bati.«²

Drobna novica, ob kateri se dandanes bržkone prej nasmejimo kot zgrozimo, namiguje na to, da kranjska klobasa tudi v obdobju od pomladi narodov do razpada Avstro-Ogrske ni bila zgolj (takrat še razumljena kot zdravo) polnilo želodca, temveč tudi velecenjeno okrepčilo, poživilo sprva prebujajoče se in pozneje v zadnjih desetletjih obravnavanega obdobja že povsem prebujene narodne identitete.³

Kranjski klobasi je v tem obdobju pripadalo ne samo zelo posebno mesto, ampak – ne bomo se zlagali – če bomo rekli tudi častno mesto v oblikovanju in razvoju slovenske narodne zavesti.⁴ Če zasolimo z besedami Benedicta Andersona: kranjsko-klobasina pripadnost slovenskemu narodu je nosila »avro usodne določenosti«.⁵ In če popoprmo s sintagmo Raymonda Williamsa: s kranjsko klobaso se je reproducirala struktura narodnega občutenja.⁶ Kranjska klobasa je torej bila (in še vedno je) jed, ki Slovencev ni pitala le s kalorijami, ampak jih je mastila tudi s ponosom. Tokrat bomo ugriznili le v manjši kos tega »klobasastega ponosa«. No, precizneje rečeno, naredili bomo le nekaj ugrizov v ta klobčič kranjske

klobase in narodnega ponosa – bolj ali manj naključnih, kot jih je pač izpljunilo slovensko časopisje in kot jih je za potrebe tega izbirčnega časopisa prebavilo moje drobovje. In kaj naj bi ti izpljunki in prebavki pravzaprav bralcem servirali? Postregli naj bi jim odgovore (no, nikakor ne končne in dokončne, ampak zelo parcialne) na vprašanje, kako, na kakšne načine je slovensko časopisje – nedvomno zelo pomemben in bržkone premalo raziskan in ovrednoten akter reprodukcije (slovenske) narodne identitete – krepčalo narodni ponos s kranjsko klobaso.

Kot pravi Arjun Appadurai, za katerega se zdi, da je mislil prav na kranjsko klobaso: hrana je »neverjetno plastična oblika kolektivne reprezentacije« z »zmožnostjo mobiliziranja močnih čustev«.⁷ Poglejmo torej to »zmožnost mobiliziranja močnih čustev« »plastičnih oblik kolektivnih reprezentacij« kranjske klobase.

»Velika gospa (femina luxuriosa)«

Da ne bo nesporazuma že na samem začetku: številni časopisni članki jasno pribijajo, da so uživanje, čišlanje, hvaljenje in podobna častna dejanja, ki pritičejo njemu visočanstvu, vedno tudi dejanja narodnega ponosa, dejanja, kot beremo v *Slovincu*, »pravega rodoljuba«: »A pravega rodoljuba ne zapelje prirojena sentimentalnost sredi blagra tujih narodov v renegatstvo. Poslednje nam izpričuje rodoljuben rimski romar, ki hvali na razvalinah nekdanjega mogočnega Rima – domače kranjske klobase, katerih mu ne nadomestijo vse lukulične jedi ponosnega Rima.«⁸ Še več, če ostanemo še malenkost pri romarjih in zanesenem besednjaku, uživanje kranjskih klobas je »sveta« navada doma. Seveda ne doma kogarkoli, temveč doma »domačih, ljubih Slovencev«: »To je nekdanja iz sv. pisma dobro znana Arimateja, rojstni kraj onega Jožefa, ki je pokopal Gospodovo telo v svoj lastni grob. — Zanimivo je sicer ozirati se po teh krajih, ki toliko kličejo v spomin; vendar nisem mogel pozabiti, da je velika nedelja, nisem mogel pozabiti domačih, ljubih Slovencev, ki jo tako krasno, slovesno obhajajo – in tukaj? — Kak dolgčas v tern oziru! Da bi si bolj živo predstavila domače razmere, ko se s sv. veseljem vživa 'žegen', sva zvlekla iz kovčeka kranjsko klobaso ter jo – dasi ni bila blagoslovljena – zavžila z nekim sv. spoštovanjem. Dom je le dom – in svete so njegove navade.«⁹ Torej, s kranjskimi klobasami ni šale, zaslužijo si dostojnost in spoštovanje: »Poleg bohinjskega sira bi prav dostojno mesto zavzele tudi naše – kranjske klobase. Naj se nihče kranjskim klobasam ne posmehuje; kdor jih ne spoštuje,

¹ O črnih kronikah v obravnavanem obdobju tudi: Ocvirk, *Drobci iz časopisnih črnih kronik*.

² *Rodoljub*, 22. 8. 1891.

³ Prvo znana omemba kranjske klobase v slovenskem časopisju, z že jasno nakazano narodotvorno vlogo, datira v leto 1949, glej opombo št. 17, torej v čas, ko je bila narodna ideja med prebivalstvom še večinoma neznana in nerazumljiva – v čas, ko so pisci v *Kmetijskih in rokodelskih novicah*, kot piše Božidar Jezernik, Od vzpona nacije do nacionalizacije, str. 27–28, večkrat pojasnjevali razliko med besedama narodno in nerodno. Več o razvoju slovenske narodne zavesti: Vodopivec, *Od Pohlinove slovnice do samostojne države*; Melik, *Slovinci 1848–1918*; Granda, *Prva odločitev Slovencev za Slovenijo*; Cvirn, *Aufibks! idr.*

⁴ Ta trditev ni iz trte zvita, čeprav nima reference oziroma vira. Članek in knjiga, ki bosta podrobneje govorila in prikazala to specifično in častno mesto kranjske klobase v reprodukciji slovenske narodne identitete, sta v procesu nastajanja, v okviru projekta *Zamišljena materialna kultura*. Širjenje nacionalizma v družbi materialne kulture. Mimogrede, Janez Bogataj v knjigi o kranjski klobasi, *Mojstrovine s kranjsko klobaso*, str. 18, kot prvo znano navedbo naziva kranjske klobase omenja knjigo *Süddeutsche Küche*, iz leta 1896, (prva izdaja 1858), znamenite kuharice Katharine Prato.

⁵ Anderson, *Zamišljene skupnosti*, str. 162.

⁶ Williams, *Navadna kultura*. Za Williamsa je »struktura občutenja« družbena izkušnja v razvoju, še ne dojeta in prepoznana kot družbena, razumljena kot zasebna.

⁷ Appadurai, *Gastro-politics*, str. 494.

⁸ *Slovenec*, 21. 4. 1888.

⁹ *Dolenjske novice*, 25. 7. 1910, *Zabavi in pouku*. Potovanje v sv. Deželo. Sp. dr. J. Marinko.

vreden jih ni! ... Te bi potlej lahko tekmovali s praškim prekajenim mesom, ki ga je na razstavi precej obilno.«¹⁰

A pod naslovom tega poglavja, ki je mimogrede tudi podnaslov naslednjega časopisnega članka, se bomo dotaknili pridevnika, samostalnika in glagola, ki najbrž najpogosteje spremljajo kranjske klobase v slovenskem časopisju omenjenega obdobja. Toda preden izdamo te tri vestne spremljevalce kranjske klobase, razkrijmo, kdo sploh je »velika gospa (femina luxuriosa)«: »Znanstvena izobraženost velike gospe ali dame, kakoršna se v Ljubljani rada kaže svetu, je kakor vodnjak ali studenec na plitvem: če le ped globoko zajameš s korcem, je voda kalna ali še blata boš zajel. Podlaga vsega, se ve da, je nemška, toraj zna slovenski le govoriti, pisati in brati slabo ali celo ne, nemščina njena je pa res klasična, namreč taka, da je na nemškem nikjer ne dobiš. Krški raki, bohinjski žganci, kranjske klobase in ljubljanska nemščina, kakoršno ženstvo govori, – so štiri reči, kakoršnih menda po vsem svetu nikjer ni, le da prvo troje slovi po svetu, zadnjega pa se naša dama še celo višega stanu ne sramuje.«¹¹

No, če še ugibate, kateri povedek iz opisa analize »velike gospe« je najzvestejši spremljevalec glavne junakinje našega članka, po branju nekakšnega političnega pamfleta z naslovom »Ričet. (Kuhan v kuhinji Obadoviča.)«, ne bo več pomislekov: »Dolgo že nisem kuhal ričeta, skoro že ne vem več, se mi bo li sponesel, ali pa bo vse skup neslana, neokusna in neprebavljiva brozga, ktera se nazadnje vlije v korito tisti čveteronožni živali, ki daje gradiva za slavne kranjske klobase, po katerih ričet dobiva še le pravo zabelo.«¹²

Torej slavne kranjske klobase, slava kranjskih klobas in slaviti kranjske klobase v številnih pomenskih izpeljankah – besede, ki pritičejo klobčiču kranjske klobase in narodnega ponosa, kot pritiče kranjskim klobasam kisló zelje. Mimogrede, ko smo že pri kislem zelju in slavi kranjskih klobas: »Sedaj bi bilo pa še zanimivo vedeti, kako daleč se razpošiljajo sloveče kranjske klobase, katere tvorijo z ljubljanskim kislem zeljem priljubljeno jed.«¹³ In če se zadržimo še za hip pri tem tovarštvu kislega zelja in kranjskih klobas: »(Ljubljansko kisló zelje), znano in na dobrem glasu – kakor kranjske klobase, – tudi daleč izven meje naše širše domovine, vnelo je tudi letos prav živahno kupčijo, in od blizu in daleč se poprašuje po njem nič manj pa zajedno tudi v obilnih kvantitetah naroča.«¹⁴ Kranjske klobase torej pogosto rabijo kot re-

ferenca za znanost, poznanost, slavnost tovariša kislega zelja pa tudi drugih slavnih reči. In ne samo to. Ko ravno govorimo o pajdašenju kranjske klobase z drugimi slavnimi »slovenskimi« produkti – stvarmi »na dobrem glasu«, dodajmo, da je bila »širokoznana slava kranjskih klobas« mnogo obilnejša kot slava drugih »imenitnih« slovenskih reči: »Preteklo leto se je iznova pokazalo, da so rdeča vina pridelovalcem ostajala v kleti. Ne govorim tukaj o kranjskem cvičku, ki se še vedno prodaja po neprimerno visoki ceni. Vendar pa smelo trdim, da ne bo nikdar dosegel tiste trajne, širokoznane slave, ki jo vživa na pr. pristna 'kranjska klobasa'. Kajti ta diši vsakemu zdravemu človeku, dočim se cviček pije le bolj doma.«¹⁵ Slava kranjskih klobas je torej slava, ki se lahko kosa z najbolj slavnimi svetovnimi produkti: »In vesfalski šinken je znan po celem svetu baš kakor kranjske klobase.«¹⁶

A posvetimo se junakinji pričujočega besedila in genealogiji njene slave. Poglejmo, od kdaj sploh je ta slava kranjskih klobas. Že v prvi znani omembi iz leta 1849 v graškem časopisu *Slovenija* se piše o »slavi krajnskih klobas«. Ker gre za članek, ki mu pritiče posebna čast in, hm, slava, ga objavimo v celoti: »Znana je basen od meniha, kateri je poslušaje pesmico rajske tice celih sto let zamaknjen preživel; misleč, de je le nekoliko trenutij preteklo, zdramši se ide v mesto, pa vse premenjeno najde, nove hiše, nove ulice, nove ljudi, neznan jezik, – v Ljubljani bi on bil gotovo vse pri starim našel. Še clo hrup zavoljo Frankobroda ni Ljubljančanov iz njih ljube stare navade, iz njih idilskiga miru nikakor predramil. Prav polagama se je ta reč poravnala. Slovensko društvo je hotlo merilo zadobiti, koliko de se je politiška znajdenost Slovincov naprej pomaknila, ter je molčalo. Nekteri (večina njih) pametni Ljubljančani so rekli: mi nočemo voliti, zato ker nočemo; drugi, kateri se za modrejši štejejo, so rekli: mi pa bomo volili. In res, zakaj bi Ljubljana Frankobrodu ne vgodila, ker nam od ondod tolikajn koristi izviralo bode! Polhove kože, de ne omenimo detelniga semena, bodo v ceni poskočile, če se jim pot in des Deutschen Vaterland odpre, Rejbinski rešetarji se bodo z svojo suho robo po nemških železnicah vozili, de bo kaj, slava krajnskih klobas se bo clo do Šlesvig-Holsteina glasila, če jih bo kak učen nemšk kuhar za 'pikant' spoznal, naše kuharce se bodo v Hamburg, Berlin, v Monakovo prevažovale, za terde tolarje Nemškute učit, kako gre žgance zabeliti in krajnske potice narediti; za priklado ali nameček pa bomo še od ondod dobili nemško učenost, nemško omikanost, nemško temeljitost in globokost, in kar nar več

¹⁰ Slovenski narod, 30. 5. 1891, Češka jubilejska razstava. BI iz Prage.

¹¹ Slovenec, 10. 6. 1879, Ljubljanske slike. »Popravljen« besedilo je bilo ponatisnjeno istega leta v knjižici z naslovom Ljubljanske slike. Podoba ljubljanskega sveta pod drobnogledom, avtor Alešovec Jakob.

¹² Slovenec, 31. 8. 1878.

¹³ Slovenski narod, 24. 12. 1906, Ljubljansko kisló zelje, na koncu sveta.

¹⁴ Slovenec, 7. 10. 1893, Dnevne novice.

¹⁵ Kmetovalec, 30. 6. 1905. V različnih obdobjih se med »slavnimi« slovenskimi produkti pojavljajo še, seveda največkrat v senci kranjske klobase, cviček, potica, krški raki, bohinjski) žganci, kisló zelje idr.

¹⁶ Slovenec, 8. 6. 1900.

velja, nemško *Biederkeit*, (kakoršno nam je Frankobrodski poslanec g. Šiling pokazal).«¹⁷

Slava kranjskih klobas se nadaljuje, kot smo s številnimi primeri že pokazali in bi lahko še v nedogled nadaljevali, skozi celotno obravnavano obdobje. Ne kaj dosti bolj suha ni bila videti tudi v času velike vojne, ko so sicer slovensko časopisje vsakodnevno pitale predvsem vsemogoče »vojne« novice, zgodbe, zadeve: »Vojaki so hiteli h kotlu s skodelicami. Rdeča vsebina je prijetno dišala na okrog – golaž s krompirjem se je širil med lačnimi došleci. Tudi Gyorgie Divó je dobil večerjo in jo slastno použival, vmes pa ni nehal hvaliti te madžarske narodne jedi, ki je raznesla madžarsko ime širom sveta, kakor slovensko – kranjske klobase.«¹⁸

In če nekoliko skočimo iz začrtanih časovnih okvirov, se kopiči, debeli, masti tudi po prvi svetovni vojni, z novo državo Slovencev, Hrvatov in Srbov, nato s Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev in še pozneje s Kraljevino Jugoslavijo. Fran Milčinski, avtor nepozabnih *Butalcev* in številnih bolj pozabljenih del – med njimi časopisnih podlistkov, o slavi kranjskih klobas takole modruje: »Pri uličnih imenih da ne smemo pozabiti industrije in obrti. To bi bil smrtni greh! Kje je najdlje neslo našo slavo? sem dejal. Mar naši pesniki? Mar naši slikarji? Ne, nego kranjska klobasa in kranjsko zelje! Pozna jo Dunaj, pozna jo celo Berlin in jo čisla z nehlinjenim užitkom. In ko že ima tako preprost sadež, kakor je hren, svojo Hrenovo ulico, tem umestnejši je moj predlog, da se cesta, in ne najslabša, nujno krsti na ime: 'stradon kranjske klobase in kislega zelja'!«¹⁹

K temu diahronemu pogledu dodajmo še sinhronega. Kot smo že nakazali s številnimi primeri, slava kranjskih klobas sije v zelo različnih, vsemogočih zvrsteh. Tudi v takih, ki k novinarskim zvrstem sploh ne spadajo, recimo v reklamah oziroma oglasih: »Dozvoljujem si slavnemu p. n, občinstvu s tem najuljudneje naznaniti, da dobim jutri to je v nedeljo 23. t. m. prave klobase iz 'Dunajskega Novegamesta' in tudi najbolj fine po cellem svetu poznane 'kranjske klobase'«. ²⁰ Slava »velike gospe« seveda pogosto žari tudi v številnih »pravih«, »objektivnih« novinarskih zvrsteh: »(Novi klavni red), namreč ukaz magistrata, da se mora od 1. novembra vsa živina v klavnici zaklati, nahaja malo prijatelj med ljubljanskimi krčmarji, posebno zarad prešičev. Tistih 90 kr. klavnine bi še pogrešali, pa vlačiti prešiče v klavnico in potem zopet meso iz klavnice domu pri ojstri zimi, to

jim je prehudo. Mnogi prete, da ne bodo več klali. Toliko priljubljene in vsemu svetu znane, 'kranjske klobase' bodo vsled tega bolj in bolj iz navade prišle.«²¹ In bržkone nič manj ne bode v oči tudi v vsemogočih »subjektivnih« publicističnih zvrsteh: »Otožno sem gledal po zelenih ravninah in gričih, ki so se vrstili pred mojimi očmi. Le pasite se oči, sem si mislil, dolgo se itak ne boste več – izgine prelepa Gorenjska, pride Rožna dolina in konec je domačemu svetu. Potem pa samo tuji svet in šele daleč gori nad Donavo zadiši bolj po domačem, ali tam so same ravnine in poštenemu Kranjcu pa je ravnina to, kar je ribi suha zemlja. Samo misel na kranjske klobase in črni teran mi je odpodila za hip vse one otožne misli. [...] 'Pa dajva,' mi je pritrdil Štrban in začela sva se gostiti, kakor romarji, ko gredo na Brezje ali pa na Sv. Višarje. Dobro pa so bile kranjske klobase, zamočene s pristnim teranom. Pravijo, da Slovenci še nismo kulturni narod, pa pojdi malo po svetu in v vseh velikih mestih vidiš kranjske klobase prodajati v prvih delikatesnih prodajalnah. Ali ne pričajo mar one tako lepo rjavorumene klobase v sredi izložbe delikatesne trgovine na Ferdinandovi cesti v Pragi o veliki slovenski kulturi, ali pa ljubljansko kislo zelje, ki uživa slavo še menda celo v Ameriki. Mislim, da ni treba še razlagati, da je časopisje tudi bistveni del kulturne stopnje vsakega naroda in da je ono tako rekoč slika, recimo fotografija narodne kulture. No, in naš prvi list 'Slovenec' – v Pragi mu sicer pravimo 'prvi slovenski humoristično satirični list', pa to nima k stvari prav nič opraviti –, ali ni v njem tako jasno izražena slovenska kultura in vrhu tega je še eden najmerodajnejših listov v naše države.«²²

Kot že rečeno, k slavi kranjskih klobas sodijo tudi številne pomenske izpeljanke in sorodnice tega pridevnika, samostalnika in glagola. Kranjske klobase niso samo slavne. So tudi »imenitne«: »in 'obrnimo svoje oči' desetim najimenitnejšim stvarim na svetu. Katere so neki? 1. staro vino, 2. mlada žena, 3. kranjske klobase, 4. štajerski kopirni, 5. holandski sir, 6. tržaške fige, 7. koroški 'krofi', 8. padovanski 'salami', 9. kraški 'štruklji', 10. ženski – jeziki.«²³ Oziroma kranjske klobase so »imenitnost« dežele, hm, najbrž kranjske:

Iz šole.

Učitelj: Vsaka dežela ima svoje imenitosti in malone vsako večje mesto slovi po kakšni posebnosti. Na primer: kranjske klobase, ogrski guljaš itd. Kdor izmed vas mi more navesti sličnih primerov, naj dvigne prst! Dobro! Torej, Mirko?

Mirko: Štajerski kapuni.

Slavko: Žateški hmelj.

¹⁷ Slovenija, 6. 3. 1849, Avstrijsko cesarstvo. Slovenska dežela. Volitve za Frankobrod.

¹⁸ Zvonček, 1. 3. 1916, Ivo Trošt. Ob vojni. Povest.

¹⁹ Slovenski narod, 28. 7. 1923, Zastran novih uličnih imen.

²⁰ Edinost, 22. 8. 1885.

²¹ Slovenec, 22. 10. 1881.

²² Slovenski narod, 4. 10. 1907, Listek. Študentovsko potovanje v Prago.

²³ Popotnik: časopis za sodobno pedagogiko, 10. 9. 1898.

Janko: Praška gnjat.
 Dragotin: Frankfurtarske klobasice.
 Učitelj: Dobro! No, imenitne ljubljanske posebnosti
 se pa ne spomni nihče?
 Žiga: Ljubljanska Žlindra!

D. V.

So »slovite«, kot lahko preberemo v časopisnem oglasu iz *Slovenskega naroda*: »Slavn. Občinstvu ljubljanskemu in na deželi uljudno naznanjam, da sem zopet začela izdelovati slovite kranjske klobase ...«²⁴ Ali kot v članku iz istega časopisa: »Kranjski Slovenci nimamo bogsigavedi kaj eksportirati razen ljubljanskega zelja in slovitih kranjskih klobas ...«²⁵ Torej, če jim naklonimo še povedek, »slovijo«: »Kaj naj rečemo o klobasah? Kaj se vse v takozvane klobase po nizkih cenah spravi, to bi marsikomu vzelo apetit ali poželjivost po klobasah. Domače klobase so najboljše in sploh v tem oziru slovi dobro ime 'kranjskih klobas', katere se iz dobrega mesa pripravljajo, tako, da celó na Dunaju veljajo kot posebna delikatesa.«²⁶

:: Slovite Urbasove ::
kranjske klobase
 na debelo in drobno.
Ul. Geppa št. 6,
 telefon 339, rim. IV.
pri Ulbel-Urbasu

(Edinost, 31. 1. 1913)

So častite, če tokrat pustimo steči nekoliko več časopisnega črnila, saj med drugim to govori tudi o tistih, brez katerih ne bi bilo slovenskega časopisja: »Po čudnem naključju zašel sem pred nedavnim časom v malo predmestno gostilno, ki je slovela po svoji dobri božji kapljici in po izbornih mesenih klobasah. Ko vstopim v gostilno, našel sem prostorno sobo prazno, le pri eni mizi sedel je v družbi nadležnih muh mož srednjih let in precej zanemarjene zunanjosti, s prazno steklenico pred seboj. / Ne da bi si ga natančneje ogledal, prisedem k drugi

²⁴ Slovenski narod, 18. 11. 1899.

²⁵ Slovenski narod, 7. 6. 1900, Kranjski občinski volitveni red mej – Samojedi.

²⁶ Slovenec, 21. 12. 1892.

Čeva za klobase

in izborne kranjske klobase

se prodajajo v trgovini **A. Kovačič** v Trstu
 poštna ulica, poleg rudečega mosta.

Kranjske klobase so tudi »izborne«, kot lahko preberemo v tem reklamnem sporočilu. (Edinost, 24. 11. 1898)

mizi in si naročim pri prijazni krčmarici četrto litra vina in meseno klobaso. Ko je krčmarica naročene dobrote postavila pred me, vdal sem se brez obtovaljanja svojemu mesenemu poželenju, s slastjo užival v črevo vdlane dele ščetinarja in zaužito zamakal z rujno kapljico. / Moj užitek je bil tako popoln, da sem docela pozabil na gosta pri bližnji mizi. Nikakor pa ni pozabil on na me, ker me je skoro ogovoril s precej hrešččim glasom: 'Ne upam si trditi, da nimate dobrega in zdravega želodca. Če vas tako-le opazujem, kako izgineva obsežna kranjska klobasa iz vašega krožnika kakor pomladanski sneg pod toplimi solničnimi žarki, po tem mi postaja jasno, zakaj se tako suši oni studenec Hipokrene, ki je svojedobno tako bogato namakal slovensko ledino. Današnji rod živi pač v znamenju kranjske klobase in menda bode tako tudi prav.' / 'Čez naše častite kranjske klobase nobene žal besede,' sem mu odvrnil, cmakajoč z ustmi. 'Ona je najboljši izdelek naše siromašne dežele in njena zasluga je, če marsikateri tujec sploh pozna po imenu one lepe kraje, ki se raztezajo od Triglava do Snežnika tja doli do lene Kolpe. Po mojem skromnem mnenju bi ta odlična predstaviteljica kranjske slave zaslužila, da bi si jo oni mladeniči in mojže, ki kujejo naš ubogi jezik v rimane okove, izbrali za predmet svojih vezanih zločinov, ker bi človeku ugajal potem vsaj predmet, čeprav ne oblika.' /«²⁷

Kar lahko sledi iz tega komuliranja, kopičenja, debeljenja slave kranjskih klobas je, da je treba s slavnimi, slovitimi, z izbornimi, s častitimi, z renomiranimi, znamenitimi, po celem svetu znanimi kranjskimi klobasami lepo, častno ravnati:

»**Dobro ime kranjske klobase v nevarnosti.** Nek očividec piše: V kolodvorski restavraciji in pri vlakih na državnem kolodvoru v Gorici prodaja restavrater 'pristine kranjske klobase', katere se tam imenujejo 'echte Krainerwürste', katere so pač vse drugo ko kranjske klobase. Podobne so malo prekajenim frankfurtaricam, so mehke kot da bi bile iz vate, meso je mesto rdeče sivo-rujavo in ko jo ješ, nima taka klobasa nobenega določnega okusa. Je pač škandal, da se naše renomirane, znamenite, po

²⁷ Slovenski narod, 27. 9. 1913, Listek. Izpisan. Luigi Calco in Glas naroda, 4. 11. 1913.

celem svetu zbog svoje kakovosti in okusa znane kranjske klobase tako diskreditirajo in to še celo v kolodvorski restavraciji c. kr. Državnih železnic! Poleg navedene pomanjkljivosti pa stane taka neokusna, kvečjemu 15 cm dolga, ko frankfurtarica tanka 'kranjska klobasa' celih 60 vin. Čul sem, kako se je nad ceno in kvaliteto škandaliziral nek rajhovec.«²⁸

Vsakršno nedostojno, neprimerno, neokusno ravnanje s kranskimi klobasami je torej »škandal«. In prav takšnim in drugačnim »šandalom«, »škandalaziranjem« se bomo posvetili v naslednjem poglavju.

»Bojkot kranjskih klobas«

»Problemi so, problemi bodo«, tudi za slavne kranjske klobase. Te so se pogosto znašle v vsemogočih trenjih, sporih, konfliktih med Slovenci in Nemci.²⁹ Še več, pogosto se zdi, da so bile tudi povod zanje! Kranjske klobase, ki so nosile opazno etiketo »slovenskega«, »vindiš« produkta, so še zlasti v krajih z večinsko nemškim prebivalstvom pogosto zmotile, zbudle nemško prebivalstvo (no, vsaj nekatere med njimi), o čemur je vestno poročalo tudi nadvse narodočuteče slovensko časopisje: »**Celovski vsenemci in kranjske klobase.** Hajlovski profesorji a la Angerer, ki ga je, mimogrede povedano, škofova dobrota redila sedem let v semenišču, so ojstro napadali na shodu mesarjev Kranjice, ki prodajajo špeh, klobas itd. na mestnem trgu, češ: to žali nemški značaj celovškega mesta. Neki meščan pa se mu je odrezal, dokler iščejo nemški trgovci pravnega sveta pri dr. Brejca, bodo tudi nam še dišale kranjske klobase. Konec 'mastne' debate pa je bil, da so sklenili, pustiti Kranjicam še za naprej njihov obrt, ker one povzročijo zdravo konkurenco, kar je konsumentom v korist.«³⁰

Do konfliktov zaradi kranjskih klobas pa ni prihajalo le med Slovenci in Nemci, ampak na Tržaškem in Goriškem tudi med Slovenci in Italijani. Seveda pa je vsak konflikt enkratna, neponovljiva situacija z različnimi akterji, različnimi okoliščinami in še vsem drugim, kar naredi tudi zgodovino neponovljivo: »Podpisani [B. Hrvat] je šel dne 31. t. m. v prodajalnico suhega mesa in svinjine na trgu San Giovanni, lastnik Rihard Valentinis. Ta mož prodaja kranjske klobase in govori tudi slovensko. — Ko ga pa jaz prašam, ali ima nemške ali slovenske klobase, mi jezno odgovori. 'No capisco sciavo, ande farve c.....!' Na ta surov odgovor sem jaz popustil prodajalnico tega suroveža in sem šel svojim putem. Ker pa Slovenci

pri tem možu vedno dosti kupujejo, priporočam vsem Slovencem, da se bodo znali ogibati sovražnika našega naroda, saj imamo dosti domačih klobasarjev, katera moramo v prvi vrsti podpirati.«³¹

Pravi bojkot kranjskih klobas, ki pa nikakor ni bil edini! A tokrat obrnimo vloge. Na »prijateljski« poziv, priporočilo graškega časopisa *Mitteilungen des Vereines Südmärk* nemškemu sonarodnjakom, da naj ta »najbolj vindišarski izdelek« kupujejo pri nemškem podjetju Raimund Andretto iz Ljubljane, se je burno odzvalo slovensko časopisje. *Slovenski narod* je tako – »privoščljivo« odreagiralo na ta poziv graškega časopisa: »— **Bojkot kranjskih klobas.** 'Mitteilungen des Vereines Südmärk' citamo: 'Die beliebten Krainer Würste sind meist windisches Erzeugnis, weshalb wir unseren Freunden die deutsche Firma Raimund Andretto in Waitsch bei Laibach zum Bezuge dieser Würste empfehlen.' — Mi privoščimo Andrettove klobase in srca nemškemu želodcu, ker vemo, kakšno meso je v teh klobasah, takisto pričakujemo, da bo g. deželnovladni zdravstveni referent dr. Seemann izvrševal svoje nadzorstvo v Andrettovi tovarni klobas z isto 'vestnostjo' kakor doslej.«³²

Poziv k »bojkotu« kranjskih klobas slovenskih proizvajalcev je bil najbrž dobro opazen in poznan tudi v širši javnosti, saj so na ta račun številni časopisi objavili le kratke, povečini šaljive, zbadljive komentarje. Na primer tako kratko-skeptično-ironičen do tega bojkota kranjskih klobas je bil *Narodni list*: »**Kranjske klobase** – hočejo Nemci bojkotirati. Ne bo šlo! Jim gredo preveč v slast!«³³ Novica o pripetljaju je segla tudi preko oceana, med slovensko skupnost v ZDA oziroma v njihovo časopisje: »**Kranjske klobase** hočejo sedaj bojkotirati. To se pravi, 'Sudmark' bujska proti temu, ker so kranjske klobase 'bindiš' izdelek. No, ne verjamemo, da bi 'Sudmark' s tem mnogo dosegla. Saj poznamo naše ljube Nemce: trebih jim je tisočkrat več kot cela 'Sudmarka'!«³⁴ Pripetljaj oziroma »prijateljski« poziv graškega časopisa k »bojkotu kranjskih klobas« je našel mesto tudi v nekakšni šali:

— Kmeta Jože in Miha se srečata na poti v Celje.
Jože: Ali že veš, kaj se je v Celju novega zgodilo?
Miha: Saj menda niso zopet pobijali oken našim?
Jože: Tega ne; ali strmeli boš, ko zveš, da so si nabavili toplih polhovk.

Miha. No, to pa ni nič čudnega; polhovka je v tem mrazu človeku potrebna kakor gorka peč.

²⁸ *Glas naroda*, 27. 5. 1913, Primorsko.

²⁹ Več o trenjih med Slovenci in Nemci: Cvirn, *Aufbiks!*

³⁰ *Slovenec*, 1. 1. 1904, Koroške novice, skrajšano besedilo se pojavi tudi v *Glasu naroda*, 16. 1. 1904 in skoraj enako besedilo v *Domo-ljubu*, 7. 1. 1904.

³¹ *Edinost*, 3. 11. 1883, Poslano.

³² *Slovenski narod*, 20. 11. 1908.

³³ *Narodni list*, 26. 11. 1908, Novice iz drugih slovenskih krajev.

³⁴ *Glas naroda*, 9. 12. 1908, Drobnoti. *Kranjske novine*. Isto besedilo je bilo objavljeno tudi v *Domovini*, 23. 11. 1908, *Štajerske novice in Slovincu*, 24. 11. 1908, *Dnevne novice*.

Jože: Ali Miha pomisli, da je ta kosmata kapa pristo slovensko blago; da so si je Celjani naročili naravnost iz bele Ljubljane, katero sovražijo bolj kot hudobca; saj še kranjskih klobas več ne marajo.

Miha: Ej, ej, zdaj pa razumem.. Treba jim je bilo gotovo groznega zatajevanja, da so si naročili ta slovenski izdelek; drugače le hočejo slovenski denar.

Jože: Prvič jih je srečala pamet; spoznali so, da žive med Slovenci in od Slovencev. Hvala Bogu! Govori se, da hoče Štiger s tem popraviti ono jajčjo zadevo; pa tudi spodnji apotekar se je skazal velikega človekoljuba, ki ne daje samo zdravil za denar, temveč tudi gorke polhovke zastonj.

Miha: Bog daj jima še mnogo let in zdrave pameti.

Jože: In da bi vsi drugi je kmalu posnemali –še to zimo. Celje bi dobilo nov obraz.

Miha: Vse glave celjske od župana do pometača bodo pokrite s slovenskimi, gorkimi, mehkiimi kučmami.

Jože: Saj so bojda že celjski grofje nosili takšne čamre, zlasti kadar so šli v obisk v svoje ljube Teharje. Le treh zlatih zvezd je še treba prišiti in vsak bo že oddaleč spoznal, da se je zasvetilo Celjanom v glavah.

Miha: Zdravo! Moram si ogledati ta celjski čudež.«³⁵

Brez prask pa jih v slovenskem časopisju ni odnesel niti »nemčurski« lastnik te tovarne, hm, »pokvarjenih kranjskih klobas«: »Znani lahonski nemčur Andretto, tovarnar pokvarjenih kranjskih klobas z Viča, je takoj apostrofiral g. svetnika, češ: 'Hier sind wir im deutschen Theater (!), hier müssen sie deutsch sprechen.'«³⁶

»Iz dnevnika kranjske klobase«

Pa se še nekoliko pomastimo z mednacionalnimi spori, ki so močno začinjali slovensko časopisje (pa seveda tudi življenja Slovencev) v tem obdobju.³⁷ Začnimo z besedilom »Iz dnevnika kranjske klobase«, z nekakšno »moralno zgodbo«: — **Iz dnevnika kranjske klobase.** Pride nekega dne gospod sanitetni inšpektor iz deželno-vladne palače v Ljubljani, dr. Seemann, v naš prijazni Logatec in zavoha v tukajšnji trgovini kup kranjskih klobas. Gospod inšpektor ogleduje klobase, jih obrača in ne ve, kaj bi ukrenil. Takih čudnih, s sivim mahom poraslih klobas na Dunaju, kjer je dosedaj služboval, ni nikdar videl. Misli si: 'Sicher ist sicher ... Confiseiert, gesundheits-schädlich'. Pobaše klobase in odkuri ž njimi. Saj imamo tam na Dunaju in v Gradcu in drugje take občekoristne zavode, ki jim pravijo 'državna preizkuševališča'. Tam naj iztuhtajo, kaj klobasam manjka in česa imajo odveč. Zaboječ priroma res v mesto in v zavod za preskušnjo. Gospod asistent odpre zavoj in prijetni duh kranjskih

klobas mu udari v nos. Pokliče gospoda šefa. Tudi ta prijetno iznenaden uživa klobas ji vonj in obličje se mu zasveti: 'Ach, dös san jo Krainerwürst'. Gospoda sta v prvem trenutku mislila, da jima je kak dober prijatelj poslal koline. Šele iz priloženega spisa sta spoznala svojo zmoto in sprevidela, da se gre tu le za preiskavo. Torej na delo. Klobase so res nekoliko zaprašene in na koži nekoliko plesnive, a treba jih je le malo očistiti, kar se zlahka zgodi. Nato razrežeta eno klobaso, pokličeta 'Versuchsperson' in ji dasta kos za kosom pokušati. 'Versuchsperson' poje z vso slastjo in brez vseh težav najprej eno klobaso, nekoliko kasneje tudi drugo, brez posledic – samo žeja lomi moža in zato dobi pol litra cvička. 'Versuchsperson' ga popije, tleskne z jezikom in – je pripravljen pokušiti še tretjo klobaso, ki jo, ko mu cviček pogladi pot, z vidnim zadovoljstvom spravi pod streho. Slavna komisija je na posled dobila sama apetit na klobase. 'Versuchsperson' je bila odslovljena in člani komisije so 'preiskovali' klobase toliko časa, da so jih pokončali – vse. Pojedli so tudi zadnjo klobaso, vsega skupaj 11 kilogramov. Tako imenitne preskušnje gospodje še niso doživeli. Odpisali so gospodu inšpektorju, da so klobase korenito preiskali, da pa niso na njih zasledili nič drugega, kakor na koži malo plesnobe, ki pa se navadno napravi čez poletje na vseh takih preka-jenih stvareh, k i pa nima nič zdravju škodljivih posledic, kar lahko potrde ne le s kemično preskušnjo, nego tudi z lastno poskušnjo. V zdravstvenem interesu je le priporočati, da bi bili vsi gg. Zdravstveni inšpektorji tako vestni in bi jim preskrbeli več takih preiskav. Toda – lastnik konfisciranih klobas v mirni zavesti vsake nekrivde, ni bil voljan na svoje stroške hraniti spoštovane gospode z dobrimi kranjskimi klobasami. Zahteval je plačila in je poslal g. inšpektorju račun za 11 kilogramov klobas. In res: ni preostalo nič drugega, slavni erar je posegel v blagajno in jo za prevestnega gospoda inšpektorja odštel 11 svetlih krone. Ker pa preizkuše val išče ne oskrbuje zastonj truda polnih preiskav, nastane vprašanje, če se ne oglasi še preiskovalna komisija za povračilo stroškov za preiskavo in za 'uničenje' 11 kilogramov klobas. In morala? Naj nam ne pošiljajo tujcev v deželo, ki ne poznajo ljudstva in njegovega jezika, ki ne poznajo dežele in njenih posebnosti, ki nimajo nobene izkušenosti in ne poznajo niti reči, ki jih pozna vsak pastir. Gospod inšpektor dr. Seemann je bil nekaj let sanitetni zdravnik v Kočevju. Morda je tamkaj semintja igral hoch oder nieder' za tržaške fige in pomaranče, a drugih kranjskih posebnosti ni spoznal.«³⁸ »Morala« zgodbe? Ne pošiljajte kranjsko-klobasarskih nevednežev v slovenske dežele.

K tej »moralni« zgodbi dodajmo še eno prav tako »moralno zgodbo«: — (Skupila jo je.) — Prijatelj našega lista nam piše: Vozil sem se včeraj z brzovlakom z Dunaja. Poleg mene bili sta v kupeji še dve dami, potujoči – kolikor

³⁵ Domovina, 12. 12. 1908, Štajerske novice.

³⁶ Slovenec, 24. 12. 1908. Tudi v Clevelandška Amerika, 12. 1. 1909.

³⁷ Več o trenjih med Slovenci in Nemci, kot že rečeno: Cvirn, Aufbiks!

³⁸ Slovenski narod, 25. 1. 1908, Dnevne vesti.

sem mogel presoditi iz njunih pogovorov – v Dobrno. V Gradci pridruži se nam četrti potnik – mož srednje starosti. Ko je svoj vozni listič pokazal kondukterju in je le ta čital 'Laibac', oglasi se jedna omenjenih dam in pravi: 'Ah, v Ljubljano potujete? To je nevarna pot; jaz bi tja ne šla za nobeno ceno.' Ogovorjeni pogleda postarno a vender še kokešno Tevtonko in odgovori s stočno mirnostjo: 'Da res, nevarna pot je to. Utegne me stati življenje. Pred mestno hišo Ljubljansko dal je namreč magistrat napraviti žrtvenik. Vsako jutro nabode mestna policija Ljubljanska po jednega Nemca na raženj ter ga za huronskega krika gimnazijske mladine na tem žrtveniku peče o živem telesu. Tako spečenega uživajo potem mestni odborniki; kar od gostije preostane pa podelajo v znane kranjske klobase, katere potem – pomislite si, kakošna je nesramnost Slovencev – razpošiljajo 'in alle deutschen Gane und Lande'. — Že o tem pripovedovanji spogledovali ste se dami; potem pa sta čisto umolknila in do Celja – kjer sta izstopili, nista izpregovorili besedice več. Jaz pa sem se s svojim sopotnikom seznanil in uganila sva mej potoma še marsikatero o pretiravanji nemškega novinarstva o Ljubljanskih nemirih.«³⁹ In »morala« te zgodbe? Ne hodite v Ljubljano, da vas ne »podelajo v znane kranjske klobase« in tako »razpošiljajo 'in alle deutschen Gane und Lande'«.

To klobasasto enolončnico na koncu začnimo še z eno zgodbo o »ostrupljanju s klobaso«, tokrat nekoliko manj »moralno«, a zato nič manj zabavno: »— **Pred nevarnostjo rešeni turnarji.** Huda je pretila v nedeljo turnarjem, ki so prišli v Ljubljani z raznih krajev in ne bile bi jih rešile ne 'pikelhaube' ne številni bajoneti. Ne bili bi jih dobili z batinami, marveč je bilo že vse preskrbljeno, da bi bili vsi zastrupljeni in bi pocepali, kakor podgane. Pripravljenega je bilo zanje nič manj, kakor celih 15 kg strupa, katerega so jim bili pripravili lastni narodni bratje. K sreči so pa to še pravočasno izvo-

„EDINOST“ št. 830.

V Trstu, dne 26. novembra 1912.

Vesti iz Istre.

Razmere pri policijskem oddelku v Pulju iz Pule: O teh razmerah smo že večkrat govorili na tem mestu. In danes smo zopet primorani opozarjati merodajne kroge na nedostanke. Kakor znano, šteje vsaka posadka Pule okoli 17.000 mešč. Razmeroma je to zelo veliko število. Ni čudo torej, da prostitucija cvete. Voliške oblasti posebno pa mornariška bolehalica — ne omejeno pritiskejo na politično oblast, nujnega postopa proti tajni prostituciji, ker je hujše morn. bolehalica vedno polna vojakov. Tudi deželni bolnišnici daja menda ta bolehalica največji kontingent. Za nadzorovanje dolžni policijski organi imajo torej pri tem zelo težko nalogo. Dolžnost voditelja policijskega oddelka bi bila, da primerno podpira svoje podrele. A kaj se dogaja? Tajne prostitucije osušenim obojem kličo s pozivom v urad na izprito. Če pa je dotična oseba slučajno v razmerju s kakšno odlično osebo — recimo kakim častnikom — se sglasa ta s pozivom in — stvar je rešena. Mnogokrat ima še silnostni dolžni organ, ki je pozval obo osebo na odgovor. Za danes je toliko. Ako pa bo potrebno, pridemo tudi s konkretnimi slučajni in bomo morda kdo neupravičen izenačili. Na ta način se daje potuha tajni prostituciji, namreč dv bi jo zatrli. Še marsikaj nam sili iz pete. Toda dovolj naj bo za danes.

Dijamantna poroka. Iz Ocišle 22. t. m. Danes je bil tu znameniti praznik. Zakonebi jo jo in Katarina Pulju iz Ocišle št. 29 sta obhajala 60letnico svoje poroke. Oba v letu 1853 rojena sta dne 22. novembra l. 1852 torej v 19. letu svoje dobe, stopila v zakonsko zvezo. Iz njiju zakona je izšlo 11 otrok, od katerih jih živi 7. Od teh je 36 unukov in 7 pravnukov; skupaj torej 50 oseb. — Stara poročena sta še vedno čvrsta in zgovorna; bila sta vedno zdrava, kar dokazuje, da »slodni« zakonci jeter vendar ni tako težak, ako se ga nosi v miru in pametno. Čestitamo in želimo še mnogo let!

MALI OGLASI

MALI OGLASI se računajo po 4 besedah. Pridržamo si pravice, da ne bomo odgovarjali na oglasne, ki ne bodo vsebovali vsebine, ki ne bo v skladu s pravili. Plača se takoj izročeno.

Stari časopisi (papir) se prodajo po zelo nizki ceni. Zgledati se je v upravi. Edinost. 1214

Pianino nov, urušeno bar e, prav dober se prodaja po nizki ceni. Ulica Belvedere št. 57, II. 204

Slo-enska šivilja in stila vsakovrstne in klobase v očiščeni obliki po najnižji ceni. Priporoč. se Anala. P. delja, ulica Celja št. 31, II. nad. vrata 7. 203

Glasovir jako izvirno na prodaj. Ulica Belvedere št. 9, vrata 16. 205

Obesala iz medu se računajo po prodaj. Caserna 14. Umerto Casca, trgovina s telesom. 206

Moderne spalne sobe se vsakovrstno delo izdeluje M. Majer, mizar, ulica Belvedere št. 57, Torquato Tasso. 207

Fotografa Antonia Jeriča zastor: Trst, ulice Pule 10, Gorica. Gospod. 441

Stalni krajevni agenti — Mine a — sprejemajo ali pa posredujejo v vsaki plači sta, je dajanje dovoljenj sreča v Avstriji. K. — P. Podulj. pod „Werkur“, Rima, Nungene 208

PRIPOROČLJIVE TURDKKE

Krojači: **FRAN RUPNIK**, krojaški mojster, Trst, ulica Gieppe št. 10, I. s

Slovenci! Slovani! Poslušajte se v edino slovenske urarne in slatice v Trstu, Via del Rivo 26. Vsako popravilo jamči se za 2 leti, istotako tudi vsako naročbo. Prihaja tudi na dom. — Svoji i svojim! Udani ALOJZJ POVIL. —

Radi odhoda prodam dobro ideočo **gostilno** s stano- vanjem na Bati. — Nalobina

NOVO! Najboljše 1912. NOVO!

N. d. p. št. 526081. Novoletna šaljiva dopisnica

zakor je še ni bilo. Vsaka dopisnica najbo ša, nedorečena, humoristična, satiristična. Vsaka, tudi najmanjša p. št. 526081. Iščo se zastopniki povsod.

10 orig. vsakega proti splošni 075 K. 25 komadov K 1. — 50 — 175 — 100 — 3 —

Povečala 40 vizierov vsd. — Ni priama se za glavn. enake vsd. dobi avta.

ZDRAVNIK
Dr. D. KARAMAN
spregledat se notranje bolezni in si bolezni na dihalih (grlo in nos) ordinuje na svojem stanovanju v Trstu
Corso št. 12
od 11/4 do 1/4 in od 4/4 do 5/4 popoldne.
TELEFON 1714 V.

Prave kranjske klobase
iz samega najboljšega prečiščenega mesa, vsak drugi primesek izključen, pošilja
F. Oblak
Nova v s. p. Žiri, Kranjsko

Trgovina izgotovljenih oblek
za ženske in moške
AMELIA MARTINICO
Nova ulica 41 TRST Via Nuova 41
— BOGAT IZBOR —
vsakovrstnih slikah oblek za ženske in moške volnene in od kabanja.
Ženske vestali. — Izbrano perilo
Va. rejemajo se naročila po meri.
Najmanjša cene.

Skladisče kož vseh vrst črne in svetle barve, vseh vrst umene in črne za čevljarje in sodarje i de- snice gorah delov (ovine) (tomajo). In oče sta črna in rumena (tobakovi). — očišča a najbije vrata za barvane čevlje. Naročbo a res kraje delajo izvršijo točno in hitro
Lorenzo Gaggianelli
Trstu, — ulica S. Lazara št. 17

Predmeti za planince!
Kuhalne priprave iz aluminija, planinske steklenice, noži in vilice, planinske palice, priprave za led, železa, smetani obroči, nahrbtniki.

Vsakovrstne obleke:
Sweater, planinske hlače, gamaše, čepice iz čiste volne, rokavice.

Steklenice Helios, več dni gorke in mrzle po 4 krone komad.

Modni predmeti za gospode, vrzice, ovratnice, zapestnice in nogovice.

Za člani športnih in planinskih društev

POSEBNE CENE

Sportna trgovina Strudel
ulica S. Antonia 12 (nasproti Kred. poslovnici)

Pristne orientalske preproge
vsake velikosti in vsake razsežnosti najfinije in najbogatejše antične in moderne orientalske preproge, orientalske bronce in haremaka vseznja dobavlj.

M. GABAI, Trst, Corso, Capo piazz. št. 2, (nasproti Medelu).

Sorejemajo se vsaka popravila preprog in stare preproge se zamenjajo.

Preporočeno od zdravnikov, očišča
Proti ozeblini
uporablja se protiozeblinsko mazilo
odlikovane lekarni „At des Wert“, dr. A. Praxner, v ul. Vabiki trg, Lo. tek R 120. Če se zveže s 120 vami, pošljete posredno avta.

Nova narodna gostilna
se je odprla
v ulici Pietà št. 29.
Slovenskemu občinstvu so na razpolago izborna dalmatinska vina ter vedno sveža gorka in mrzla jedila.
CENE NIZKE.
Za obilen obisk se toplo priporoča
Jernej Kapič
gostilničar.

Nenaznam slavnemu občinstvu, da sem odprl in s svežim blagom založil

trgovino jestvin

Trst - ulica Media št. 8 - Trst

Podružnica v Kolonji 295.

Ker imam na prodaj sveže blago orve -rate in prodajam po najnižjih cenah se nadajam, da me bodo splošne gospe podpirale. Potreba točna in na dom.

Z vsem spoštovanjem odasl.

PETER BRADJELJ.

Gostilna „pri Deteljici“
v Trstu, ulica Belvedere 7.

Podpisana naznanjam s tem objavo, da sem prevzela imenovano gostilno, ter se tem potom prav kopio priporočam svoj gostom. Tudi bodem sama prišla pripraviti in izročiti vino, kakor tudi izbrani kralji tera po najnižjih cenah: na razpolago so vedno dobra in sveža mrzla in gorka jedila. Posrebo se pripravljam svoj. gg. uradnikom za obvestilo na brzo.

Z odličnim spoštovanjem

ANGELA KJUDER, lastnica.

UMETNI ZOBJE
Pioniranje zobov

Izdiranje zobov brez

= vsake bolečine =

Dr. J. Čermák V. Tuscher
zobozdravnik konz. zobni tehnik

TRST

ulica della Caserma št. 13, II. n.

Prave kranjske klobase, vsak drugi primesek izključen (Edinost, 26. 11. 1912)

hali in konfiskovali – ne policijski agentje, ampak mestno tržno nadzorstvo. Kakor mora ob takih prilikah sploh biti, so hoteli tudi pri tem jubileju vse 'stramm deutsch'. Vse je moralo biti nemško, gostilničar, pivo in drugo, vse v »frankfurtarica« – ne le v trobojnicah, marveč tudi za njihova prebavila so bile pripravljene te frankfurtarice (klobase), katere so naročili iz 'pristnega' nemškega mesta Celovca, seveda od nemškega izdelovalca, ki jih je poslal semkaj, kar 15 kg, Ko so klobasice dospele semkaj in so

³⁹ Slovenski narod, 12. 6. 1886, Domače stvari.

bile preiskane, je tržno nadzorstvo konstatovalo, da so bile že vse zelene in ko bi jih bili turnarji použili, bi gotovo dolgo njihovi želodci imeli spomin na jubilej in bi se bržkone nobenega več v Ljubljani ne hoteli udeležiti. Da odpade vsako oporekanje nemških listov, (ker krivi bi bili tega seveda Slovenci), so se, kakor zahteva zakon, vse klobasice zaplenile in je vse moral v ponedeljek nesti delavec h konjaču, turnarji so se morali pa zadovoljiti s slavnimi kranjskimi klobasami. Zapustili so naše mesto na zunaj okinčani s frankfurtaricami, napiti nemškega piva pomešanega s slovenskimi klobasami, slavne njihove frankfurtarice so bile pa v Mestnem logu pa so ostale njih prave frankfurtarice.«⁴⁰

No, lahko bi še nadaljevali. V nedogled nadaljevali. A članek mora, tako kot kranjska klobasa, imeti tudi svoj ...

Konec

Kaj lahko rečemo po teh sočnih, razposajenih, sem-ter-tja ugriznih v klobčič kranjskih klobas in narodnega ponosa? Da s kranjsko klobaso in z narodnim ponosom ni šale? Nedvomno! Če zadevo, z besedami Davida Lowenthala, zapišemo nekoliko bolj resnobno-učeno: »S slavljenjem simbolov svojih identitet družbe pravzaprav častijo same sebe.«⁴¹ Torej s slavljenem kranjske klobase so Slovenci častili (in še častijo) sami sebe.

Te navidez nepomembne, banalne, minorne zgodbe, drobci, okruški pričajo o posebnem pajaštvu kranjske klobase in slovenskega časopisja pri reprodukciji narodne (slovenske) zavesti. Časopis – po Benedictu Andersenu osrednje »produkcijsko sredstvo« za oblikovanje in razvoj narodne identitete – ni bil pomemben le zaradi uveljavljanja ideje, da so ljudje, ki berejo isti jezik, pripadniki iste (narodne) skupnosti (kar jim je omogočilo, da so si neznance onkraj meja lokalnih skupnosti zamišljali kot pripadnike iste skupnosti). Časopis je prinašal, širil in utrjeval tudi skupne teme, vsebine, ideje, simbole ter njihovo specifično percepcijo (o kranjski klobasi so pisali, kot smo videli, tudi nemški časopisi, a seveda povsem drugače kot slovenski), in je tako gradil, utrjeval, oblikoval narodna občestva.⁴²

Slovensko časopisje je torej svoje bralstvo opominjalo na to, da so narod ene klobase. Kranjske klobase! Z Benedictom Andersenom bi lahko rekli, da čišlanje, slavljenje, čaščenje kranjske klobase v slovenskem ča-

sopisju prinaša »izkušnjo simultanosti«.⁴³ »Ljudje, ki se med seboj ne poznajo«, uživajo isto kranjsko klobaso. Medsebojno prepoznavanje s pomočjo čaščenja kranjske klobase zagotavlja nekakšno sprotno rekonstruiranje naroda. Z besedami prvega Pavlovega pisma Korinčanom: Ker je ena kranjska klobasa, smo mi, ki nas je veliko, eno telo, ker smo vsi deležni ene kranjske klobase.⁴⁴

Seveda ostaja neodgovorjeno vprašanje, kako so sploh bralci brali te natisnjene, v črke stisnjene kranjske klobase, oziroma kako, v kakšni meri so te »plastične kolektivne reprezentacije« kranjske klobase mobilizirale čustva, ponos, identiteto bralcev? Iz časopisnih besedil ne moremo izvedeti, kaj se je dogajalo v glavah ljudi – celo če so to najzvestejši in najposlušnejši bralci.⁴⁵ A vendarle, zdi se, da je bila »velika gospa« stvar, ki je dišala tako piscem kot bralcem, ki je ugajala tako časopisnim peresom kot bralskim naočnikom. K temu namigujejo vsaj tri stvari:

- njena relativno specifična vloga v časopisnih besedilih, ki se zdi, da je zelo pogosto rabila temu, da bi približala besedilo bralcem, ga naredila bolj sočno, mastno, prebavljivo;
- dopisi, pisma bralcev, v katerih se kajpada pogosto znajde tudi njeno visočanstvo⁴⁶ in
- konec koncev tudi številni reklamni oglasi – najbrž spisani ne od »mladeničev in mož«, živčih od »izdelkov svojega peresa« –, ki »velike gospe« niso le prodajali oziroma jo poskušali prodajati, ampak so jo tudi častili, čislali, slavili.

Anthony D. Smith pravi, da »[n]acionalistično gibanje se tipično ne začne s protestnim zborovanjem, z izjavo ali oboroženim odporom, pač pa s pojavom književnih združenj, zgodovinskih združenj, glasbenih festivalov in kulturnih revij – dejavnosti, ki jih je Miroslav Hroch razčlenil kot bistveno prvo fazo v nastanku in širitvi vzhodnoevropskih nacionalizmov ...«⁴⁷ Na konec bomo postavili tezo (ki bi bržkone bolj sodila v uvod, a lahko jo beremo tudi kot napotek za nadaljnje delo): nacionalistično, narodno gibanje Slovencev se je pomembno začelo (tudi) s kranjsko klobaso. Naš pro-

⁴³ Anderson, *Zamišljene skupnosti*, str. 161.

⁴⁴ *Sveto pismo stare in nove zaveze*, str. 1714. V izvirniku: »Ker je en kruh, smo mi, ki nas je veliko, eno telo, ker smo vsi deležni enega kruha.«

⁴⁵ Nastavke v tej smeri ponuja npr. Hobsbawm, *Nacije in Nacionalizem*, str. 18-21, podrobnejšo analizo pa Löfgren, *The nationalization of culture: Constructing Swedishness* idr.

⁴⁶ Npr. opomba št. 39.

⁴⁷ Smith, *Nacionalizem*, 17. Še veliko boljše nastavke v tej smeri ponuja Löfgren, *The nationalization of culture*, pa verjetno še kdo.

⁴⁰ *Slovenski narod*, 24. 6. 1913. Zelo podoben, malo manj sočen opis tega dogodka tudi v *Slovincu*, 24. 6. 1913, *Dnevne novice*. Pred nevarnostjo rešeni turnarji.

⁴¹ Lowenthal, *British National Identity*, str. 205.

⁴² Anderson, *Zamišljene skupnosti*. Glej tudi Vogrinec, *Zamišljene skupnosti danes*.

jekt postavlja slovensko kulturno zgodovino nekoliko drugače: slovenskega naroda niso naredili (le) jezik in knjige od Trubarja dalje, temveč tudi kranjske klobase in časopisje.⁴⁸ Torej, če se ne bi Slovenci »ostrupljali s [kranjsko] klobaso«, bi zrasli, se zredili v Slovence, kot jih poznamo danes?

Viri in literatura

Časopisje

- Clevelandska Amerika* 1908-1918
Dolenjske novice 1884-1918
Domoljub: slovenskemu ljudstvu v poduk in zabavo 1888-1918
Domovina 1891-1908
Edinost: glasilo slovenskega političnega društva tržaške okolice 1876-1918
Glas naroda: najstarejši list slovenskih delavcev v Ameriki 1898-1918
Kmetovalec: gospodarski list s podobami 1871-1918
Narodni list: glasilo Narodne stranke za Štajersko 1906-1914
Popotnik: časopis za sodobno pedagogiko 1880-1918
Rodoljub: glasilo Slovenskega društva v Ljubljani 1891-1904
Slovenec: političen list za slovenski narod 1868-1918
Slovenija 1848-1850
Slovenski narod 1868-1918
Zvonček 1900-1906

Literatura

- Anderson, Benedict: *Zamišljene skupnosti. O izvoru in širjenju nacionalizma*. Ljubljana : Studia humanitatis, 2003.
 Appadurai, Arjun: Gastro-politics in Hindu South Asia. *American Ethnologist*, 8, 1981, str. 494-511.
 Bogataj, Janez: *Mojstrovine s kranjsko klobaso – iz Slovenije*. Ljubljana : Rokus Klett, 2011.
 Cvirn, Janez: *Aufbiks! Nacionalne razmere v Celju na prelomu 19. v 20. stoletje*. Celje : Visual Production, 2006.
 Granda, Stane: *Prva odločitev Slovencev za Slovenijo*. Ljubljana : Nova revija, 1999.
 Hobsbawm, Eric: *Nacije in Nacionalizem po letu 1780. Program, mit in resničnost*. Ljubljana : *cf, 2007.
 Jezernik, Božidar: Nacionalizacija preteklosti. *Med reprezentacijo in manipulacijo* (ur. Božidar Jezernik). Ljubljana : Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 2010, str. 7-27.

- Jezernik, Božidar: Od vzpona nacije do nacionalizacije. *Slovensko meščanstvo: od vzpona nacije do nacionalizacije (1848-1948)* (ur. Jože Dežman, Jože Hudales in Božidar Jezernik). Celovec : Mohorjeva, 2008, str. 17-66.
 Lowenthal, David (1991). British National Identity and the English Landscape. *Rural History*, 2, 1991, št. 2, str. 205-230.
 Löfgren, Orvar: The nationalization of culture. *Ethnologia Europaea*, 19, 1989, str. 5-23.
 Löfgren, Orvar: The nationalization of culture: Constructing Swedishness. *Studia Ethnologica*, 3, 1991, str. 101-116.
 Melik, Vasilij: *Slovenci 1848-1918. Razprave in članki*. Maribor : Litera, 2002.
 Vodopivec, Peter: *Od Pohlinove slovnice do samostojen države. Slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do konca 20. stoletja*. Ljubljana : Modrijan, 2006.
 Nežmah, Bernard: *Časopisna zgodovina novinarstva. Na Slovenskem med letoma 1797-1789*. Ljubljana : Študentska založba, 2012.
 Ocvirk, Matej: Drobci iz časopisnih črnih kronik o Celju 1894-1899. *Zgodovina za vse*, 19, 2012, št. 1-2, str. 153-158.
 Vogrinec, Jože: Zamišljene skupnosti danes. Spremnja beseda. *Zamišljene skupnosti. O izvoru in širjenju nacionalizma* (Benedict Anderson). Ljubljana : Studia humanitatis, 2003, str. 181-201.
 Smith, D. Anthony: *Nacionalizem. Teorija, ideologija, zgodovina*. Ljubljana : Krtina, 2005.
 Sveto pismo stare in nove zaveze. *Slovenski standardni prevod iz izvirnih tekstov – študijska izdaja*. Ljubljana: Svetopisemska družba Slovenije, 2003.
 Williams, Raymond: *Navadna kultura. Izbrani spisi*. Ljubljana : ISH Fakulteta za podiplomski humanistični študij, Studia Humanitatis, 1997.

⁴⁸ O pomenu slovenskega časopisja pri razvoju narodne zavesti nekaj nastavkov ponuja Nežmah, Časopisna zgodovina novinarstva.

Zusammenfassung

„DIE VERGIFTUNG DURCH WURST“

Einige Bissen in das Gemisch von Krainer Wurst und Nationalstolz, eingewickelt in die slowenische Presse vom Völkerfrühling bis zum Ende des Ersten Weltkrieges

Der Beitrag fußt auf der These, dass die Krainer Wurst eine bedeutende Rolle in der Formierung und Entwicklung des slowenischen Nationalbewusstseins in der Zeit vom Völkerfrühling bis zum Ende des Ersten Weltkrieges (und natürlich auch danach) hatte.

Dabei konzentriert sich der Beitrag insbesondere auf die Rolle der Krainer Wurst bei der Stärkung des Nationalbewusstseins, genauer gesagt auf die Frage, wie die slowenische Presse – zweifellos ein sehr wichtiger Faktor der Reproduktion der slowenischen nationalen Identität – den Nationalstolz durch das Schreiben über die Krainer Wurst festigte. Vorgestellt werden drei Themenbereiche der Presseartikel, die auf verschiedene Arten die Zusammenhänge zwischen Nationalstolz und Krainer Wurst berühren: Texte, die den Ruhm, die Bekanntheit und die Bedeutung der Krainer Würste besingen, Zeitungsartikel, die über unterschiedliche Formen von Boykotten der Krainer Würste Aufschluss geben, sowie einige verstreute Beiträge, die den Platz der Krainer Wurst in verschiedenen nationalen Konflikten vorstellen. Diese meist banalen, kleinen Zeitungssplitter bezeugen die besondere Komplizenschaft der Krainer Wurst und des slowenischen Pressewesens bei der Reproduktion des (slowenischen) Nationalbewusstseins. Das Pressewesen – laut Benedict Anderson das zentrale „Produktionsmittel“ bei der Formung und Entwicklung nationaler Identität – war nicht nur wesentlich für die Durchsetzung der Idee, dass Menschen, die dieselbe Sprache lesen, Angehörige derselben (nationalen) Gemeinschaft sind (was ihnen ermöglichte, sich Unbekannte jenseits der Grenzen ihrer lokalen Gemeinschaft als Angehörige derselben Gemeinschaft vorzustellen). Die Zeitung brachte, verbreitete und festigte auch gemeinsame Themen, Inhalte, Ideen sowie Symbole und ihre spezifische Wahrnehmung und vermochte auf diese Weise eine nationale Gemeinschaften zu bilden, zu kräftigen und zu formen.

Ohne Antwort bleibt allerdings die Frage, wie die Leser diese gedruckten, in Buchstaben gefüllten Krainer Würste überhaupt lasen, in welchem Maß diese „plastischen kollektiven Repräsentationen“ der Krainer Wurst also die Gefühle, den Stolz und die Identität der Leserschaft mobilisierten. Aus den Zeitungstexten erfahren wir nicht, was in den Köpfen der Menschen vorging – auch wenn sie die eifrigsten und gefügigsten

Leser waren. Dennoch scheint es, dass sowohl Schreiber als auch Leser Gefallen und Geschmack an der Krainer Wurst fanden. Davon zeugen zumindest folgende drei Dinge: a.) die recht spezifische Rolle der Wurst in den Zeitungstexten, wo sie anscheinend häufig dazu diente, das Geschriebene den Lesern nahe zu bringen, es gewissermaßen kräftiger, deftiger und verdaulicher zu machen; b.) Zuschriften und Briefe der Leser, in denen sich oft auch Krainer Würste finden; und c.) schlussendlich auch zahlreiche Werbeeinschaltungen – wohl nicht von „Jünglingen und Männern“ verfasst, die von den „Erzeugnissen ihrer Feder“ lebten –, mit denen die Krainer Würste nicht nur verkauft werden sollten, sondern in denen sie auch gehuldigt, geschätzt und gerühmt wurden.

Schlagwörter: Krainer Wurst, slowenisches Pressewesen, (slowenische) nationale Identität, Nationalstolz

Zmago Šmitek

Grob v mongolski stepi

Kaj vemo o usodi nadporočnika Zagoričnika?

ŠMITEK Zmago, dr., redni profesor v pokoju, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Zavetiška 5, SI-1000 Ljubljana

355.082:929Zagoričnik

GROB V MONGOLSKI STEPI

Kaj vemo o usodi nadporočnika Zagoričnika?

Članek opisuje doslej neznano življenjsko usodo slovenskega častnika Zagoričnika na Kitajskem ob začetku prve svetovne vojne in okoliščine njegove smrti v Notranji Mongoliji. Prispevek temelji na kritični analizi virov in literature v kontekstu nasprotujočih geopolitičnih interesov velesil na ozemlju Kitajske.

Ključne besede: Zagoričnik, Slovenija, Kitajska, Notranja Mongolija, W. R. von Pappenheim, prva svetovna vojna.

ŠMITEK Zmago, PhD, Professor (retired), Department of Ethnology and Cultural Anthropology, Faculty of Arts, University of Ljubljana, Zavetiška 5, SI-1000 Ljubljana

355.082:929Zagoričnik

A GRAVE IN THE MONGOLIAN STEPPE

What do we know about the fate of first lieutenant Zagoričnik?

The article describes the hitherto unknown destiny of a Slovenian officer called Zagoričnik in China at the outbreak of World War I and the circumstances in which he died in Inner Mongolia. The article is based on a critical analysis of sources and literature in context of opposing geopolitical interests of great powers on the territory of China.

Key words: Zagoričnik, Slovenia, China, Inner Mongolia, W. R. von Pappenheim, World War I

Po koncu prve svetovne vojne so slovenski povratniki iz ruskega, še posebno iz sibirskega in srednje-azijskega vojnega ujetništva, o zanimivih doživljajih pripovedovali svojcem, pa tudi sovaščanom, ki so se ob večerih zbirali okoli ognjišč. Starejši ljudje se še danes živo spomnijo takšnih zgodb.¹ Nekateri iznajdljivi veterani so svoje spomine objavili tudi v knjižni obliki (v 20. in 30. letih 20. stoletja: Josip Grdina, Martin Muc, Aleksander Ličan, Jakob Grčar, mnogo pozneje tudi Janez Jurca).² Če so pri opisih svojih pustolovščin v prostranstvih onkraj Urala tudi nekoliko pretiravali, jim tega ne zamerimo, saj je to prispevalo k številu prodanih knjižnih izvodov in s tem k zaslužku. Tudi v drugih državah, ki so nastale na pogorišču avstroogrske monarhije (npr. v Avstriji, na Češkem in Poljskem), je bila tovrstna literatura zelo popularna in se jo je prijelo ime »legionarska literatura«, ker so se v metežu oktobrske revolucije ujetniki različnih narodnosti umikali prek Sibirije proti mejam Kitajske skupaj s tako imenovano »češko legijo«. ³ Drugi so posamično bežali proti domu prek meja Afganistana in Perzije. ⁴ Ni pa jih bilo malo, ki so se pridružili revoluciji in po svojih močeh pripomogli k njenemu uspehu. ⁵

Če bi svojo zgodbo lahko povedal nekdanji nadporočnik Zagoričnik, bi se marsikomu ježili lasje, saj je bila zadnja pustolovščina, v kateri je sodeloval, tudi po mnenju tujih poznavalcev »vredna peresa kakšnega Karla Maya«. ⁶ Vendar se ni vrnil in tudi o kraju njegove smrti imamo le približne podatke. Njegov pravi grob v mongolski stepi ni bil nikoli obeležen, namesto njega pa stoji na dvorišču nemškega veleposlaništva v Pekingju spominski kamen, na katerem so izpisana imena in primki članov majhne odprave, ki ji je pripadal. Medtem ko so mena drugih udeležencev navedena v celoti, pa je Zagoričnik, nekoliko skrivnostno, zapisan le s svojim priimkom. ⁷

Skrivnostna oseba pa je Zagoričnik tudi zato, ker ga v uradnih popisih častnikov avstroogrske vojske ni mogoče najti, tako kot tudi ne njegove personalne mape

v dunajskem *Kriegsarchivu*. ⁸ Tudi če bi bil razglašen za nadporočnika šele po smrti, bi vendarle moral biti prej poročnik in zato tudi registriran v popisih oficirskega kadra armade *k.u.k.* Je bil morebiti kljub svojemu slovenskemu priimku nemški in ne avstrijski vojak?

Zagoričnikova zgodba je bila tesno povezana s človekom, ki je bil tedaj nemški vojaški ataše v Pekingju. Imenoval se je Werner Arthur Herbold Rabe von Pappenheim in je bil sin hessenskega barona, rojen 13. septembra 1877. V domači protestantski cerkvi v Liebenau je bil leta 1891 »z dobrim znanjem sprejet v krščansko religijo«. Po opravljeni gimnaziji se je odločil za vojaško kariero in se šolal v Berlinu, kjer je leta 1896 dosegel oficirski naziv. Ko je na Kitajskem leta 1900 prišlo do velikega upora in obleganja evropskih ambasad, je prostovoljno vstopil v prvi vzhodnoazijski pešadijski regiment in se udeležil različnih vojaških akcij na Kitajskem. Tam je ostal kar dve leti in pol. V začetku leta 1903 se je vrnil v domovino in si v naslednjih letih na vojaški akademiji pridobil naslov nadporočnika, potem pa do leta 1909 obiskoval seminar za »orientalske« jezike na kraljevski univerzi v Berlinu. Vmes se je poročil, napredoval v čin stotnika in leta 1911 v naziv stotnika generalštaba. Ker je bil poznavalec kitajskega in japonskega jezika, je najprej skoraj dve leti služboval na Japonskem, oktobra 1912 pa je bil kot vojaški ataše dodeljen nemški ambasadi v Pekingju. ⁹

Obe njegovi službeni zadolžitvi sta bili pomembnejši kot bi lahko sklepali na prvi pogled. Japonska je po uspešni vojni proti Rusiji, leta 1904-1905, postala resni tekmelec v igri imperialističnih sil za prevlado na Kitajskem. To je sicer poskušala že desetletje prej med japonsko-kitajsko vojno, a ji je intervencija Rusije, Francije in Nemčije vzela pridobljeno ozemlje. Poslej se je na Japonskem le še okrepilo gibanje za aktivno vlogo pri gospodarski, kulturni in politični prenovi Azije. Vplivni so bili zagovorniki ekspanzionistične politike, ki so svoje težnje pojasnjevali z doktrino panaziatizma. V njem so videli tekmovanje med »belo« in »rumeno« raso in so želeli postati voditelji »azijske revolucije«. ¹⁰ V ta namen so se povezali celo z muslimanskimi nacionalisti v različnih delih Azije in zunaj nje, ki so sledili vizijam panislamizma ali (v primeru otomanskih in mladoturških intelektualcev) panturanizma. Japonski propagator panaziatizma, Kakuzo Okakura je islam imenoval celo »konfucianizem na konju z mečem v roki«. ¹¹

¹ Prim. Ravbar Morato, *Kruh in ribe*, str. 161-162.

² Grdina, *Štiri leta v ruskem ujetništvu*; Muc, *Skozi Sibirijo*; Ličan, *Spomini iz Sibirije*; Grčar, *Deviška zemlja v krvi*; Grčar, *Preko morij v domovino*; Jurca, *V daljavi so želje*.

³ Šmitek, *Klic daljnih svetov*, str. 56.

⁴ Prav tam, str. 58.

⁵ Glej npr. Dobrovoljci kladivarji Jugoslavije: 1912-1918.

⁶ Schmidt, *The Diversionary Operation of a German Military Attaché in China in 1915*, str. 25-27.

⁷ Za opozorilo na Zagoričnika sem hvaležen avtorjema knjige Gerd Kaminski – Else Unterrieder, *Von Österreichern und Chinesen, Berichte des Ludwig Boltzmann Institutes für China und Südostasienforschung*, Nr. 13, Europaverlag: Wien-München-Zürich 1980, str. 539, 561 (op. 22).

⁸ *Schematismus für das kaiserliche und königliche Heer und für die kaiserliche und königliche Kriegsmarine für 1909, 1912, 1913, 1914*, Wien 1908, 1911, 1912, 1913.

⁹ Burmeister, *Der geheimnisvolle Tod des Werner Rabe von Pappenheim*, str. 109-114.

¹⁰ Brij, *A vision of empire*, str. 150-152.

¹¹ Okakura, *Ideals of the East*, str. 4.

Vsem tem združenjem je bilo skupno, da so nasprotovale interesom zahodnoevropskih kolonialnih velesil, pa tudi ruskega cesarstva.¹² Čakala so le na primeren trenutek za uresničenje svojih ciljev, ki je prišel s kitajsko revolucijo leta 1911, predvsem pa z začetkom prve svetovne vojne. Tedaj sta tudi Nemčija in Avstroogrška skušali izrabiti to nakopičeno in dokaj kaotično energijo. Nemci so Turkestan videli kot pomembno geostrateško središče. Skupaj s Turki so leta 1915-1916 poslali v Afganistan vojaško odpravo, ki je emirja Habibullaha skušala prepričati, da bi začel vojaške akcije proti Rusiji in angleški Indiji.¹³ Istočasno je turški vojaški minister Enver Paša pripravil načrt za zasedbo in pripojitev Turkestana, mitične »pradomovine« Turkov in se tudi sam postavil na čelo tega gibanja, dokler ni bil leta 1922 ubit v spopadu z boljševiki blizu Dušanbeja v Tadžikistanu. V tvegano igro na veliki geopolitični šahovnici Azije je bil pomembno vpleten tudi baron Pappenheim.

V pekinški mednarodni srenji je bil znan kot prijeten, celo šarmanten družabnik. Ob nemški napovedi vojne Rusiji, 1. avgusta 1914, pa so se tudi zanj začeli težki časi. Odnosi z diplomati drugih ambasad so se zaostrili; obtoževali so ga, da tihotapi orožje in novači vojake. Kljub nemškim poskusom, da bi Kitajsko zapletli v vojno z Rusijo, je razglasila svojo nevtralnost, zato so se Rusi po transsibirski železnici lahko preskrbovali s prepotrebni ameriškim in japonskim strelivom. Nemški vrhovni štab je takoj odločil, da je treba železniške transporte na tej progi za vsako ceno prekiniti. Manjše diverzije, ki so jih izpeljali s pomočjo lokalnih gverilcev, ki jih je pridobil nemški konzulat v Mukdenu, niso imele dolgoročnega uspeha, hkrati pa so Ruse opozorile, da je treba progo še bolj budno varovati.¹⁴ Zato je bil v odločilno akcijo poslan Pappenheim s svojim malim moštvom, v katerem se je znašel tudi nadporočnik Zagoričnik.

Nekateri avtorji trdijo, da je bil Zagoričnik prebežnik iz sibirskega vojnega ujetništva,¹⁵ kar pa se izkaže za malo verjetno ob podatku, da so prvi avstrijski begunci iz sibirskih taborišč začeli prihajati v Peking novembra 1915 in so šele tedaj navezovali stike z avstrijskim in nemškim veleposlaništvom.¹⁶ Ali je bil za člana ekspedicije izbran le zaradi svojih vojaških veščin ali tudi zato, ker je razumel kaj ruščine, ali pa bi se lahko z rusko govorečimi sporazumeval celo v slovenščini, je težko presoditi. Nemčija in Avstroogrška sta bili vojni zaveznici, zato bi Zagoričnikovo udeležbo lahko imeli tudi za domoljubno dejanje.

Nemški generalštabni ukaz se v arhivskih virih ni ohranil, posredno pa je dokumentiran v Pappenheimovem poročilu z dne 1. decembra 1914. Iz tega je razvidno, da je skrivaj sestavil odpravo, ki bi razstrelila dva ključna objekta železnice: predor skozi gorovje Hsingan na odseku Tsitsikar – Hailar in most Nonni pri Tsitsikarju. Ti kraji so ležali v severovzhodni Notranji Mongoliji na meji med Rusijo in Kitajsko, na mandžurskem odseku transsibirske železnice, ki pelje do tihomorskega pristanišča Harbina. Mesto Hailar (v pinyinu Haila'er) je nastalo iz kitajske utrdbe, postavljene leta 1734 in je bilo sprva malo pomembno; hiter razvoj pa je dočakalo po letu 1899 prav kot železniško postajališče. Ker je bila etnična sestava prebivalstva zelo raznolika, je celotno območje uživalo avtonomijo vse do leta 1910. Tedaj je bilo mesto Hailar začasno preimenovano v Hulun. Sledil je val uporov lokalnega prebivalstva, najbrž tudi z rusko pomočjo. Tsitsikar (tudi Tsitsihar, v pinyinu Qiqihaer, staro ime Naun Koton) je bil tedaj pod rusko upravo, čeprav je spadal v kitajsko mandžursko provinco. Med boksarsko vstajo leta 1900-1901 ga je zasedel ruski general Pavel K. Rennenkampf, da bi zavaroval prometno pot proti Harbinu. Potovanje v te odročne in še vedno nemirne kraje je gotovo zahtevalo od vsakogar veliko odločnosti in discipline. Že jeseni v stelah zapihajo mrzli sibirski vetrovi, pozimi pa se temperature v zasneženi pokrajini lahko spustijo tudi na trideset stopinj pod ničlo. Naneslo je tako, da je potovanje Zagoričnikove skupine potekalo prav sredi zime.

Konec decembra 1914 je Pappenheim zapustil Peking pod pretvezo, da odhaja na lovski izlet. Poleg Zagoričnika se je skupini pridružil še njegov avstrijski tovariš, nadporočnik Heinz Werrlein, jedro pa so sestavljali Nemci: konjeniški podoficir dr. Fritz Pferdekämpfer, poznavalec jezikov; konjeniški poddesetnik Ludwig Ruf, strokovnjak za razstreliva; Wilhelm Müller, trgovec in poveljnik Landwehra; Friedrich Quappe, progovni mojster šantunške železnice ter konjeniški poročnik Hermann Berger. Spremljalo jih je več domačinov, ki so bili vodiči, ali pa so skrbeli za tovarne živali. Po nekaterih podatkih je bilo tedaj v karavani petdeset kamel, naloženih s srebrnimi palicami, razstrelivom in orožjem, pa najbrž tudi z zalogami hrane.¹⁷ Gotovo so bili med živalmi tudi jezdnji in tovarni konji. Drugi viri poročajo, da so tik pred ciljem imeli le dvajset kamel in pet (tovornih?) konj, medtem ko so bili jahalni konji najbrž tako samoumevni, da sploh niso bili omenjeni.¹⁸

¹² Selçuk, *Japan's Global Claim to Asia and the World of Islam*, str. 66-94.

¹³ Torma, *Turkestan-Expeditionen*, str. 124 ter 134 in dalje.

¹⁴ Burmeister, str. 114.

¹⁵ Burmeister, str. 115.

¹⁶ Kaminski – Unterrieder, str. 539.

¹⁷ Burmeister, str. 115.

¹⁸ Schmidt 1999, str. 25. Glej tudi: Jürgen Schmidt, *Die Beschaffung geheimer Informationen durch amtliche Einrichtungen des Deutschen Reiches in China 1896-1917*, v: *Women and Gender in Chinese Studies*, Nicola Spakowski and Cecilia Milwertz (eds.), *Berliner China-Hefte* 29 (2005), Berlin: Lit Verlag 2006, str. 119.

Werner Rabe von Pappenheim na Japonskem (1913)
(Burmeister, *Der geheimnisvolle Tod*, str. 109-123)

Ker se ataše ni vrnil na svoje mesto, so se marca 1915 o tem razpisali tuji časopisi v Peking. Nemško veleposlaništvo se je branilo, da ni vedelo ničesar o Pappenheimovem načrtu in da je želel zapustiti Kitajsko zaradi vojnih razmer. Za to krinko pa je že pripravljalo novo akcijo. Po nesrečnem koncu Pappenheimove misije sta skušala nalogo izpolniti druga dva nemška prostovoljca, Fritz Klicker in Carl Nimz (Nimtz). Peking sta zapustila 4. aprila 1915. Predvidevamo lahko, da sta si izbrala pot prek nenaseljenih predelov, podobno kot njun predhodnik. Ko sta imela do Hailarja le še sto kilometrov, sta ugotovila, da se je o njunem prihodu razvedelo. Uspelo se jima je izmakniti iz nastavljene pasti in se v begu za življenje vrniti v Peking meseca julija po skupaj 2500 kilometrih poti.¹⁹

Pappenheimova naloga je bila tako stroga tajnost, da o smrti svojih mož sprva nista izvedeli niti njegova in Quappejeva žena, ki sta živeli v Peking. Pappenheimova soproga je verjela uradni nemški verziji in je kasneje celo potovala v Turčijo, da bi se tam sestala s svojim možem.²⁰ Resnica pa je bila drugačna in bolj tragična.

¹⁹ Neukamp, *Das Deutsche Eck*, str. 2-3.

²⁰ Burmeister, str. 123.

Bolj zgovorni so ruski arhivski dokumenti, ki so bili objavljeni šele nedavno. Iz njih je razvidno, da je osmega aprila 1915 ruski vojni minister, general Suhomlinov, obvestil carja Nikolaja II., da je bila sredi januarja istega leta v Notranji Mongoliji zajeta skupina osmih Nemcev, štirih Kitajcev in enega Mongola z dvajsetimi kamelami in petimi konji, na poti od Kalgana (današnjega mesta Zhangjiakou, severno od Pekinga) proti vzhodni kitajski železnici. Skupina je imela s sabo razstrelivo za uničenje železniških zgradb na odseku Tsitsikar-Hailar.²¹ Na poti tja so pri plemenskih poglavarjih iskali pomoč. Enemu od njih so ponudili za tristo najemniških vojakov bajnih petdeset tisoč rubljev.²² Ruski arhivski viri razkrivajo tudi, da je 20. februarja 1915 zahodno od posestva lokalnega fevdalca Babudšaba eksekucijo ujetnikov opravilo 18 mongolskih vojakov, ki so trupla polili z bencinom iz zalog ekspedicije in jih zažgali. O tem je poročal ruski vojaški ataše na Kitajskem, N. M. Morel 17. maja 1915.²³ Podatke je potrdil še ruski veleposlanik v Pekingu, Kuprenski, v telegramu 14. julija.²⁴ Sredi leta 1915 je ruski generalni štab predlagal odlikovanje in denarno nagrado za »trgovca« Grigorija Šadrina in Abrahama Berkoviča, ker sta poslala ruskemu konzulatu v Hailarju obvestilo o prihodu nemške skupine.²⁵ Ker so Rusi dovolj zgodaj zaznali nevarnost, so poslali nasproti nemški odpravi posebno enoto 5. transamurskega obmejnega konjeniškega regimenta, s podkupninami pa so na svojo stran pridobili tudi lokalne mongolske veljake.

Če so ti viri zanesljivi, o čemer najbrž ne kaže dvomiti, je mogoče sklepati, da je od zajetja diverzantov do njihove usmrčitve minil dober mesec dni. Medtem se je odločalo o njihovi usodi. Nekaj več o tem je razkril šele članek, ki je izšel dvajset let kasneje, v začetku januarja 1935, v ruskem časopisu *Zarja* v Harbinu in so ga v angleškem prevodu natisnili tudi nekateri kitajski časniki. V njem se Sergej Ivanovič Polikarpov, nekdanji član ruske carske ambasade v Peking, spominja zakonskega para Pappenheim, ki ga je nazadnje srečal maja 1914. Pozimi 1914/1915 pa je s konzulata v Hailarju prek nižjega oficirja in tolmača Šadrina prejel pisno obvestilo karaginskega fevdalca Babudšaba, ki je pripadal karakorčinskim Mongolom, da se je pri njem ustavila tuja karavana in skušala najeti njegove vojake za izvajanje diverzij. Kot dokaz je Babudšab priložil Pappenheimovo vizitko in še nekatere predmete. Odgovorili so mu, naj ekspedicijo uniči in da lahko obdrži vse srebro in osebno premoženje njenih članov, če lahko pošlje nekaj predmetov iz plena.²⁶

²¹ Sergejev, *Novye materialy o dejatel'nosti*, str. 177-178.

²² Schmidt, *The Diversionary Operation*, str. 25-26.

²³ Schmidt, *The Diversionary Operation*, str. 26; Sergejev, str. 179.

²⁴ Sergejev, str. 180.

²⁵ Schmidt, *The Diversionary Operation*, str. 27.

²⁶ Burmeister, str. 119-120.

Grob članov Pappenheimove odprave na nemški ambasadi v Pekingu (*Burmeister, Der geheimnisvolle Tod*, str. 109-123)

Tri tedne kasneje je ta na dveh velikih dvokolesnih vozovih poslal (v Hailar?) eksploziv, Pappenheimovo puško znamke Mauser v futroli, njegov fotoaparati z uničenimi ploščami (ker so jih Mongoli pri pregledovanju osvetlili), njegove beležnice, dnevnik poti in druge predmete.²⁷ Ta razlaga izključuje možnost udeležbe ruskih enot, kar potrjuje tudi dejstvo, da je ruski konzulat v Hailarju že marca 1915 poslal svojo komisijo na kraj incidenta. Vodil jo je konzularni prevajalec V. I. Rykov, ki je skušal rekonstruirati potek dogodkov in je našel kraj upepelitve ter nekaj še ohranjenih ostankov pokojnikov.

Polikarpov je trdil, da je bil Pappenheim obglavljen z mečem. Podobno zgodbo je objavil tudi novinar in azijski popotnik J. Kunst. Slišal jo je od poljskega rudarskega inženirja Kazimirja Groschowskega, ki je bil leta 1916 v Notranji Mongoliji. Vendar je bil po Groschowskem nemški ataše zaboden z mečem od zadaj, medtem ko se je branil pred napadalci. Zgodbo je Groschowski baje objavil tudi v knjigi *Poljaki na Daljnem Vzhodu* (v poljskem jeziku).²⁸ S tem pa se že znajdemo v labirintu govoric, ki jih je podžigala bujna fantazija: tako so npr. Rusi začuda verjeli (mogoče so bili zapeljani z dezinformacijami nemške ambasade v Pekingu), da je Pappenheim s seboj tovoril sestavne dele dveh majhnih letal, s katerima bi zapustil Kitajsko po uspešno izpeljanih diverzijah.²⁹ Polikarpov je v svoji pravkar omenjeni izjavi trdil, da je imel Pappenheim s sabo zaloge »nitroglicerina, shranjenega v šampanjskih steklenicah« in se

še sam čudil, kako mu je to uspelo.³⁰ V drugem ruskem poročilu je omenjen nitrobenzol, kar je vendarle nekaj drugega, verjetno pa prave kemične analize razstreliva nikoli niso opravili. Od dokumentirane razlage odstopa tudi verzija, po kateri je Babudšab predlagal Nemcem premestitev njihovega taborišča. Ko se je to zgodilo, so jahali na čelu karavane, obdani z Mongoli. Ti so nena doma začeli streljati na tujce, njihova trupla pa sežgali.³¹

Šele po vztrajnem in dolgoletnem prizadevanju Pappenheimove vdove Magdalene so nemške oblasti razkrile nekatere dokumente. Ker njen mož ni imel pravega groba, so v začetku tridesetih let na njeno pobudo postavili spominsko ploščo iz granita in bron na vrtu nemške ambasade v Pekingu.³² Družini je kasneje prek Polikarpova uspelo dobiti košček (domnevne) Pappenheimove lobanje za ustrezno odškodnino in ga položiti v domači grob. Na pekinški nagrobni plošči pa so zapisana imena vseh članov njegove odprave, le pri Zagoričniku nekako niso mogli razvozljati njegovega imena in so zapisali samo priimek. A tudi ta pomanjkljivi kenotaf nam je ohranil spomin na neko življenjsko zgodbo, ki je bila povezana s Slovenijo in nato nasilno pretrgana.

Za epilog dodajmo še, da je Kitajska 14. avgusta 1917 formalno napovedala vojno Nemčiji, kar praktično ni imelo drugih posledic kot internacijo preostalih nemških državljanov, ki so še ostali na njenem ozemlju.

²⁷ Burmeister, str. 120.

²⁸ Burmeister, str. 122.

²⁹ Schmidt, *The Diversionary Operation*, str. 26; Sergejev, str. 179.

³⁰ Burmeister, str. 121.

³¹ Burmeister, str. 121-122.

³² Burmeister, str. 118.

Viri in literatura

Viri

- Dobrovoljci kladivarji Jugoslavije: 1912-1918*, Ljubljana – Maribor 1936.
- Grčar, Jakob: *Deviška zemlja v krvi*, Celje 1936.
- Grčar, Jakob: *Preko morij v domovino*, Celje 1937.
- Grdina, Josip: *Štiri leta v ruskem ujetništvu*, Ljubljana 1925.
- Jurca, Janez: *V daljavi so želje*, Celje 1974.
- Ličan, Aleksander: *Spomini iz Sibirije: Dogodki slovenskega vojaka – ujetnika v svetovni vojni*, Ljubljana 1936.
- Muc, Martin: *Skozi Sibirijo: Zgode in nezgode slovenskega vojaka v svetovni vojni I.-II.*, Ljubljana 1933-1934.
- Neukamp, Hermann: *Das Deutsche Eck*, No. 4, Dezember 1979, str. 2-3.
- Ravbar Morato, Nada: *Kruh in ribe: Od Bržanije prek Trsta do Soče*, Zbirka Glasovi, knj. 32, Celje 2007, str. 161-162 (št. 200).
- Schematismus für das kaiserliche und königliche Heer und für die kaiserliche und königliche Kriegsmarine für 1909, 1912, 1913, 1914*, Wien 1908, 1911, 1912, 1913.
- Sergejev, J. Ju: *Novye materialy o dejatel'nosti germanskoi agentury v Kitae protiv Rossii v 1914-1915 gg., Novaja i novejšaja istorija* 4 (1998), str. 177-180.

Literatura

- Burmeister, Helmut: Der geheimnisvolle Tod des Werner Rabe von Pappenheim: Der Liebenauer Baron und sein Schicksal in China, v: *China 1900*, Burmeister Helmut in Jäger Veronika (ur.), Verein für hessische Geschichte und Landeskunde e. V. 1834, Zweigverein Hofgeismar 2000, str. 109-123.
- Esenbel, Selçuk: *Japan's Global Claim to Asia and the World of Islam: Transnational Nationalism and World Power 1900-1945*, v: *Shadows of the Past: Of Okakura Tenshin and Pan-Asianism*, Brij Tankha (ur.), Calcutta: Sampark 2007, str. 66-94.
- Kaminski, Gerd – Else Unterrieder: *Von Österreichern und Chinesen*, Berichte des Ludwig Boltzmann Institutes für China und Südostasienforschung, Nr. 13, Europaverlag: Wien-München-Zürich 1980.
- Okakura, Kakuzo: *Ideals of the East*, London 1903.
- Schmidt, Jürgen: *The Diversionary Operation of a German Military Attaché in China in 1915*, *International Intelligence History Study Group – Newsletter* 7 (1999), No. 2, str. 25-27.
- Schmidt, Jürgen: *Die Beschaffung geheimer Informationen durch amtliche Einrichtungen des*

Deutschen Reiches in China 1896-1917, v: *Women and Gender in Chinese Studies*, Nicola Spakowski and Cecilia Milwertz (eds.), Berliner China-Hefte 29 (2005), Berlin: Lit Verlag 2006, str. 102-121.

- Šmitek, Zmago: *Klic daljnih svetov: Slovenci in neevropske kulture*, Ljubljana: Borec, 1986.
- Tankha, Brij: *A vision of empire: Kita Ikki and the making of modern Japan*, New Delhi - Calcutta: Sampark 2003.
- Torma, Franziska: *Turkestan-Expeditionen: Zur Kulturgeschichte deutscher Forschungsreisen nach Mittelasien (1890-1930)*, Bielefeld: transcript Verlag 2011.

Zusammenfassung

EIN GRAB IN DER MONGOLISCHEN STEPPE

Was wissen wir über das Schicksal von Oberleutnant Zagoričnik?

Die Geschichte des Oberleutnants Zagoričnik ist eng verbunden mit dem Mann, der zu Beginn des Ersten Weltkrieges deutscher Militärattaché in Peking war. Es war dies Werner Arthur Herbold Rabe von Pappenheim, Sohn eines hessischen Barons, geboren am 13. September 1877. Er befand sich zur selben Zeit vor Ort wie auch der Protagonist des Beitrags. Einige Autoren behaupten, dass Zagoričnik ein Flüchtling aus der sibirischen Kriegsgefangenschaft war. Dies ist allerdings wenig wahrscheinlich angesichts der Tatsache, dass die ersten österreichischen Flüchtlinge aus sibirischen Lagern im November 1915 nach Peking kamen und erst da Kontakte mit der österreichischen und deutschen Botschaft zu knüpfen begannen. Interessant ist, dass Zagoričnik nicht in den offiziellen Verzeichnissen der Offiziere der österreichisch-ungarischen Armee zu finden ist, ebenso wenig findet man seine Personalakte im Wiener Kriegsarchiv. Auch wenn er erst nach seinem Tod zum Oberleutnant ernannt worden war hätte er zuvor als Leutnant in den Verzeichnissen des Offizierskaders der k. u. k. Armee registriert sein müssen. War er vielleicht trotz seines slowenischen Nachnamens kein österreichischer, sondern ein deutscher Soldat?

Pappenheim stellte zu Beginn des Krieges zwischen Deutschland und Russland auf Befehl des deutschen Generalstabs eine Expedition zusammen, die zwei Schlüsselobjekte der Transsibirischen Eisenbahn sprengen sollte: den Tunnel durch das Hsingan Gebirge auf dem Streckenabschnitt Tsitsikar – Hailar und die Brücke Nonni bei Tsitsikar. Die genannten Orte lagen in der nordöstlichen Inneren Mongolei an der Grenze zwischen Russland und China, auf dem mandschurischen Abschnitt der Transsibirischen Eisenbahn, die zum Ha-

fen Harbin am Pazifischen Ozean führt. In dieser kleinen und geheimen Gruppe wirkte auch Zagoričnik mit.

Ob er nur aufgrund seiner soldatischen Fähigkeiten ausgewählt wurde oder auch, weil er etwas Russisch verstand oder sich mit den russischsprachigen Bewohnern sogar auf Slowenisch hätte verständigen können, ist schwer zu beurteilen. Da Deutschland und Österreich-Ungarn Kriegsverbündete waren, könnte man Zagoričniks Teilnahme auch als patriotische Tat betrachten.

Ende Dezember 1914 verließ Pappenheim Peking unter dem Vorwand eines Jagdausflugs. Neben Zagoričnik schloss sich auch sein österreichischer Kamerad, Oberleutnant Heinz Werrlein, der Gruppe an, deren Kern von Deutschen gebildet wurde. Es waren dies der Kavallerieunteroffizier Dr. Fritz Pferdekämpfer, ein Sprachexperte; der Kavallerieuntergefreite Ludwig Ruf, Fachmann für Sprengstoff; Wilhelm Müller, Händler und Kommandeur der Landwehr; Friedrich Quappe, Streckenmeister der Schantung-Eisenbahn, sowie Kavallerieleutnant Hermann Berger. Begleitet wurden sie von mehreren Einheimischen, die als Führer tätig waren oder sich um die Lasttiere kümmerten. Laut einigen Angaben waren in der Karawane fünfzig Kamele, die mit Silberbarren, Sprengstoff und Gewehren und wohl auch mit Nahrungsvorräten beladen waren.

Pappenheims Aufgabe war so streng geheim, dass zunächst weder seine noch Quappes Ehefrau, die beide in Peking wohnten, vom Tod ihrer Ehemänner erfuhren. Pappenheims Frau glaubte der offiziellen deutschen Version und reiste später sogar in die Türkei, um sich dort mit ihrem Mann zu treffen. Die tragische Wahrheit war jedoch eine andere.

Am aufschlussreichsten sind russische Archivdokumente, die erst vor kurzem veröffentlicht wurden. Aus ihnen ist ersichtlich, dass der russische Kriegsminister General Suchomlinow Kaiser Nikolaus II. am 8. April 1915 darüber informierte, dass Mitte Jänner desselben Jahres in der Mongolei eine Gruppe von acht Deutschen, vier Chinesen und einem Mongolen mit 20 Kamelen und fünf Pferden gefangen genommen wurde, die sich auf dem Weg von Kalgan (heute die Stadt Zhangjiakou, nördlich von Peking) in Richtung östlicher chinesischer Eisenbahn befunden hatte. Die Gruppe führte Sprengstoff zur Zerstörung der Eisenbahnobjekte auf dem Abschnitt Tsitsikar – Hailar mit sich. Auf ihrem Weg suchte sie Hilfe bei Stammeshäuptlingen, wobei sie einem sogar 50.000 Rubel für dreihundert Söldner anbot. Die russischen Archivquellen offenbaren auch, dass am 20. Februar 1915 westlich des Gutes des lokalen Feudalherren Babudschab 18 mongolische Soldaten

die Gefangenen exekutierten, die Leichen mit Benzin aus dem Bestand der Expedition übergossen und sie verbrannten.

Auf Initiative von Pappenheims Witwe und Familie wurde auf dem Hof der deutschen Botschaft in Peking eine Grabplatte mit den Namen aller Expeditionsmitglieder aufgestellt. Nur bei Zagoričnik konnte der Vorname anscheinend nicht eruiert werden, so dass nur der Nachname aufscheint. Aber auch dieses lückenhafte Kenotaph bewahrte die Erinnerung an eine Lebensgeschichte, die mit Slowenien verbunden war und gewaltsam unterbrochen wurde.

Schlagwörter: Zagoričnik, Slowenien, China, Innere Mongolei, W. R. von Pappenheim, Erster Weltkrieg

Franc Križnar

Savinova opera Poslednja straža: med Zagrebom in Ljubljano (1904-1907)

KRIŽNAR Franc, dr., Inštitut glasbenoinformacijskih znanosti pri Centru za interdisciplinarne in multidisciplinarne raziskave in študije Univerze v Mariboru, Krekova 2, SI-2000 Maribor

782(497.4):929Savin R.

**SAVINOVA OPERA POSLEDNJA STRAŽA:
MED ZAGREBOM IN LJUBLJANO (1904-1907)**

Avtor oriše čas in kraj nastanka Savinovega opernega prvenca, enodejanko Poslednjo stražo (1904), ki je doživela prvo izvedbo v Zagrebu (1906) in nato še ponovitev v Ljubljani (1907). V tem času je zanimivo in značilno skladateljevo »učenje« kompozicije, ki ga je izrabil v skoraj vseh mestih službovanja (Dunaj, Praga, ...). Oriše tudi skoraj sočasne glasbene razmere v Zagrebu in Ljubljani in postavi Rista Savina v čas in prostor njegove Poslednje straže. Pri tem uporabi že znane relevantne podatke, na novo pa je prav za ta primer avtor raziskal zagrebške in ljubljanske arhive.

Ključne besede: Risto Savin (alias Friderik Širca), opera Poslednja straža, Zagreb, Ljubljana.

KRIŽNAR Franc, PhD, Centre for Interdisciplinary and Multidisciplinary Research and Studies, University of Maribor, Krekova 2, SI-2000 Maribor

782(497.4):929Savin R.

**THE SAVIN'S OPERA THE LAST WATCH:
BETWEEN ZAGREB AND LJUBLJANA (1904-1907)**

The author describes the time and the area of proceed from the Savin's one-act play opera The Last Watch (1904), the author's firstling. It was reached the first performance in Zagreb (1906) and then has been one repetition in Ljubljana (1907). In those time was very interested in and characteristic the composer's "learning" of composition, which he was used well in nearly of all localities wherever he was on duty (Vienna, Prague, ...). The author describes nearly the co-incident music conditions in Zagreb and Ljubljana, too and he has set up Risto Savin in the time and in the area of his opera The Last Watch. By this the author adopts has already known and fundamental particulars. He investigated the new data in the archives in Zagreb and Ljubljana, extra for this case.

Keywords: Risto Savin (named Friderik Širca, too), opera The Last Watch, Zagreb, Ljubljana.

Uvod

Vse do začetka 20. stoletja je bila slovenska operna tvornost dokaj skromna, še posebej v primerjavi s takratno operno produkcijo v svetu. Od nekaj oper, ki jih je dala slovenska romantika, se je ohranil na repertoarju le Foersterjev *Gorenjski slavček* (iz 1872. leta). Zasluga, da se je slovenska operna ustvarjalnost približala takratni evropski, gre nedvomno skladatelju Frideriku Širci, znanem po umetniškem imenu Risto Savin (Žalec, 11. 7. 1858 – Zagreb, 15. 12. 1948), ki je med prvimi osvojil sodobna načela glasbene drame. Čeprav je napisal tehtne samospeve, zборе in inštrumentalne skladbe, zavzemajo osrednje mesto v njegovem opusu glasbeno dramatska dela. Risto Savin se je nagibal v novo romantiko že v svojem prvem opernem poskusu *Poslednja straža*, ki ga je snoval po Aškerčevi baladi s tem naslovom vse od leta 1898. To delo je imenoval dramatska scena, tudi dramatični prizor. Za krstno predstavo v Zagrebu leta 1906 je bilo najavljeno kot »enodejanka«, »opera v enem dejanju«. Po bogati zvočnosti in načinu gradnje ima Savinova *Poslednja straža* očitno vzor v Wagnerju in Richardu Straussu. Seveda pa so nastajala tudi dela slovenskih skladateljev, ki so se oprli na svoje literarne predhodnike, v zelo različnih obdobjih, vsa pa (z izjemo Savinove *Poslednje straže* iz leta 1904) v 20. stoletju, ko se je tudi slovensko glasbeno gledališče začelo razvijati.¹ Prvi, ki se je pri pisanju opere oprl na slovensko literarno delo, je bil torej Risto Savin, ki si je izbral Aškerčevo balado *Poslednja straža*.²

V letih 1897-1899 je bila Praga za Savina pomembna tudi zaradi študija glasbe, saj je že pred tem čutil, da v inštrumentaciji še ni dovolj trden. Fuchsova šola na Dunaju mu očitno v tej smeri ni zadoščala, zato se tudi ni mogel uspešno lotiti večjih inštrumentalnih tekstov. Da bi nadomestil to pomanjkljivost, je v tem času (deloma še tudi kasneje: 1901-1903) privatno študiral inštrumentacijo pri Karlu Knittlu, profesorju praškega konservatorija. Razen tega se je v inštrumentaciji izpopolnjeval s poslušanjem skladb velikih mojstrov, npr. H. Berlioza, R. Wagnerja, R. Straussa, J. Brahmsa, B. Smetane, A. Dvoržaka idr., korenito pa je preštudiral tudi Berliozovo knjigo o inštrumentaciji (*Traité d'instrumentation et d'orchestration moderne*, 1844). Tako si je Savin s svojim vsestranskim študijem poglobil znanje inštrumentacije, da je prav to sčasoma postalo naravnost odlično. Njegovo delo in tretje praško bivanje je bilo zanj torej plodovito. Dalo mu je to, česar mu Dunaj ni dal, in v Pragi se je v kompozicijski tehniki tako izpopolnil, da s tega vidika za njegovo ustvarjalno delo ni bilo nobenih resnih ovir več. Tako postaja po letu 1897 Savinovo

Risto Savin (alias Friderik Širca)
(ZKŠT Zavod za kulturo, šport in turizem Žalec)

ustvarjanje vedno bolj bogato, plodno in bolj kvalitetno. Začel se je oblikovati v muzikalno osebnost in postopoma si je klesal lasten izraz, ki je bil kljub raznim vplivom vendarle vedno bolj očiten.

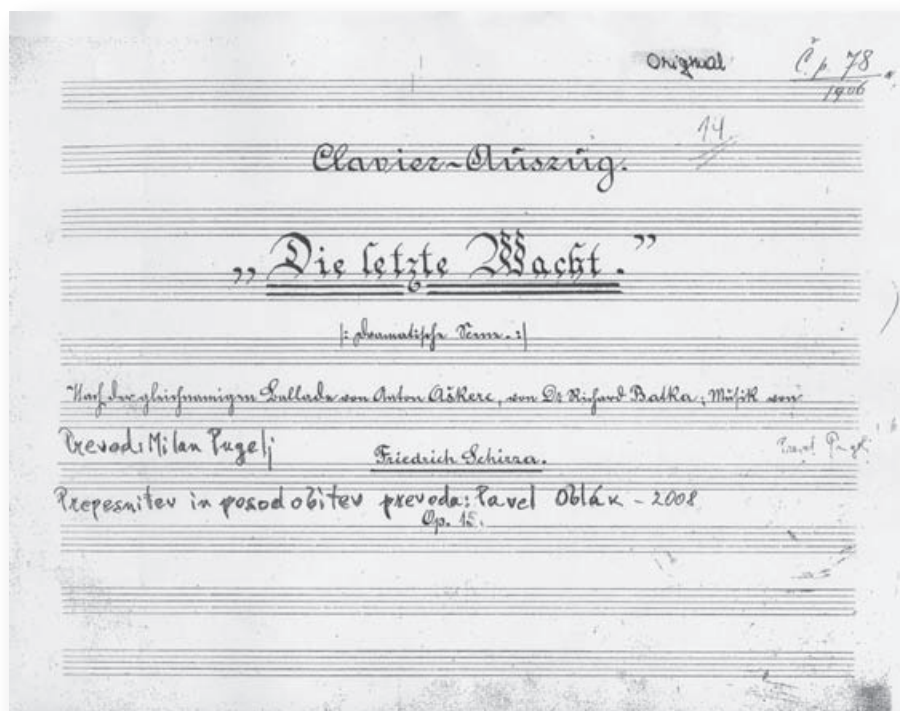
Poslednja straža

Tako je v letu 1898 prvič segel po odrskem delu, na katerega je mislil že 1895. leta, ko je pisal bratu Josipu (pismo z dne 11. 7. 1895) mdr. takole: »(...) Glede teksta za kratko opero bi se bilo dobro obrniti na Aškerca (...)«.

K odrskemu ustvarjanju se je Savin torej nagibal že zelo zgodaj. Pri tem ga je vodilo občutje za dramatiko, za široko motivično gradnjo. Vedel je, da se bo mogel v tej smeri najbolj izpovedovati in da bo lahko na odrskem področju največ ustvaril. Svoj smisel za dramatiko je nakazal že v Treh Aškerčevih baladah (trije samospevi: 1. *Poslednje pismo*, 2. *Javor in lipa*, 3. *Poroka*, op. 6, kasneje in zdaj op. 3; komp. 1895; tisk: Lavoslav Schwentner, Ljubljana 1899), čeprav tu še zelo skromno, saj mu pesmi same niso nudile dovolj možnosti, da bi se izrazno bolj razmahnil. Občudovanje, ki ga je imel do pesnika Aškerca, je torej že v letu 1895 rodilo sklep, da si bo za svojo prvo odrsko stvaritev izbral katero od Aškerčevih pesnitev. To je 1904 tudi uresničil. Podatki o tem so si malce različni, med drugim tudi velja čas nastanka

¹ Neubauer, Slovenska literarna dela, str. 3.

² Neubauer, Slovenska literarna dela, str. 35.

Naslovnica in zadnja stran
prepisa partiture Savinove
Poslednje straže, 1906
(Narodna in univerzitetna
knjižnica v Ljubljani)

med leti 1888-1905.³ Tako velja pri tem spomniti tudi na najbolj verjetno letnico nastanka te opere 1904 v Vараždinu.⁴ Kajti iz ohranjenih pisem je najpomembnejše dopisovanje Savina s svojim prvim libretistom (za *Poslednjo stražo*) z Richardom Batko že v letih 1903-1904, kjer se je vse tja do leta 1909 ohranilo kar 15 takih enot; od tega se jih devet nanaša neposredno na Savinovo *Poslednjo stražo*.⁵ Tako je torej pri tem razčiščevanju

enako relevantna vsebina citiranega Savinovega pisma bratu Josipu (iz l. 1895).⁶

Ohranjena dela (rokopisi) v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani (NUK, Glasbena zbirka) vso zadevo okrog natančnega datuma kar malce zakomplicirajo, saj tam razpolagajo s kar petimi partiturami:

1. *Die letzte Wacht ...*, op. 15 (Risto Savin), rkp. klavirski izvleček-skica (z exlibrisom: Risto Savinove rojstne hiše v Žalcu), Ursprung ... mit Text, z navedbo

³ Neubauer, *Vodnik po operah slovenskih skladateljev*, str. 83.

⁴ Ograjenšek, *Dopisovanje Rista Savina o glasbi*, str. 9.

⁵ Prav tam, *Priloga (Korespondenca; prim. op. 1)*, str. 8-12.

⁶ Prim. Ograjenšek, *Savinova glasbena biografija*, str. 31.

Poslednja straža (Die letzte Wacht op. 15)

Uvod

po Antonu Aškercu priredil Friderik Širca Friderik Širca (Risto Savin) 1859-1948
komp. 10.3. 1905

C Lento

2 Flutes (picc.)
Oboe
2 Clarinets in B $\flat$
Bassoon
2 Trumpets in B $\flat$
2 Tenor Trombones
Bass Trombone
Timpani
Mariša- sopran
Mati-alt
Peter-tenor
Tona-tenor
Korporal-bariton
Berač-bas
Soprano
Alto
Tenor
Bass
Violin I
Violin II
Viola
Violoncello
Contrabass

Naslovnica partiture Savinove *Poslednje straže* (10. 3. 1905); za komorni orkester prir. I. 2009 Vitja Avsec; korekture in redakcija Franci Rizmal (Zavod za kulturo, šport in turizem Zalec, 2009)

oseb-Personen, 72 oštevilčenih) strani (dodane pa so še 4 str. skic, v svinčniku; prav tako je v tej verziji /s svinčnikom/ prečrtana uvertura!), 1904;

2. *Die letzte Wacht*, op. 15 (Friedrich Schirza, A. Aškerc in R. Batka), rkp. klavirski izvleček na 77 (oštevilčenih) str. A-4 formata, 1905 (z navedbo oseb-Personen);
3. *Die letzte Wacht*, (op. 15), Friedrich Schirza (A. Aškerc in R. Batka, prev. M. Pugelj-v svinčniku!), 180 str. rkp. (večjega formata od A-4), z navedbo oseb-Personen, dokončal: 10. 3. 1905, (zasedba orkestra: 2 (picc.).2(ci).2(cl.basso)2 – 2.2.4.1 – T – P – arpa – archi);
4. Prepis (lepopis) klav. izvlečka *Die letzte Wacht*, (op. 15), Friedrich Schirza, Dramatische Szene, Nach der gleichnamigen Ballade von Anton Aškerc von Dr. Richard Batka, z navedbo oseb-Personen, Musik von Friedrich Schirza, 79 str., brez datuma (prepisa);
5. Prepis (lepopis) klav. izvlečka: Friedrich Schirza, *Clavier-Auszug Die letzte Wacht*, op. 15, z navedbo oseb-Personen, A-4 format (podolžne oblike), copist im Jänner 1906;

6. Priredba partiture za komorni orkester, Friderik Širca (= Risto Savin), Vitja Avsec, Franci Rizmal, *Poslednja straža* (*Die letzte Wacht*, op. 15, za produkcijo 6. feb. 2009 v Žalcu (Zavod za kulturo, šport in turizem, Žalec 2009; zasedba /komornega/ orkestra: 2 fl, ob, 2 clar, fg – 2 tr. 2 trbne; trbne basso – T – piatto sosp.; tamb; picc. Triangolo; eolifono – (uno perc.) – mati-alto; Mariša-soprano; Peter-tenoro; Tona-tenoro; korporal-baritono; berač-basso – Coro: S-A-T-B – Archi-min.: 2.2.1.1.1; 198 str. računalniškega izpisa A-4 format.

Poleg vsega navedenega pa je še avtor sam v enega od popisov svojega opusa (del do leta 1948?) omenjeni opus vpisal, označil 2-krat: op. 1: *Poslednja straža*: dramatična scena za veliki orkester in ista za klavir in petje.⁷

Savin je torej napisal dramatsko sceno *Poslednja straža* (kar navaja skladatelj tudi v svojem seznamu del kot tudi za »klavir in petje« – dejansko pa gre v tem primeru za klavirski izvleček istega dela) po istoimenski baladi Antona Aškerc. Ta velja po splošni slovenski literarni leksiki za najbolj tipičnega pesnika slovenskega realizma, čeprav je to slogovno smer uveljavil še z motivi, oblikami in zvrstmi, ki pripadajo deloma še predroman-

tiki (npr. v baladah in romancah), a jih je racionaliziral in s tem prilagodil miselnosti liberalnega pozitivizma, nacionalne misli in celo začetne socialne zavesti. Za Savinov operni namen pa mu jo je priredil (Dr.) Richard Batka.⁸ Libreto za *Poslednjo stražo* je priredil v nemškem jeziku. Savin jo je v svojem končnem seznamu skladb označil z op. 1, medtem, ko je partitura prvotno označena kot op. 15. Vprašanje je seveda, kakšne pogoje mu je za dramatsko oblikovanje nudila pesnitev ali še bolje: kako je znal Batka ta tekst prirediti dramaturško. Bese-dilo te dramatske scene kaže, da v tem pogledu Savinu prvi operni poskus ni mogel najbolje uspeti. Premalo je v libretu dramatike, premalo stopnjevanja vsebinskih napetosti, ki bi dovoljevale skladatelju, da bi lahko razpredel široko motiviko in libreto glasbeno obdelal tako, kakor ga je vsebinsko čutil ne glede na priredbo. To je sicer poskusil in prav zaradi tega so nastale med libretom in glasbo razlike, prava nasprotja: libreto je na mnogih mestih prešibek v razmerju z izrazito glasbeno zasnovno (ob tekst so se spotaknili tudi kritiki ob prvi izvedbi *Poslednje straže*. Tako piše poročevalec v *Agrar-mer Zeitung*,⁹ »(...) da je sujet /= sižé/ malo dramatski in da je 'čudovita Aškerčeva balada vendarle presuha, da bi mogla služiti kot osnova še tako majhni operi (...)«. Poslednjo stražo je Savin namenil kot dramatsko sceno, v kateri je prvič preizkušal svoje sposobnosti odrskega muzikalnega oblikovanja. Osrednji razlog dejstvu, da *Poslednja straža* s te strani ni uspela pa ni toliko v pesnitvi, kolikor v njeni obdelavi. Batka je imel vso priliko, da bi dramatiko vsaj nekoliko stopnjeval. Hrvaški prevod je oskrbel Ferdo Živko Miler.¹⁰

Poglejmo si še vsebino opere. Pred guvernerjevo palačo, v kateri plešejo gostje, stoji stražar Peter v mrzli zimski noči. To je njegova zadnja straža pred vrnitvijo domov. Od časa do časa zadrema in sanja o svojem domu. Ko zadrema prvič, vidi svojo Marico v objemu drugega, nato se mu obudijo spomini na slovo od doma, končno sanja, da je prišel domov in se ob materinem blagoslovu poroči z ljubljeno. – Zjutraj gostje odhajajo in najdejo v snegu zmrznjenega stražarja.¹¹

Poslednjo stražo je Savin baje napisal v Šmarjeti (Sv. Marjeti/St. Margareten) pri Volšperku (Volšperg, Vošperg)¹² v Labotski dolini/Lavanttal (v današnji La-

⁸ R. Batka (1868-1922). Bil je doktor muzikologije in germanistike, glasbeni publicist, posvečal pa se je pisanju in prevajanju opernih libretov v nemščino; profesor za literaturo na dunajskem Konservatoriju in sodelavec praškega časopisa *Der Kunstwart* (http://de.wikipedia.org/wiki/Richard_Batka; 20. 3. 2013).

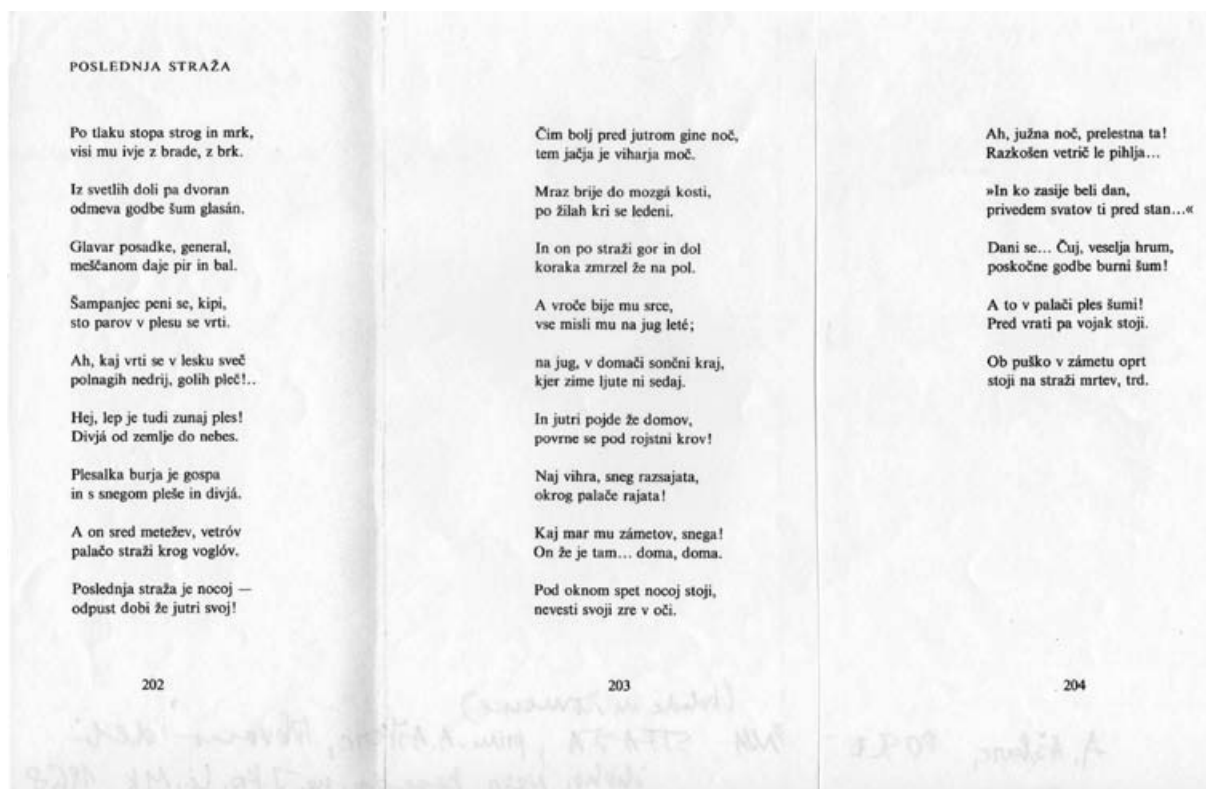
⁹ *Agrarmer Zeitung*, 20. 3. 1906, brez podpisa.

¹⁰ Boršnik, Aškerčeva bibliografija, str. 58, 83.

¹¹ Neubauer, Slovenske igre in scenariji, str. 62.

¹² Svetlič, R., *Kazalo krajev*, str. 166 in Wolf, A. A., *Deutsch-slowenisches Wörterbuch*, str. 2011.

⁷ NUK, *Glasbena zbirka; Mapa R. Savin-Poslednja straža*.

Anton Aškerc, balada *Poslednja straža* (Janko Kos ur.: *Izbrano delo: Anton Aškerc, Ljubljana: 1968, str. 203-204*)

vantinski škofiji na avstrijskem Koroškem,¹³ kjer je često preživel dopuste pri svoji sestri Mariji, poročeni Geinsperger (prim. pismo Fr. Geinspergerja).¹⁴ Glasbeno je opera še razmeroma skromna, vendar je v njej že veliko pozitivnega in značilnega. Da je ta dramatska scena, kakor jo je imenoval njen glasbeni avtor, še vsa utesnjena v ozek okvir, da je slogovno že pretežno novoromantična in je iz nje čutiti nekako zadržanost, je razumljivo. Če odmislimo problematičnost snovi po njeni dramatski strani, moramo upoštevati, da je bila prvi poskus širše odrske forme, delo, ki mu skladatelj sam v svoji zreli umetniški dobi ni pripisoval večje umetniške, temveč bolj razvojni pomen. Analiza tega poskusa kaže, da je bil avtor do svojega odrskega prvenca preoster. *Poslednja straža* namreč že vsebuje osnovne novoromantične prijeme v gradnji, bogato zvočnost, ki se marsikje kar

preliva in po svoji zasnovi včasih spominja na R. Wagnerja ali R. Straussa, velik smisel za modulacijske menjave in harmonsko učinkovitost. Te zanimivosti, ki so očitne toliko bolj, če jih primerjamo z drugimi opernimi poskusi takratne slovenske glasbene produkcije, kažejo številni obrisi iz partiture *Poslednje straže*. V bistvu romantični slogovni pogled skladatelja ni oviral, da bi ne bil v svojem izrazu vedno modernejši. Kot prej v *Treh Aškerčevih baladah*, je tudi v *Poslednji straži* vnašal, četudi še previdno, svoje nove nazore glede oblikovanja zvoka in melodične linije, celotne arhitektonike in načel dramske gradnje. Harmonsko je postajal napet tudi v nežnih scenah. Okrog 1898 je bil v slovenski glasbi tak odnos do harmonskega pojmovanja nekaj novega. V konservativnih, čitalniško navdahnjenih skladateljskih krogih ni vzbujal posebnega navdušenja, saj je bil kar revolucionaren. Še radikalneje pa je Savin pojmoval solistično motivično gradnjo, v kateri je uresničeval svojo misel o potrebi izrazite deklamacije, o nujni povezanosti besedila-libreta in glasbenega motiva ne glede na dejstvo, da se je v tem oddaljeval od tradicionalne ariozne oblike in se končno tudi popolnoma oddaljil, ne da bi s tem zmanjšal melodično vrednost solističnemu motivu. Oblikovno je njegova solistična gradnja še vedno zanimiva zato, ker v njej pogosto rabi zvečano kvarto, zvečano in zmanjšano kvinto in rad gradi svojo melodiko v okviru raznih možnosti tri- in štirizvoka. V solističnem snovanju je bil torej skladatelj za tisti čas dr-

¹³ Prim. spletno stran: <http://www.mister-map.com/sl/borovlje/1/>.

¹⁴ Žal tega dokumenta danes ni moč ne potrditi in ne ovreči, kar pa seveda ne ovreče vsaj eno (če že ne več tovrstnih možnosti) od tez; ne glede, od kje in kam je R. Savin prihajal na dopust (-e; saj je vseskozi služboval zunaj svojega rodnega Žalca!), je to še vedno možno pa tudi čas ustvarjalnosti ni moč vedno zamejiti z natančnim datumom; kajti ustvarjanje marsikdaj ne pomeni zgolj materialnega dejstva, temveč je zlasti to (komponiranje) tudi načrtovanje, iskanje, dogovarjanje (snovi oz. tematike, libreta, libretista, ...), kar je še zlasti dokaj specifično za glasbeno odrsko delo oz. opus. Vse to pa je Savinov operni prvenec *Poslednja straža*, op. 15 oz. op. 1 (pri tem pa še dodatno primerjaj op. 49 na str. 43, v: Cvetko, Risto Savin).

zen in širokopotezen. Drugo je vprašanje pravilnega naglašanja teksta, ki često izdaja, da si pravilnega naglasa slovenskega jezika ni povsem prisvojil in da je ta slonel na izreki, kakršna je običajna v njegovem rojstnem kraju. Tudi inštrumentacija je v *Poslednji straži* že boljša kot v prejšnjih Savinovih orkestralnih skladbah. Iz nje se že čuti začetek študija pri Knittlu in tudi izkustva, ki si jih je pridobil s poslušanjem modernih mojstrov, ob čemer pa si je v invenciji vendarle ohranil prosto pot. Začetni vzori so se namreč odražali predvsem v arhitektoniki in inštrumentaciji in so bili v njegovi prvi razvojni fazi skoraj potrebni. Oblikovno dokaj zaključena in plastična *Poslednja straža* je med Savinovimi odrskimi deli uspel poskus in napredek v skladateljski rasti.

Zagreb¹⁵

Prvič je opero uprizorilo (Kraljevo) Hrvatsko zemaljsko kazalište v Zagrebu 19. marca 1906 ob priliki slovesnih proslav, ki so bile v okviru akcije za postavitve spomenika hrvaškemu škofu in politiku Josipu Juraju Strossmayerju (1815-1905). Že priprava je vzbudila mnogo zanimanja in navedeni pisec je v *Obzoru* opozoril, da (citati): »... Savinova glasba kaže pretežno slovenski karakter«.¹⁶

Do tega sklepa, ki na splošno za *Poslednjo stražo* sicer ne drži, je prišel najbrž zaradi motiva pesmi *Ko b'*

Lorbeerj venec, ki ga je prejel R. Savin od Odbora za postavitve Strossmayerjevega spomenika v Zagrebu po premieri *Poslednje straže*, 19. marec 1906 (*Savinova hiša v Žalcu*; foto: Uroš Govek)

sodov ne b'lo, ki ga je Savin uporabil v plesu prve slike in ga je nato preprosto razvijal in oblikoval. Vendar je ta motiv edini značilnejši, ki se v celotni dramatski sceni nanaša na slovensko ljudsko pesem, in tako omenjeni sklep ni mogel biti dovolj utemeljen. Isti pisec je takrat tudi poudaril, da uporablja skladatelj za svoja dela samo tekste slovenskih pesnikov. Še značilnejše je bilo tudi nepodpisano poročilo v *Agramer Zeitung*,¹⁷ ki ugotavlja, da je izbira tega dela okusu publike kar najbolj ustregla, dalje, da je snov *Poslednje straže* slovanska, da je skladatelj Slovenec in da je tako to delo moglo računati na simpatično zanimanje zagrebških glasbenih krogov. Nekakšno vsestransko slovanstvo tega odrskega prikaza jim je bilo torej pri srcu in primerno značaju proslav. Poročevalci so izrabili priliko, da so posredno nakazali tudi nacionalno povezanost hrvaškega in slovenskega ljudstva. Poročilo v *Agramer Zeitung* razkriva Savinov psevdonim in pravi, da je skladatelj s pravim imenom Fridrich Schirza (Friderik Širca). Savinov psevdonim takrat tudi za hrvaško javnost torej že ni bil več primeren sredstvo, da bi se skladatelj še nadalje kril, temveč je že pomenil določen umetniški vzdevek. V slovenski javnosti je bila ta skrivnost odkrita že davno poprej. Kritika v ljubljanskem *Slovanu*¹⁸ pa je menila, da je *Poslednja straža* uspela, naglasila je kvalitetno polifonsko obdelavo orkestralnega parta, bogato zvočnost, moderno obdelavo pete besede in uporabo »slovenskega plesnega motiva«:

¹⁷ *Agramer Zeitung*, 20. 3. 1906.

¹⁸ *Slovan*, l. 4/1905-1906, str. 159 (podpis: M. G.).

¹⁵ Zagreb je na začetku 20. stoletja štel okrog 125.000 prebivalcev. Od 1827 je deloval v Zagrebu (neprekinjeno) Hrvatski glazbeni zavod (HGZ; Musikverein, Muzičko društvo, Glazbeni zavod). (Prva) glasbena šola HGZ (ust. 1829) je »šele« 1916 prerasla v (Glasbeni) Konservatorij. V Zagrebu je 1846 gostoval sloviti pianist in skladatelj Franz Liszt, četudi so bili motivi njegovih germanofilskih domačinov inspirirani kot propaganda proti hrvaškemu ljudskemu gibanju. HGZ je bil 1861 s sklepom Sabora preimenovan v Narodni zemaljski glazbeni zavod. 1876 je HGZ preselil svoj sedež v novozgrajeno stavbo v Gundulićevo ul., kjer je še danes in tedaj je Zagreb dobil prvo koncertno dvorano. 1895 je HGZ modificiralo (svoje) ime v Hrvatski zemaljski glazbeni zavod, od 1925 je to še vedno HGZ. Najstarejše hrvaško ljubiteljsko (glasbeno) društvo je Kolo, hrvaško pevsko društvo (1862-1947). Opera HNK je delovala od 1870 do 1895 na Markovem trgu (zgrajena 1834), od 1895 pa deluje v zdajšnji zgradbi na Trgu Maršala Tita 15, vmes kot (Kraljevo) Hrvatsko zemaljsko kazalište. Ustanovitelj zagrebške Opere skladatelj Ivan Zajc (1832-1914) je organiziral v okviru (glasbenega) gledališča že 1871 ti. »Quodlibete«; to je bil pravzaprav začetek profesionalne orkestrsko-koncertne dejavnosti v Zagrebu. Intendant Stjepan Miletić je l. 1896 uvedel v taisto gledališče redne simfonične koncerte z opernim orkestrom, ki je kasneje prerasel v Zagrebško filharmonijo (ust. 1919 kot Filharmonija gledališkega orkestra) in šele po (prvi svetovni) vojni (1920) kot Zagrebška filharmonija. Iz let 1898-1918 datira organizirano gostovanje številnih tujih ansamblov na področju komorne glasbe, prav tako pa tudi že večje število nastopov domačih »ad hoc« sestavljenih komornih ansamblov. Vse to je pogojevalo tradiciji, ki je omogočala nadaljnji razvoj hrvaške glasbene ustvarjalnosti in poudarjalnosti. Hrvatsko pevsko društvo Lisinski je bilo ustanovljeno 1910. Povzeto po: Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, junij 2009.

¹⁶ *Obzor*, 19. 3. 1906.

Panorama Zagreba na začetku 20. stoletja (Nacionalna sveučilišna knjižnica u Zagrebu)

(Kraljevo) Hrvatsko zemaljsko kazalište v Zagrebu na začetku 20. stoletja (Nacionalna sveučilišna knjižnica u Zagrebu)

Predstava 180 ponedjeljak 19. ožujka. Predstava 181. utorak 20. ožujka
Predstava 182 Srijeda 21. ožujka

RAZPORED.

1. BELA pl. ADAMOVICH: Adagio za veliki orkestar.
 2. *Ogniković:* »Proslov«, govori gdja. Ljuba Iveković.

POSLEDNJA STRAŽA.

3. Opera u jednom činu od R. SAVINA. Rieči po baladi ANTUNA AŠKERCA, preveo F. Ž. MILER.
 Redatelji: gg. ravnatelj ANDRIJA FIJAN i nadredatelj ANTON.

LICA:

Prosjak	g. Nikola Zec	Petar, vojnik, njegov zemljak . . .	g. Ernesto vitez Cammarota
Kapral	g. Lav Vodvačka	Majka	gdja. Marija pl. Weingartner
Tona, vojnik (Slovenac)	g. Zvonimir Jeretin	Maruša	gdja. Draga Štern

Narod, seljaci, gosti. Događa se u 18. stoljeću za carice Marije Terezije.

4. IVAN pl. ZAJC: »Nikola Šubić Zrinjski«:
 a) Dvopjev Sulejmana i Levija iz I. slike, pjevaju gg. Nikola Zec i Vaclav Anton.
 b) Arija Sulejmana iz I. slike, pjeva g. Nikola Zec.

5. IVAN pl. ZAJC: »Vienac narodnih pjesama« za mješoviti i dječjački zbor uz pratnju orkestra.

JOSIPU JURJU SLAVA!

Rieči F. Ž. MILERA, glazba IVANA pl. ZAJCA.

LICA:

Mlada gospodja	gdja. Jela Crnojević	Seljakinja	gdjica. Slava Korlević
Djevojčica	mala Angelina	Starac seljak	g. Stjep. Bojničić
Gospodin	g. Drag. Alković	Stari gospodin	g. Oskar Veljačić
Prvi seljak	g. M. Thaller	Vila Hrvatica	gdjica. Bogumila Vilhar
Drugi seljak	g. Drag. Katušić	Vila Slavonka	» Slava Saračević
Treći seljak	g. Stj. Mlinarić	Vila Dalmatinka	» Olesa Seč
Stara gospodja	gdja. Ljuba Iveković	Vila Bosanka	» Adela Jemrić
Prva djevojka	gdjica. Mica Purić	Vila Hercegovka	» Ivana Špun
Druga djevojka	» Blažica Ferić	Vila Istranka	» Blanda Höller
Treća djevojka	» Irena Gayella	Vila Hrvatica	» Mercedes Valenti
Četvrta djevojka	» Karla Prister	Vjera	» Adela Gruber
Prvi mladić	g. Mil. Tićak	Umjetnost	» Anka Stepnička
Drugi mladić	g. Eug. Quinz	Znanost	» Stanka Arko
Treći mladić	g. Milan Reizer	Graditeljstvo	» Jelka Aranicki
Četvrti mladić	g. Ervin Albrecht	Glazba	» Marijana Frank Rubelli.

Sviet gradski i seoski.

Is blagonaklonosti sudjeluju još članovi hrv. pjev. društva »KOLA«, akad. pjev. društvo »MLADOST« i učenice HRV. ZEM. GLAZBENOG ZAVODA.

Dirigent: ravnatelj g. NIKOLA FALLER.

C. Albrecht (Marčić i Dečaki, Zagreb.

Letak za premiero Savinove Poslednje straže v Zagrebu, 1906 (HAZU, Muzejsko kazališna zbirka Zavoda za povjest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe u Zagrebu)

»(...) Hrvatska kritika je priznavala komponistu velik talent, umetniško vrednost opere, ki je originalna ter porokuje našemu rojaku pot do svetovnih odrov. 'Kakor je Parma velik v sladkih melodijah, je tako Savin velik v slikanju in analizi čustev'. Uspeh rojaka nas izredno veselil in upamo, da nastopi R. Savin skoraj z večjim delom!« V *Agramer Zeitung* je zaključila, da vse »kaže skladateljevo bodočnost v mnogo obetajoči luči«. V Zagrebu sta potem sledili še dve ponovitvi: 20. in 21. marca 1906. Na premieri pa je avtor prejel od prirediteljev in gostiteljev, torej zagrebskega Odbora za postavitev Strossmayerjevega spomenika v Zagrebu lovorjev venec s trobojnico,¹⁹ ki se danes nahaja v skladateljevi spominski sobi Savinove hiše v rodnem Žalcu.

Večinoma napovedi in pozitivne ocene in poročila pa so hkrati izšla še v številnih drugih hrvaških (zagrebskih) časnikih kot npr. v: *Agramer Zeitung* (17. in 21. 3. 1906), *Hrvatsko pravo* (17. in 20. 3. 1906), *Narodne novine* (20. 3. 1906), *Obzor* (20. in 21. 3. 1906), *Pokret* (20. 3. 1906), *Sve novine* (19. 3. 1906) idr.

Ljubljana²⁰

Dne 19. decembra 1907 je bila *Poslednja straža* z velikim uspehom uprizorjena v ljubljanskem Deželnem

gledališču.²¹ Tokrat je bilo Savinovo ime prvič vključeno med avtorje, katerih glasbena dela so izvajali v ljubljanskem slovenskem gledališču. Ta odrski poskus je bil za skladatelja, zlasti spričo zagrebske in ljubljanske uprizoritve umetniško važen, pa tudi poučen. V praksi, ob izvedbi, je mogel Savin najlepše spoznati pomanjkljivosti svojega prvenca tako v muzikalnem kakor v dramaturškem pogledu in to je nedvomno koristilo izdelavi njegovih nadaljnjih odrskih stvaritev. Samo dan po premieri sta izšli dve kritiki v dveh osrednjih ljubljanskih dnevnikih, ki sta si tako ali drugače pozitivni in negativni, npr. prva v *Slovenecu*:

»(...) opera je kratka in moderna, lepo delo g. Risto Savin-a (Ferdinanda Schirzla). Komponist nam je znan po svojih skladbah v 'Novih akordih' in je poleg Parme edini Slovenec, ki je ustvaril kaj lepega na opernem polju. Opera se je že preje vprizorila v Zagrebu s povoljnim uspehom. V slovenščino prevel jo je Roman Romanov. Delo samo je moderno, posebno ji dela krasna instrumentacija čast. V tej sijajni instrumentaciji ne išče skladatelj nobenih zunanjih efektov, ampak teži, kot moderni sploh po notranji vsebini, po psihologiji glasbe, če smemo tako reči. Starih instrumentalnih trikov ne najdemo v nji, vse je silno diskretno in polno motivov, ki niso nikdar vsiljivi. Pogled v partituro kaže silne težave za orkester in zahteva res izvrstnih moči za proizvajanje. ... Opera je uspela in upamo, da nas g. Schirzel tudi v bodoče preseneti s kakim večjim delom: zlasti overtura je krasna (...)«. (A. F. = Anton Foerster).²²

Zapis v *Slovenskem narodu* isti dan pa je premiero povzel takole:

»(...) Prijeten in domač je bil dramatični prizor Rista Savina. Bogat, za moderni inštrumentarij in pola prijernih melodij je našel mahoma pot do src vseh poslušalcev.

vokalno in inštrumentalno glasbo, dvomesečnik *Novi akordi*. 1908 je bila ust. Slovenska filharmonija (SF; razpuščena 1913), njena prva umetniška vodja in dirigenta pa sta bila slovita Vaclav Talich in Fritz Reiner. »Šele« l. 1919 je Ljubljana dobila prvo (visoko) glasbeno šolo, Konservatorij, kot neposrednega nadaljevalca Šole Glasbene matice (ust. 1882). Povzeto po: Statistični urad Republike Slovenije, jun. 2009.

¹⁹ *Narodne novine*, 20. 3. 1906, str. 2.

²⁰ Ljubljana in glasbeno življenje na začetku 20. stoletja (okrog 50.000 prebivalcev) Na področju vokalne glasbe je bila vodilna ustanova v Ljubljani Glasbena matica (GM; ustanovljena 1872) in je bila tudi ves ta čas najpomembnejša na področju vokalne koncertne dejavnosti, zaradi odličnega in številčnega zbora pa so imeli pogosto na repertoarju tudi vokalno inštrumentalna dela slovenske in svetovne glasbene literature. V zadnji tretjini 19. stol. sta postajali Filharmonično društvo (FD; ustanovljena 1794; tudi Philharmonische Gesellschaft) in Deželno gledališče (DG; ust. 1892) vedno bolj nemško orientirani, zato je prišlo v Ljubljani do specifične situacije, v kateri sta se vzporedno vsaka zase razvijali in v tem tudi medsebojno tekmovali dve nacionalni kulturi in kar se je vse skupaj odrazilo kot razvito in bogato glasbeno življenje v Ljubljani. V sezoni 1881/82 je svojo prvo in edino ljubljansko dirigentsko sezono začel v FD in DG veliki Gustav Mahler. Na prehodu v 20. stol. sta imela pri FD posebne zasluge za to Dunajčan Josef Zöhrer (glasbeni direktor in vodja glasbene šole) in Čeh Hans Gerstner, ki je ob rednih simfoničnih koncertih organiziral še komorne (glasbene) večere; mdr. je v Ljubljani v tem času (1902 ob 200-letnici ustanovitve FD; njena predhodnica je bila Academia philharmonichorum Labacensium, ust. 1701) gostoval tudi berlinski Orkester glasbenih umetnikov pod vodstvom Richarda Straussa. Ljubljana pa v tem času beleži še nastope znamenitih evropskih orkestrov iz Münchna, Dunaja, ..., pa še imena kot so koncertni tenorist Leo Slezak, pianist Eugen d'Albert in violinist Pablo de Sarasate. V sezoni 1891/92 je svojo operno stavbo (na današnjem naslovu v Župančičevi ul. 1) dobila Opera in balet; v času do (prve svetovne) vojne je izvedla celoten standardni repertoar tistega časa, ob tujih umetnikih pa so se v njej ves čas potrjevali predvsem domači, slovenski glasbeniki. L. 1913 je Opera zaradi (političnih, strankarskih) nesoglasij morala prenehati z delovanjem, zato je njeno vlogo v sezoni 1913/14 prevzela Zagrebska opera s stalnimi gostovanji. 1901-1914 je v Ljubljani izhajala najpomembnejša slovenska glasbena revija, zbornik za

²¹ Ime za gledališča v glavnih mestih avstrijskih dežel. V Ljubljani se je večkrat imenovalo tudi Stanovsko gledališče (Gledališče deželnih stanov = D. g.). (Ljubljanska) Stavba D. g. je bila (prvič) dograjena 1765 in je pogorela 1887. Dosledno se je uveljavilo to ime šele za novo stavbo v Ljubljani, ki je bila sezidana 1890-92 (arhitekta: Jan Vladimír Hráský in Anton J. Hrubý; nekdanja Opera in balet SNG; do 2011 spet v rekonstrukciji, op. F. K.). V njej sta si delili prostor slovensko in nemško gledališče vse do 1911, ko so si ljubljanski Nemci postavili svojo stavbo (sedanja Drama SNG). Po 1918 so staro ime (D. g.) opustili in D. g. se je preimenovalo v Narodno gledališče v Ljubljani (prim. Enciklopedija Slovenije. 2. knj. Ce-Ed. 1988. Ljubljana: Mladinska knjiga, str. 254).

²² *Slovenec*, 20. 12. 1907, str. 1.

Panorama Ljubljane na začetku 20. stoletja (Kartografska zbirka Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani)

Opera in balet v Ljubljani, 1910 (Kartografska zbirka Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani)

Št. 39. (POT.) Dež. gledališče v Ljubljani. Dr. pr. 1718.

V četrtek, dne 19. decembra 1907.

Poslednja straža.

Dramatiški prizor. Po Anton Aškercu baladi spisal Rihard Batka. Uglasbil Risto Savin. Kapelnik Hilarij Benišek. Režiser Julian Kratochwil.

Osebe:

Berač	—	Cecil Vašiček.
Korporal	—	Marian Kondracki.
Tone, kranjski vojak	—	Rudolf Bukšek.
Peter, njegov rojak	—	Stanislav Jastrzebski.
Mati	—	Marija Peršlova.
Marica	—	Terezija Thalerjeva.

Kmetje in kmetice.
Godi se v 18. stoletju, za časa Marije Terezije.

Božično drevo.

(Etna.)
Glasbenopsihološka drama v enem dejanju (štirih slikah). Spisal Sergij Ivanovič Plaksin. Uglasbil Vladimir Ivanovič Rebikov. Kapelnik Hilarij Benišek. Režiser Julian Kratochwil.

Osebe:

Deklica	—	Marija Collignon.
Njena mati	—	Marija Borzewska.
Princ	—	Magda Ronowska.
Prvi	—	Marija Pavitova.
Drugi	—	Rozza Peršlova.
Komornik	—	Julian Kratochwil.

Škratje, punčke, angeli, ljudstvo.

Med prvim in drugim komadom daljši odmor.

Pri predstavi sodeluje orkester c. in kr. pehotnega polka Leopold II., kralj Belgijcev, št. 27.

PARTER:		LOŽE:		GALERIJA:	
Sedež I.—III. vrste	2 K 80 v	Vstopnina	1 K 60 v	Sedež I. vrste	— K 80 v
IV.—VIII.	2 » 40 »	za dijake	— » 80 »	II.—V.	— » 60 »
IX.—XI.	2 » — »	BALKON:		Stojišča	— » 30 »
Stojišča	1 » — »	Sedež I. vrste	1 K 60 v	Predprodaja vstopnic se vrši v Šešarkovi	
Dijaške vstopnice	— » 40 »	II.	1 » 40 »	trafiki v Šelenburgovih ulicah.	
Vojaške vstopnice	— » 40 »	III.	1 » 20 »		

Blagajnica se odpre ob 7. * Začetek ob polu 8. * Konec ob 10.

Prihodnja predstava bo v soboto, 21. decembra 1907. **Pripravlja se: „Pohujšanje v dolini šentflorjanski“.**

Letak za premiero Savinove *Poslednje straže* v Ljubljani, 1907 (Slovenski gledališki muzej)

Komaj orkester je bil mestoma preglasen, pihala so bila ponekod neprimerna, pevci so tuintam komaj prišli sredi njih do veljave, sicer se je vršilo vse v najboljšem redu (...).« (R. R.).²³

Iz razvojne perspektive je mogel avtor svoj prvi poskus kritično še bolj oceniti in se okoristiti z zaključki. Zaradi pozne uprizoritve *Poslednja straža* s svojimi harmonskimi in arhitektonskimi novostmi na slovenski glasbeni svet sicer ni več mogla tako močno učinkovati, kakor bi bila v letu 1898, ko je začela nastajati. Medtem so namreč v slovensko glasbo poleg Savina posegli tudi že drugi napredno usmerjeni skladatelji, med njimi Gojmir Krek in Anton Lajovic. Savin sam pa je v času 1898–1907 svoj slog še bolj vzporedil prizadevanjem evropske glasbene moderne. Iz teh razlogov je bila *Poslednja straža* za skladateljski razvoj svojega tvorca bolj pomembna kot za razvoj napredne slovenske skladateljske misli tistega časa in prostora. Zato pa je bil Savin v tistem času mnogo važnejši s svojimi *samospevi*; ne le za svojo rast, temveč vsaj toliko ali pa še več tudi za slovensko glasbo. Še pred njimi je v istem letu, to je leta 1898 zložil tri moške zборе, ki jih je združil pod naslovom *Tri nove*

pesmi potujočega tovariša, op. 2 s številkami 1–3 in z njimi prvič prikazal javnosti svojo zborovsko stvaritev. Morda je ta naslov privzel pod vplivi Gustava Mahlerja in njegovih *Lieder eines fahrenden Gesellen* iz leta 1883.

Zaključek

Poslednja straža spada med balade in romance Antona Aškercu s socialno vsebino. Kot dramatičen prizor je to *balado* po libretu Richarda Batke uglasbil Savin kot svojo prvo, čeprav kratko *opero*. Skladatelj je Aškerc kot pesnika zelo občudoval in ga je imel za svojega najljubšega pesnika. Prva izvedba (premier) te opere je bila v Zagrebu (1906), sicer združena s proslavami za postavitve spomenika Strossmayerju, leto pozneje (1907) pa je bila na sporedu Dramatičnega društva v Ljubljani. V Zagrebu sta bili poleg premiere (19. 3. 1906) na sporedu še dve ponovitvi (20. in 21. 3.), v Ljubljani (pa poleg glasbeno psihološke drame Vladimira Ivanoviča Rebika *Božično drevo*, poleg premiere (19. 12. 1907) še ena ponovitev (30. 12.). Pozneje Savinove *Poslednje straže* (razen novodobne obnovitve v letu 2009: 6. 2. in 10. 7. v Žalcu) niso več uprizarjali na opernem odru.

²³ Slovenski narod, Priloga, 20. 12. 1907, str. 3.

Zatorej Savinov odrski prvenec *Poslednja straža* tudi na slovensko operno glasbo ni imel znatnejšega vpliva. Skladatelju samemu je veljal samo kot poskus in nič več. Bil pa je le prvi, ki je s svojimi novoromantičnimi pogledi še pred *Novimi akordi* (1901-1914) začel novo razdobje v slovenski glasbi. Svoja moderna novoromantična naziranja je vsekakor uveljavil. Te je vsaj nakazal že v *Poslednji straži* in jih kasneje še mnogo tehtneje realiziral v naslednjih operah, ali že kar prvi, ki ji je sledila. V tej smeri je gojil Savin globlja hotenja. *Poslednja straža* ni mogla ustreči njegovim željam po širši operni ustvaritvi s primernejšo motiviko. V času od 1903 do 1907, torej prav v času najprej zagrebške in potem še ljubljanske postavite *Poslednje straže*, je R. Savin služboval v hrvaškem Varaždinu in že mislil na svojo naslednjo opero *Lepa Vida* (1907)

Leta 1931 je Savin sam zapisal »... o moderni glasbi in o svojem življenju«, ki bolj ali manj potrjuje vse dosedanje ugotovitve o njegovem opusu, še posebej o opernem: »(...) Vsa moja dela – v mislih imam posebno moja dramatična dela – so iz časa nove romantike in vsa imajo tudi znak te dobe. Moje stremljenje ni nikoli šlo za tem, da izstopim iz tega okvira, ker pač mislim, da ta doba še daleč ni izčrpana (...).«²⁴

Kar nekaj desetletij po Savinovi smrti pa ga je Dušan Mevlja ob 130. letnici rojstva takole orisal: »(...) Risto Savin velja za enega najpomembnejših skladateljev med romantiko in moderno, ... v znatni meri pa se je uspešno udejstvoval tudi na področju operne glasbe. Prvi poskus te vrste je bila enodejanka 'Poslednja straža' z libretom R(ichard) Matka (pravilno je Batke, op. F. K.) po Antonu Aškercu, napisana l. 1898, prvič izvajana (...).«²⁵

Risto Savin pa je kot eden redkih Slovencev (po zapisih Manice Špendal²⁶ in Dragotina Cvetka²⁷) uvrščen tudi v ugledne evropske glasbene enciklopedične preglede.

Viri in literatura

Časopisni viri

Agramer Zeitung, 20. 3. 1906
Narodne novine, 20. 3. 1906
Obzor, 19. 3. 1906
Slovan, leto 4/1905-1906, str. 159
Slovenec, 20. 12. 1907

²⁴ *Življenje in svet*, 27. 12. 1931, str. 711 (s sliko).

²⁵ *Večer*, 12. 7. 1989, str. 13.

²⁶ *The Grove Dictionary of Music and Musicians*. 2nd Edition. 2001. 22. knj. London, str. 340-341.

²⁷ *Die Musik in Geschichte und Gegenwart*, 14. knj. 2005. Kassel-Basel-London-New York-Prag, str. 1035-1036.

Slovenski narod, 20. 12. 1907

Večer, 12. 7. 1989

Življenje in svet, 27. 12. 1931

Spletni viri

http://de.wikipedia.org/wiki/Richard_Batka
 (20. 3. 2013)

<http://www.mister-map.com/sl/borovlje/1/>
 (20. 3. 2013)

Literatura

Aškerc, Anton: *Poslednja straža*, v: *Balade in romance v Izbranem delu zbirke Naša beseda*. Ljubljana : Mladinska knjiga, 1968, str. 202-204

Boršnik, Marja: *Aškerčeva bibliografija*. Maribor : Zgodovinsko društvo, 1936.

Cvetko, Dragotin: *Risto Savin / Osebnost in delo*. Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1949.

Gledališki list. Poslednja straža. Žalec : Zavod za kulturo in šport, 2009.

Neubauer, Henrik: *Slovenska literarna dela na glasbenogledališkem odru*. Ljubljana : Slovensko komorno glasbeno gledališče, 2004.

Neubauer, Henrik: *Slovenske igre in scenariji – opera, opereta, balet, VI. zv. Glasbenogledališka dela slovenskih skladateljev*. Ljubljana : Slovenski gledališki in filmski muzej, 1992.

Neubauer, Henrik: *Vodnik po operah slovenskih skladateljev*. Ljubljana : Forma 7, 2000.

Ograjšek, Suzana: *Dopisovanje Rista Savina o glasbi in slovenskem glasbenem dogajanju: diplomsko delo*. Ljubljana : Oddelek za muzikologijo Filozofske fakulteta Univerze v Ljubljani, 1999.

Ograjšek, Suzana: *Savinova glasbena biografija in izvlečki iz njegove skladateljske korespondence*, v: *Muzikološki zbornik*, l. 48/2012, št. 2.

Repertoar slovenskih gledališč 1867-1967. Ljubljana : Slovenski gledališki muzej, 1973.

Samec, Smiljan: *Operne zgodbe*. Ljubljana : Mladinska knjiga, 1978.

Sivec, Jože: *Opera skozi stoletja*. Ljubljana : Državna založba Slovenije, 1976.

Svetlič, Rikard: *Kazalo krajev na »Zemljevidu slovenskega ozemlja«*. Ljubljana : Slovenska matica, 1922.

The Grove Dictionary of Music and Musicians. 2nd Edition. 2001. Vol. 22. London: Macmillan, 2001.

Die Musik in Geschichte und Gegenwart: allgemeine Enzyklopädie der Musik. Personenteil 14: Ric – Schön. Kassel: Bärenreiter; Stuttgart; Weimar : Metzler, 2005.

Wolf, Anton Alois; Cigale, Matej: *Deutsch-slowenisches Wörterbuch*. Laibach : J. Blasnik, 1860

Zusammenfassung

SAVINS OPER POSLEDNJA STRAŽA: ZWISCHEN ZAGREB UND LJUBLJANA (1904-1907)

Nach einem Abriss der slowenischen musikalischen und sonstigen Verhältnisse zu Beginn des 20. Jahrhunderts verortet der Beitrag Risto Savin (richtiger Name Friderik Širca, Žalec, 1859 – Zagreb, 1848) mit seinem Opernerstling *Poslednja straža* [Die letzte Wache] (Anton Aškerc; Libretto Richard Batka) als typischen Vorreiter der neuromantischen Musikrichtung im slowenischen Gebiet. Seine Oper entstand unmittelbar während der Laienausbildung des Komponisten noch vor dem Ersten Weltkrieg. Nachdem Savin mehrere (private) Studien der Komposition in Wien und Prag beendet hatte und als Berufsoffizier der damaligen altungarischen Monarchie von Ort zu Ort zog entstand auch sein erstes Opernwerk, nachdem er bereits einige „Übungen“ in anderen Bereichen der Komposition (Lieder) hinter sich hatte. Für *Poslednja straža*, die noch keine echte Oper, sondern in den Worten des Komponisten eine dramatische Szene bzw. Oper in einem Akt war, ist kennzeichnend, dass sie über mehrere Jahre hindurch entstand: von 1895 (1898) bis zu ihrer Laibacher Wiederaufführung 1907; ihre Premiere erlebte Savins Oper *Poslednja straža* nämlich am 19. März 1906 in Zagreb im damaligen (Königlichen) Kroatischen Landestheater. Der Erfolg war trotz mancher Vorwürfe groß.

Der vorliegende Beitrag umreist alle erhaltenen Fassungen der Partitur (bis zur neuzeitlichen Bearbeitung für heutige Aufführungen – Vitja Avsec und Franci Rizmal, Ljubljana/Žalec, 2009). Neben dem Inhalt der Oper werden auch (statistische) Angaben und das musikhistorische Potential der seinerzeitigen Aufführungen von Savins Oper *Poslednja straža* sowohl in Zagreb als auch in Ljubljana behandelt. Es muss nicht besonders hervorgehoben werden, dass Zagreb viel größer als Ljubljana war und ist und die musikhistorischen Resultate und damit die Aufführungsbedingungen für Savins Opernerstling dort bereits damals viel besser waren als in Ljubljana. Vielleicht war auch deshalb (und nicht nur wegen der Erstaufführung) der Erfolg der Zagreber Premiere viel größer als bei der Wiederaufführung in Ljubljana 1907. Doch Savins kompositorische Ära und damit neue Erfolge folgten erst später (in diesem Zusammenhang können zumindest folgende szenische Werke erwähnt werden: die Opern *Lepa Vida* [Die schöne Vida], 1907; *Gospodsvetski Sen* [Der Traum vom Zollfeld], 1921; *Matija Gubec*, 1922-23, sowie die Ballette *Plesna legendica* [Das Tanzlegendchen], 1918; *Čajna punčka* [Das Teepüppchen], 1922 und andere; womit über diesen Komponisten sicherlich noch nicht

alles gesagt worden ist). Und die Oper *Poslednja straža* war dabei nur sein Leitstern.

Schlagwörter: Risto Savin (alias Friderik Širca), Oper *Poslednja straža* [Die letzte Wache], Zagreb/Agram, Ljubljana/Laibach

Tone Kregar

Novačanova celjska bitka

Pretep v celjski kavarni Evropa decembra 1939 in njegov sodni razplet

KREGAR Tone, dr., muzejski svetovalec, Muzej
novejše zgodovine Celje, Prešernova 17, SI-3000 Celje

34.096:929Novačan A.

NOVAČANOVA CELJSKA BITKA

*Pretep v celjski kavarni Evropa decembra 1939 in njegov
sodni razplet*

Anton Novačan v zgodovinskem spominu ni zapisan zgolj kot literat, politik in diplomat, temveč tudi kot človek mogočne postave ter nemirne narave. Veljal je za uživača in velikega bohema, njegovi sodobniki pa so radi poudarjali tudi njegovo nagnjenost k pretepom. Z močjo svojega telesa je v mladosti branil slovenske nacionalne interese in uveljavljal svoje politične ideje, sloves vročekrvneža pa je ohranil tudi v zrelejših letih. Konec leta 1939 je bil glavni akter incidenta v celjski kavarni Evropa, ki je zaradi družbene pomembnosti vanj vpletenih ter drugih, tudi narodno-političnih konotacij končno privedel do sodnega epiloga, obenem pa pri celjskih družabnih omizjih povzročil dobršno mero zabave, saj so nekateri najbolj duhoviti kronisti omenjeno zgodbo porogljivo poimenovali kar »Celjska bitka«.

Ključne besede: Anton Novačan, Celje, kavarna Evropa, sodni proces, vila St. George

KREGAR Tone, PhD, Museum Counselor, Museum of
Recent History Celje, Prešernova 17, SI-3000 Celje

34.096:929Novačan A.

NOVAČAN'S BATTLE OF CELJE

*A 1939 brawl in the Celje coffee house Evropa in and its
judicial outcome*

Anton Novačan went down in history not only as a writer, politician and diplomat but also as a person of mighty stature and restless character. He was considered a man of pleasure and a great bohemian, but his contemporaries also liked to emphasize his inclination to fights. In his youth, he used the strength of his body, to protect Slovenian national interests and to exercise his political ideas, maintaining his hot-tempered reputation to a ripe old age. In 1939 he was the main protagonist of an incident in the Celje coffee house, the Evropa. Owing to the social importance of those involved and other considerations, including national-political ones, the incident ultimately received a judicial epilogue. At the same time it was a source of considerable amusement in the social circles of Celje, because some witty chroniclers even mockingly referred to it as the "Battle of Celje".

Key words: Anton Novačan, Celje, Evropa coffee house, judicial process, St. George villa

Prizor za bogove

O razburljivem, pestrem in plodnem življenju slovenskega (in svetovljanskega) literata, politika in diplomata Antona Novačana¹ je bilo že mnogo povedanega in napisanega, pri čemer je beseda pogosto nanescala na njegovo mogočno podobo ter, milo rečeno, kompleksno in protislovno naravo. Slednje je v svojih *Obrazih* zelo nazorno in s poudarjeno simpatijo predstavil Josip Vidmar in se pri tem dotaknil tudi Novačanovih bohemskih navad.² Te so bile tako pomemben del njegovega žitja in bitja, da jih tudi ostali sodobniki enostavno niso mogli spregledati. »V njem je bila namreč z vsemi naravnimi goni nabita sila in strast, orjaška energija pa tudi otroška preprostost, romantično hrepenenje, praznoverje in vera, ki je tembolj silila na dan, čimbolj jo je tajil. Na zunaj miren, izklesan tip meščana, toda znotraj vulkan nasprotij, uporna sila, pripravljena udariti v obraz vsemu in slednjemu, klobuk postrani pa v dokaz njegove fantovske romantike in bohemskega vagabundstva.« Tako ga je tri leta po njegovi smrti opisal Tine Debeljak v emigraciji v Buenos Airesu v drugi knjigi znanstvene serije *Vrednote*, pri čemer ni pozabil omeniti njegove vroče krvi, saj se ga spominja kot »dobrega kramljača v prijateljski družbi, pa tudi pretepača, če se je razvnel«.³

Njegove vročokrvnosti, izzivalnosti in stalne pripravljenosti na pretep se spominjajo tudi drugi. Z močjo svojega telesa in »srcem za udariti«, kot bi še danes rekli na Štajerskem, je uveljavljal in branil slovenske nacionalne interese, kar so dobro vedeli denimo štajerski Nemci ali tržaški Italijani, navduševal in obenem plašil bohemsko omizja Prage in Zagreba ter promoviral in zagovarjal svoje politične ideje in načrte, kar so v času njegove republikanske volilne kampanje na svoji koži čutili nasprotniki iz radičevskih in katoliških vrst.⁴ Kot ugotavlja Hartman, je pretepaški ostal tudi kasneje, kar mu je pri diplomatski karieri seveda škodilo.⁵

Po svojem stasu in glasu je že kot mladenič slovel tudi v domačem Celju, ki se je na začetku dvajsetega stoletja izčrpavalo v mednarodnih spopadih. Njegov mladostni tovariš Fedor Gradišnik se je tako še sredi šestdesetih let nadvse ilustrativno spominjal nekega spopada med nemškimi in slovenskimi dijaki, katerega izid je v prid Slovencem odločil prav Novačan, takrat

četrtošolec slovenske gimnazije. Takole pravi Gradišnik: »Ob neki takšni priložnosti je cela tolpa nemških »purgarjev« pridrvela z meščanske šole pred gimnazijo. Zmerjali so nas z »vindišerji« in pričeli metati kamenje proti nam. Nastal je pretep – tedaj pa se je pojavil med nami orjak – zavihal si je rokave, pognal se je med napadalce in začel biti okrog sebe, da je vse bežalo proti meščanski šoli. Bil je prizor za bogove – en sam človek je ukrotil celo vojsko. Visok, širokopleč, z zavihanimi rokavi se je vrnil med nas, niti besedice ni izpregovoril, samo smejal se je na ves glas, ko je gledal za bežečimi junaki.«⁶

Čeprav je Novačan v mestu ob Savinji kasneje, zlasti v obdobju med dvema vojnama, preživel razmeroma kratka obdobja, pa je kljub temu uspešno skrbel, da interes zanj ni uplahnil. Predvsem zato, ker so bili povprečni Celjani, kot ugotavlja prof. Orožnova, »bolj kot za literarno delo dovzetni za Novačanove nastope v javnosti, za izzivanje slovenskega javnega mnenja«.⁷ Kar z drugimi besedami pomeni, da je bil Novačan s svojo vročo in glasno naravo dobrodošla snov najrazličnejših govoric in prišepetovanj po kuloarjih provincialnega mesta, brez dvoma željnega velikih likov in zgodb. Tozadevno še posebej hvaležno se je Anton Novačan odzval tako rekoč ob koncu svoje celjske dobe. Konec leta 1939 je bil namreč glavni akter incidenta v celjski kavarni Evropa, ki je zaradi družbene pomembnosti vanj vpletenih, pa tudi zaradi nekaterih drugih, tudi narodno-političnih konotacij, končno privedel do sodnega epiloga, obenem pa pri celjskih družabnih omizjih povzročil dobršno mero zabave, saj so, kot bomo videli, nekateri najbolj duhoviti kronisti omenjeno zgodbo porogljivo poimenovali kar »Celjska bitka«. Po pričakovanju sta bila, kot praviloma nekoč in danes, posredi politika in denar, zavoljo doslednosti pa se oprimo na to, kar je o vsem tem zapisala roka pravice.⁸

Skandal, rabuka in incident

V zadnjih dneh leta 1939 je zasebni tožilec, celjski odvetnik Mirko Hočevar, preko svojega zastopnika, advokata Stanteta, vložil zasebno tožbo proti dr. Antonu Novačanu, in sicer »radi prestopka zoper čast«. V njej je tožnik zapisal, da je 21. 12. 1939 opoldan v družbi dr. Leona Berlica sedel pri kosilu za svojo abonentsko mizo v restavraciji Evropa, ko je k njima prisedel obdolženec, se pravi dr. Novačan, skupaj s svojo soprogo. Slednji se je kar kmalu pohvalil, da se je dopoldan dogovoril za prodajo svoje vile St. George⁹ na Aškerčevi ulici v Ce-

¹ Rojen 1887 v Zadobrovi pri Celju, umrl 1951 v emigraciji v Argentini; za osnovne podatke glej biografski zapis v: <http://www.knjiznica-celje.si/cbl/>.

² Vidmar, *Obrazi*, str. 129–142.

³ Povzeto po: Plank, *Dr. Anton Novačan*, str. 3; Hartman, *Beseda o dr. Antonu Novačanu*, str. 362.

⁴ Grdina, *Vladarji, lakaji, bohemi*, str. 182; Grdina, *Preroki, doktrinarji, epigoni*, str. 62–63, 83, 85–86.

⁵ Hartman, *n.d.*, str. 367.

⁶ Gradišnik, *Srečanja*, str. 8.

⁷ Orožen, *Celjska kulturna obzorja*, str. 163.

⁸ SI_ZAC/0611, Okrajno sodišče Celje, AŠ 342, KPS 153/40.

⁹ Iz Orožnove *Posestne in gradbene zgodovine Celja* izvemo, da sta zemljo, ki je bila del Herzmannove usnjarske posesti, leta 1929 pridobila upokojeni podpolkovnik Stevo Lemač in njegova žena

Poročna fotografija Antona Novačana in Josipine, roj. Mahne, 1930 (Osrednja knjižnica Celje)

lju, in sicer sinu celjskega nemškega tovarnarja Adolfa Westna, ing. Maxu Westnu.¹⁰ Hočevar je ob tej novici nemudoma izrazil dvom tako v nekatere pravne okvire tega posla kot zlasti v moralno, narodno-politično spornost tega početja. Treba je namreč vedeti, da je to

Alice, sicer Angležinja. Zaradi slednje je vila, zgrajena na vzhodnem delu bivšega evangeličanskega pokopališča, ob njeni gradnji pa so odkopali tudi zanimiv rimski kapitelj, tudi dobila ime Saint George. Kdaj natančno jo je od Lemajiča kupil Novačan, ne vemo, dejansko pa je šlo za prestižno novogradnjo na elitni lokaciji. Po drugi svetovni vojni je bila, kot ostale Westnove stavbe, odvzeta oz. nacionalizirana, kasneje pa so jo, tudi to je bila v Celju pogosta praksa, preuredili za potrebe vrtca. Vrtec, t.i. Danielov levček, je v njej tudi danes. Orožen, Posestna, str. 53.

¹⁰ Max Adolf Westen (1912–1955) je bil predstavnik tretje in obenem zadnje celjske generacije nemške družine Westen, ki je v prvi polovici dvajsetega stoletja veljala za pojem velekapitala, industrijskega razvoja in gospodarskega uspeha. Kot večina pripadnikov nemške manjšine v Celju se je aktivno povezal z nacizmom, vendar pa je proti koncu vojne sodeloval tudi s slovenskim osvobodilnim gibanjem ter maja 1945 pomembno prispeval k mirni predaji oblasti ter dejstvu, da nemška vojska ob svojem umiku skozi Celje ni povzročila večje materialne škode. Po vojni je bil obsojen na petnajst let prisilnega dela, a mu je v skrivnostnih okoliščinah iz kočevskega taborišča uspelo pobegniti. Iz Avstrije se je skupaj z družino preselil v Argentino, kjer je tudi umrl.

že bil čas druge svetovne vojne, da je slutnja njene razširitve na slovenski prostor postajala vse bolj zlovesča in da so, temu primerno, bili tudi odnosi med celjskimi Slovenci in Nemci ponovno do skrajnosti zaostreni. Hočevar je zato opozoril Novačana, da ga bo slovenska javnost zaradi te prodaje obsojala, povrh vsega tudi zato, ker celjski Nemci tozadevno odločno varujejo svojo posest in ker je Novačan zaradi svojega kulturnega in političnega delovanja še posebej izpostavljen. Temu sta pritrdila tudi odvetnik Stante in sodnik dr. Mak, ki sta med pogovorom prisledla, Novačan pa se je skušal braniti, češ da na takšne posledice ni pomislil, da so očitki z narodnostnega vidika opravičeni ter pri tem celo omenil, da je nedolgo tega tudi sam v časniku *Jutro* objavil članek z naslovom *Tujci roke proč od naše zemlje*. Zategadelj se je odločil, da bo skušal razveljaviti dogovor ter pri tem celo zaprosil Hočevarja, naj tej razveljavitvi prisostvuje. Hočevar in Stante sta nato odšla v kavarniški del Evrope, kjer so bili »zbrani ostali stalni gostje takozvanega pravniškega omizja« in tudi slednji so brez izjeme pritrdili Novačanovemu vprašanju, ali je s tem dejanjem zagrešil narodno izdajstvo. Ob tej priložnosti je Novačan ponovno zaprosil Hočevarja, naj bo prisoten ob popoldanski razveljavitvi kupčije in naj ga zato čaka v kavarni ter pri tem zatrdil, da bo, v kolikor ponj ne pride ob dogovorjeni uri, res postal »narodni izdajica«. A očitno Novačan ni imel prav nobenega namena razveljaviti pogodbe in je svoje tovariše sklenil pomiriti s figo v žepu. Hočevar ga je namreč zaman čakal do pol četrte ure, nato pa, ker ni bilo o Novačanu ne duha ne sluha, odšel v svojo pisarno. S tem je bila zgodba na prvi pogled končana, dejansko pa se je šele prav začela.

Še isti večer, natančneje že v noči na 22. december, je, po lastnih besedah, Hočevar v družbi svojih prijateljev in kolegov, uglednih celjskih meščanov, večinoma pravnikov, ponovno prišel iz restavracije v kavarno Evropa. Slednja je bila dobro obiskana, saj je pri dolgem omizju sredi kavarne sedelo tudi kakšnih štirideset članov Celjskega pevskega društva pod vodstvom pevovodje Josipa Peca Šegule, medtem ko je slabih petnajst metrov stran od Hočevarjeve družbe v soprogini družbi sedel tudi Novačan, s katerim se vse od opoldanske debate nista več videla. Ko jih je Novačan opazil, je pričel posamezne člane družbe vabiti v svojo ložo, in to na način, kot pravi Hočevar, »kakor običajno kličejo kavarniške vajence«. Na takšna vabila se nihče ni odzval, pač pa je Hočevar pristopil k pevskega omizju, čestital enemu izmed pevcev ob rojstvu sina ter naročil Adamičevo *Zdravico*.¹¹ Ob tej priložnosti ga je Novačan ponovno povabil k sebi, a ga je Hočevar spet zavrnil. Ko se je vračal k svojemu omizju, pa mu je Novačan prišel nasproti, ga srečal pri

¹¹ Najverjetneje gre za *Zdravico* oz. *Napitnico Simona Jenka*, ki jo je uglasbil Emil Adamič.

»podiju za godce« in v tem hipu se je Hočevnar znašel na tleh. Od članov svoje družbe je kasneje izvedel, da ga je »obdolženec brez vsake besede tako strahovito udaril po glavi, po levi strani«, da ga je takoj zbil na tla. »Pri tem je dejal, da me kaznuje,« je še pojasnil.

Ker se po udarcu ni mogel sam dvigniti, mu je prišlo na pomoč plačilni natak, Novačanove nadaljnje »brutalnosti« pa so preprečili ostali kavarniški gostje, zlasti dr. Pintar. In ravno v slednjega se je nato preusmeril Novačanov gnev. Pristopil je namreč k mizi omenjene pravniške družbe (v njej so bili ob Hočevnarju in Pintarju še dr. Mak, dr. Goričan in primarij dr. Flajs s soprogo¹²), izzival Pintarja, naj gre od mize, ter mu očital, da ga nič ne briga, če je »otroka«, s tem je mislil na Hočevnarja, kaznoval, saj ga bo še stokrat oz. tisočkrat. Pristavil je še, da je redil kačo na prsih, nato pa žalil Pintarja in vanj celo zalučal težak kavarniški stol, ki pa ga je slednji, kot izvemo iz drugih pričevanj, uspel prestreči z rokami ter tako preprečiti kakšno hujšo nesrečo.

Novačan se ni pomiril niti takrat, ko je ponovno sedel za svojo mizo. Od tam je namreč še naprej kričal proti družbi, jim žugal in grozil, da jim bo strgal krinko z obraza, ter jih zmerjal z idioti. Ob tem je hotel obračunati še z uradnikom jetnišnice Leskoškom, ga zmerjal s stenico in smrkavcem, nato pa celo razjarjeno stopil proti njegovi mizi ter kričal: »Bom začel streljati, jaz sem generalni konzul Kraljevine Jugoslavije, ne bo vsaka stenica lazila po meni.« K sreči pa do dejanskega spopada ali celo prelivanja krvi ni prišlo, saj so besnega razgrajaja prestregli drugi gostje.

Burna noč je nekako vendarle minila, že naslednji dan pa se je Novačan očitno zavedel svojega početja. Malce po 9. uri zjutraj je namreč v kavarni Evropa pristopil k Hočevnarju in ga prosil odpuščanja, ta pa z njim ni želel govoriti, ampak ga je ignoriral in nemoteno nadaljeval z branjem časopisa, vse dokler Novačan ni odšel. V svoji tožbi je Hočevnar navedel tudi to, da naj bi Novačan po incidentu priči Josipu Tomažiču (ta je z njim želel govoriti o literaturi, a ga je Novačan zavrnil, češ da ni pravi čas, saj je pravkar bil »skandal, rabuka in incident«) izjavil, da ga je udaril zato, ker se ni odzval njegovemu povabilu, ter ob tem pristavil, da ga posledice ne skrbijo, saj ima denar, s katerim lahko plača. To dejstvo je Hočevnar v zaključku tožbe tudi podprl z naštevanjem Novačanovega premoženja: »Obdolženčeva trditev, da ima denar, je resnična, ker ima milijonsko premoženje. Poleg vile 'St. George', ki jo je prodal za 580.000 Din. ter si pridržal stavbišče v izmeri 600 m², ki predstavlja vrednost

najmanj 90.000 Din., ima še gosposko vilo v Šmarjeti pri Celju z arondiranim posestvom, lepo hišo v bližini vile in gozdove na Blagovni. Poleg tega dobiva tudi še pokojnino kot bivši konzul.« Da je bila razlog Novačanovega besa zares zavrnitev povabila, naj prisede k mizi, je v pogovoru z dr. Goričanom naslednjega dne potrdila tudi Novačanova žena, tožnik pa je še zavrnil novico, ki naj bi jo Novačan že razširjal po mestu, in sicer da naj bi se v zvezi z incidentom že poravnala. Hočevnar svojo tožbo zaključuje z ugotovitvijo, da ga je »obdolženec zbil na tla brez vsakega povoda«, kar je verjetna posledica tega, da ga je »radi navedene kupčije grizla vest in je – smatrajoč, da se njegovim pozivom nismo odzvali radi te kupčije, – s surovim napadom dal duška svojemu notranjemu srdcu«. Da pa se je pri tem spravil ravno nanj, ki je »fizično veliko slabejši od njega, dočim se n. pr. najmanj enako močnega drja. Pintarja vkljub tozadevnim grožnjam ni upal lotiti, je za obdolženca tudi značilno«. Tožnika pri vsem tem skrbi tudi, da sta sedaj »Celje in okolica polna najfantastičnejših govoric in verzij o tem kavarniškem incidentu in so vsi mnenja«, da je »moral obdolženca pač grobo žaliti, ker bi bilo sicer nerazumljivo, da bi se sicer mogel obdolženec kot generalni konzul kraljevine Jugoslavije tako daleč spozabiti«. Slednje naj bi Hočevnarju škodovalo tako osebno kot poklicno, zato je predlagal, »da se obdolženca radi prestopka zoper čast strogo kaznuje in pri odmeri kazni upošteva brezprimerno surovost dejanja, nadalje dejstvo, da obdolženec ni kmečki pretepač, temveč akademsko izobražen, bivši poslanec in celo konzul Kraljevine Jugoslavije v pokoju ter da je izvršil dejanje v javnem lokalu, v navzočnosti številnih gostov«.

Tako torej pravi Hočevnar, ki nam je prvi orisal svoj pogled na vse okoliščine spopada v Evropi. V začetku naslednjega meseca, se pravi januarja 1940, so sledile še tožbe nekaterih članov »evropskega omizja«, prisotnih pri dogodku oz. neposredno vpletenih vanj. Zasebne tožbe zaradi prestopka proti časti so proti Novačanu vložili dr. Alojz Goričan, primarij dr. Jože Flajs in pa dr. Rihard Pintar, ki je obenem preiskovalnemu sodniku okrožnega sodišča v Celju podal predlog za začetek kazenskega pregona zoper osumljenca, se pravi Novačana. Vsi zasebni tožniki se sklicujejo že na Hočevnarjevo tožbo in navajajo identične ali pa vsaj zelo podobne podatke. Pintar, ki je bil za Hočevnarjem najbolj vpleten v obračun, je denimo dodal, da ga je Novačan zmerjal z besedami, kot so »intelektualen polučlovek, impotentna glista, kreten, brez karakterja, skelet«. Te besede si je na samem mestu tudi zapisal, saj mu je dr. Flajs tozadevno takoj ponudil svinčnik, kar pa je Novačana le še spodbudilo k izmišljanju novih žalitev.

A tudi Novačan v tem času ni stal kar križem rok. Preko svojega pooblaščenca dr. Rudolfa Doboviška je pri sreskem sodišču »radi prestopka zoper čast« najprej,

¹² Člani družbe so dejansko sodili med najvplivnejše Celjane takratnega časa; dr. Alojz Goričan je bil med letoma 1927 in 1935 celo župan celjske mestne občine.

natančneje 10. januarja, vložil zasebni tožbi proti Hočevarju in dr. Goričanu. Seveda je Novačanova inačica opisa dogodkov malce drugačne. V tožbi proti Hočevarju je tako zapisal, da je usodno noč povabil obdolženca, se pravi Hočevarja, »s katerim sta dolgoletna iskrena prijatelja«, k svoji mizi ter se mu hotel tudi opravičiti, ker prejšnjega dne ni prišel ponj v kavarno, ta pa je »z zaničljivo gesto pomahal s stegnjenim kazalcem /.../ in z zaničljivim smehom, češ, da k njegovi mizi ne prisede«. Ko je Novačan na svoje ponovno povabilo spet prejel negativen odgovor, in to povrh še pred polno kavarno, ga je to »tako silno razburilo, da je dal obdolžencu klofuto, kar nikakor ne bi bil storil, če bi ga ne bil obdolženec z zgoraj opisano zasmehujočo gesto s prstom in z zaničljivim smehom izzval«. Zato se Novačan z »nedostojnim in zaničljivim obnašanjem obdolženca« čuti »težko žaljenega« in predlaga kazenski postopek oz. pregon po § 297/II kazenskega zakonika. Isto zahtevo je podal tudi proti dr. Goričanu, saj naj bi se mu slednji v kontekstu dogodka brez kakršnegakoli povoda začel zaničljivo smejati in pri tem tako glasno, da ga je morala slišati cela kavarna, zaklical: »Mi te gladko ustrelimo.« Nekaj dni zatem je sledila še tožba proti dr. Pintarju. V njej je Novačan zapisal, da ga je le-ta po incidentu s Hočevarjem, zavijajoč si rokave, začel izzivati z naslednjimi besedami: »Sem pridi, če imaš koraš. Ti izdajica, baraba. To je nečuvstvo, da me ne udariš, se bojiš. Jaz te zdrobim in polomim vse kosti in te ustrelim.« Ta prvi konflikt so nato nekako umirili, kasneje pa mu je od svoje mize še

enkrat zaklical »slovenska gruda«. Ko je Novačan pristopil k njemu in ga povprašal, kaj ta »inferalna gonja proti njemu pomeni«, pa je Pintar iz žepa vzel »usnjeni futral, v katerem je bil očitno revolver in rekel: 'Vidiš, tu ga imam!'«. Svojo, že omenjeno grožnjo o ustrelitvi je ob tem dodal še dr. Goričan, vse skupaj pa je Novačana tako razburilo, da je »dvignil stol proti obdolžencu, da se obvaruje pred revolverjem in ga vrgel proti obdolžencu«. Ta je stol prestregel in pospravil »futralo«, Novačan pa se je, po lastnih besedah, odstranil. Proti četrtemu izmed tožnikov, primariju dr. Flajsu, pa Novačan ni vložil povračilne tožbe, temveč je na sodišču podal obrambni spis, v katerem zanika, da bi te noči z omenjenim imel kakršnikoli konflikt in ga, ker se tamkajšnji samski družbi le občasno pridruži, tudi ni smatral kot člana »evropskega omizja«. Novačana zato preseneča, da se Flajs, ki je povrh tudi njegov zdravnik, s katerim nikoli ni imel niti najmanjšega spora, sploh lahko čuti užaljenega in prizadetega.

Pijan ali le nekoliko vinjen?

Sresko sodišče je razpravo razpisalo za 24. januar, a jo je na Novačanovo prošnjo, da ima tega dne nujne opravke na zunanjem ministrstvu v Beogradu, prestavilo na 1. marec 1940. Pač pa je v teh dneh pred preiskovalnim sodnikom potekalo zaslišanje nekaterih prič, na katere so se v svojih obtožnih predlogih sklicevali tožniki. Prva sta spregovorila zakonca Flajs in obnovila

Kavarna Evropa, 30. leta 20. stoletja (Muzej novejšje zgodovine Celje)

V kavarni Evropa, 30. leta 20. stoletja (Muzej novejšje zgodovine Celje)

navedbe iz tožb proti Novačanu. Gospa je še pristavila, da ni imela občutka, da bi bil Novačan v času dogodka pijan, podobno pa je v nadaljevanju zaslišanja menil tudi njen soprog, ki je Novačana to noč opazoval precej časa, vendar ni opazil, da bi bil pijan, saj je »govoril razločno, ne da bi se mu jezik zapletal, hodil po kavarni, ne da bi se gugal. Mogoče je bil le nekoliko vinjen, vendar ni bil pijan in ne more biti nobenega dvoma, da se je dr. Novačan popolnoma zavedal svojega ravnanja, pomena in značaja svojih besed.« Flajs je še zatrdil, da mu ni znan razlog tovrstnega vedenja, da pa je slišal, da vzroki tičijo v prodaji vile. Naslednjega dne, 24. januarja, je pred okrožnim sodnikom Nikolajem Antipinom pričal, ob Novačanu glavni akter zgodbe, odvetnik Hočevnar. Ponovil je že v tožbi naveden opis oz. svoje videnje dogodkov ter tudi sam zatrdil, da Novačan te noči ni bil pijan, saj je govoril razločno in hitro ter »naravnost nanizal psovke« oz. »hodil po kavarniški dvorani hitrih korakov, ne da bi se majal«. Vzrok Novačanovih izlivov pa si Hočevnar razlaga s tem, da je bil slednji »duševno razdvojen, ker se je zavedal nepravilnosti odtujitve svoje nepremičnine v nemške roke, obenem pa ga je mikala visoka dosežena kupnina«. Hočevnar zato predvideva, da je Novačan najbrž menil, da člani omizja grajajo njegovo ravnanje,

»dejansko pa je okolnost, da se njegovim pozivom nismo odzvali, brez zveze s prodajo njegove hiše«.

S to ugotovitvijo se kakopak ni strinjal Novačan, ki je bil na sodišču zaslišan 31. januarja. Svoje pričevanje je začel z opisom popoldanske debate v kavarni Evropa ter poudaril, kako je prodajo svoje vile Nemcu že takrat opravičeval z dejstvom, da je Max Westen državljani kraljevine Jugoslavije, celo rezervni oficir njene vojske, in da so pri pogajanjih govorili samo v slovenskem in srbskem jeziku, omenil pa je tudi svoj članek, ki ga je kot narodni poslanec l. 1937 objavil v *Jutru*. Po tej debati, ki naj bi potekala v precej šaljivem tonu, je Novačan skupaj z ženo odšel v restavracijo Union na partijo šaha s prijateljem, znanim celjskim politikom Ivanom Prekorškom, in tudi njega poprosil za mnenje glede prodaje vile, ki naj bi jo pred tem neuspešno prodajal kar šest let. Slednji v tem ni videl nobenih zadržkov, ampak mu je celo čestital za dober posel, za katerega iztržek si lahko v Celju kupi celo kak nemški objekt. Med šahiranjem je Novačan pozabil na obljubo Hočevnarju, da bo prišel ponj, ko pa je ugotovil zamudo, sta se z ženo podala k vili. Tam sta bila do pol sedme ure zvečer, nato pa jo spet mahnila v mesto. Odšla sta na večerjo v restavracijo Nana in v družbi še dveh gospodov tam ostala vse do polnoči: »Spominjam se, da

smo izpili 5 velikih steklenic dalmatinskega viškega vina. Ker sem bil izredno dobre volje, sem zavžil tega vina več kakor drugi. Po mojem izračunavanju sem izpil najmanj 3 litre.» Očitno mu to ni bilo dovolj, saj je v tamkajšnji točilnici popil še »*nekaj žganja in likerja*«, nakar sta z ženo odšla v Evropo. Svojo inačico tamkajšnjega poteka dogodkov je Novačan opisal še podrobneje kot v tožbi proti Hočevarju in poudaril, da je slednjega zgolj udaril s prsti svoje odprte desnice, tako da se je le dotaknil njegovega levega lica: »*Ni res, da bi mu jaz zadal udarec z vso močjo. Ako bi bil jaz to storil, bi bil Hočevar Mirko padel v nezavest.*» Kaj se je dogajalo kasneje, je tudi že znano, pač pa je Novačan še nekoliko omilil svoje predhodne izjave. Tako proti dr. Pintarju stola naj ne bi vrgel, pač pa je, iz strahu pred njegovim revolverjem, s stolom zgolj podzavestno zamahnil proti njemu, ta pa ga je zgrabil za noge in mu ga iztrgal. Ob koncu svojega pričevanja je Novačan še zatrdil, da to noč pri sebi ni imel kakšnega strelnega orožja in da je sicer bil vinjen, vendar pa ne pijan, zato se dogodka tudi spomni tako, kot ga je opisal. Dodal je tudi, kako se je naslednjega dne želel Hočevarju opravičiti. »*[K]er me je silno bolelo, da sem ga udaril in sicer njega, ki sem ga imel tako rad zmiraj kakor 'otroka',*«. Ko ga je končno našel v kavarni in ga z ganljivimi besedami prosil odpuščanja, pa slednji ni odgovoril niti besede, tako da je Novačan »*odšel osramočen*«.

Naslednjega dne je pričal dr. Pintar, ki je prav tako izhajal iz svoje tožbe proti Novačanu, katerega »*pozna kot nasilneža*«, ter zanikal, da bi ga kakorkoli napadal in žalil, temveč se je pred njim samo branil. Zanikal je tudi, da bi pri sebi imel kakšno »*futrolo*« ali revolver, češ saj ju sploh nima, pač pa kategorično zatrdil, da stola ni iztrgal iz Novačanovih rok, temveč ga je ujel v zraku, medtem ko je letel proti njihovi mizi. Tudi Pintar je bil mnenja, da Novačan te noči ni bil pijan, da je hodil trdnih korakov in po ravni črti, govoril logično in brez zapletanja jezika, skratka morda je bil le malo vinjen. Da pa je, to naj bi slišala in mu povedala gospa Flajsova, Novačan, tik preden je družba zapustila kavarno, celo kričal natakarku, da bo v primeru, če ti »*elementi*« ne izginejo, začel streljati.

Na Novačanov predlog sta kot priči pred sodnika stopila tudi njegova soproga Josipina (Pepuša) in pa pevovodja Celjskega pevskega društva Josip (Pec) Šegula. Takrat 31-letna Josipina je svoje pričevanje začela z ugotovitvijo, da je bil njen mož te noči močno vinjen, čeprav ne reče, da je bil pijan, saj je po njenem razumel, kaj govori in dela. Upoštevajoč različna tolmačenja ostalih v dogodek vpletenih akterjev, je treba priznati, da je Novačanova soproga zavzela dokaj objektivno držo ter dejansko navajala samo to, kar je sama slišala oz. vide-la, medtem ko je za vse ostalo, kar je izvedela iz druge, predvsem soprogove roke, jasno povedala, da tega pač z

gotovostjo ne more trditi. Seveda pa je v svojem pričanju izpostavila zlasti tiste trditve, ki so bile bolj v prid njemu možu, kot denimo žaljive vzklike »*Živela slovenska zemlja!*«, namenjene Novačanu, Goričanove grožnje, da ga bodo ustrelili, in da je Pintar zgrabil stol, še preden ga je Novačan vrgel proti mizi. Zatrdila je tudi, da njen mož te noči ni bil oborožen in da sama ni slišala, da bi komu grozil z orožjem.

Njena vloga v incidentu je bila predvsem mirovniška, pri čemer ji je pomagal tudi pevovodja Šegula, ki je v svojem pričanju potrdil, da je Hočevar pri pevcih naročil Adamičevo *Zdravico*, katere besedilo vsebuje tudi besedi »*zemlja naša*«, ni pa se izjasnil, ali je to dejansko bilo mišljeno kot provokacija ali ne. Kakorkoli, pevci te pesmi niso zapeli, saj je niso dovolj dobro poznali. Šegula se je po lastnih besedah prvi odzval na Novačanov izbruh besa in ga skušal pomiriti, na Josipinino prošnjo pa se je podal za njim tudi takrat, ko je Novačan pristopil k omizju, zagrabil stol in z njim zamahnil proti Pintarju. Šegula je stopil pred Novačana, ga z obema rokama objel in tiščal nazaj, tako da ni videl, ali je »*stol letel po zraku kot zalučeni predmet*«. Ob solzah in pomoči Novačanove soproge je Šeguli uspelo preprečiti nadaljnji fizični spopad in Novačana odvesti do lože, od koder pa je še naprej kričal proti omizju. Tudi Šegula je ob koncu svojega pričanja izrazil mnenje, da je bil Novačan »*zelo vinjen, vendar ni bil pijan in se je moral zavedati smisla svojih besed in svojih dejanj*«.

Epilog

15. marca 1940 sta na celjsko okrajno sodišče prispeli še vzajemni tožbi Novačana in sodnega uradnika Jožeta Leskovška, ki sta se, kot smo izvedeli že iz Hočevarjeve tožbe, tisto noč prav tako zapletla v besedni dvoboj (Leskošek naj bi Novačanu večkrat porogljivo in zaničljivo rekel »*konzul*«), pomembnejša pa je bila seveda javna ustna razprava, ki je tega dne potekala na sodišču in kateri so prisostvovali vsi glavni igralci.

Prvi je nastopil osrednji lik, dr. Anton Novačan, po njegovem pričevanju, v katerem je obnovil že znane trditve, deloma priznal krivdo in dogodek tudi obžaloval, pa je njegov odvetnik dr. Dobovišek predlagal kazen za Leskoška, Hočevarja, Goričana in Pintarja. Sledil je Hočevar in še podrobneje kot v tožbi opisal celotno dogajanje. Šlo je za že znane navedbe, izpostaviti velja le, da je Hočevar zagovarjal Goričanovo izjavo o streljanju, češ da je to njegova običajna fraza in je zato nihče ne more imeti za žaljivo. Tudi Pintar je v svojem pričevanju ponovil že znane trditve, ponovno zanikal, da bi imel orožje, ter poudaril, da Novačanu tudi ni grozil, pač pa mu je le očital, da je sramotno, kar je storil prijatelju Hočevarju. Tudi Goričan je zanikal, da bi Novačanu

želel storiti kaj žalega, nasprotno, na prošnjo njegove žene ga je poskušal le pomiriti in spraviti v dobro voljo. S tem namenom je tudi izjavil besede o streljanju, ki pa so, kot je dejal že Hočevnar, nekaj običajnega in se njihove morebitne žaljivosti ni zavedal. Podobno kot njegova predhodnika pa je tudi zanikal, da bi kdorkoli iz družbe vzkliknil proti Novačanu »Slovenska zemlja!« ali kaj podobnega. Nato se je izpovedal še Leskovšek, zanikal kakršnokoli lastno odgovornost za konflikt z Novačanom oz. dopustil zgolj možnost, da se je razburjenemu Novačanu smejal, ker pač ni vedel natančno, za kaj pri vsej zadevi gre.

Po vseh obtožbah so prišle na vrsto še ostale priče, profesor Napotnik, lekarnar Gradišnik in gospa Flajsova, ki je skoraj dobesedno ponovila svoje besede, izrečene pred preiskovalnim sodnikom. V prid omizja sta pričala tudi dr. Mak in dr. Flajs, le da se je slednji glede incidenta med Leskovškom in Novačanom postavil na stran slednjega, saj naj bi slišal, kako mu je Leskovšek dvakrat v žaljivem tonu dejal »konzul«. Tudi Šegula je ponovil svoje pričevanje, za njim pa še člana pevskega društva, učitelja meščanske šole Franc Vajt in Josip Tomažič. Slednjega je Šegula poslal k Novačanovi mizi, naj ga s kakšnim prijaznim pogovorom umiri, je pa tudi Tomažič pristavil, da mimoidoči Leskovšek ni bil tako nedolžen, kot se je v svojem zagovoru skušal predstaviti.

Končno je na prostor za priče stopila tudi Josipina Novačan in tudi ona je tako rekoč z istimi besedami obnovila svoje videnje dogodka.

Zadeva se je tako počasi bližala epilogu, saj se je iz večine pričevanj dalo razbrati, da si nihče od vpletenih pravzaprav ne želi, da bi se ta, verjetno za vse precej neprijetna zadeva, hvaležna tema govoric in predmet smešenja, nadaljevala v nedogled. Najprej sta od medsebojnih tožb odstopila Novačan in Leskovšek oz. njuna odvetnika, nato pa je Novačanov odvetnik dr. Dobovišek (sprva je predlagal, da se razprava preloži in razširi z novimi pričami, kar pa je sodnik zavrnil) umaknil še tožbe proti Hočevnarju, Pintarju in Goričanu ter z njihovimi odvetniki sklenil poravnavo. Novačan se je z njo zavezal, da bo do 15. maja tega leta Dijaški kuhinji v Celju nakazal 8.000 din in Celjskemu pevskega društvu 2.000 din, plačal pa bo tudi stroške odvetnikov ter povprečnino in vse ostale sodne stroške. Po sedem in pol ur trajajoči razpravi je tako lahko sledila razsodba, v kateri je sodnik Juro Lesjak »v imenu njegovega veličanstva kralja« odločil, da je obdolženec dr. Anton Novačan kriv, da je »ponoči na 22. decembra 1939 v Celju v prepiru vrgel stol proti dr. Pintarju Rihardu, tedaj segel po nevarnem orodju in ogrozil njegovo varnost«, s čemer je »zakrivil prestopke zoper osebno prostost in varnost« ter bil po 248. členu kazenskega zakonika obsojen na

300 din denarne kazni, v primeru njene neizterljivosti pa na pet dni zapor. Obenem je bilo, kot rečeno, Novačanu naloženo tudi povračilo stroškov kazenskega postopanja in izvršitve kazni ter povprečnine v višini 500 din. Vse ostale (medsebojne) obtožbe je, upoštevajoč poravnavo, ki je bila sklenjena še pred zaključkom razprave, sodišče zavrnilo in takšno odločitev tudi obrazložilo. Čeprav je zakonodaja za takšen prestopok predvidevala precej višjo kazen (do 5000 din ali zapor do 6 mesecev), je sodišče pri izreku kazni kot olajševalno okoliščino upoštevalo Novačanovo »popolno priznanje in razburjenost vsled zaužite pijače, dočim obtežilnega ni bilo ničesar«. Da je razmeroma blaga kazen primerena, je sodišče sklenilo tudi na podlagi dejstva, da je od zadnje obdolženčeve kazni minilo skoraj 17 let in da se je z vsemi ostalimi vpletenimi v incident le-ta uspešno poravnal. V pričakovanju, »da se bo v bodoče varoval izvrševanja oz. vzdrževal kaznivih dejanj«, pa mu je izvršitev kazni odložilo za dobo enega leta. Novačan jo je torej na koncu še kar dobro odnesel, pa čeprav je denarnico, če vse skupaj seštejemo, moral kar pošteno odpreti. Kar pa možakarju, ki je slovel po tem, da ima kar nekaj pod palcem (že Vidmar je ugotavljal, da je »bil pri svoji pivski razsipnosti kar gospodaren človek«¹³) in ki je vrh vsega pravkar sklenil dobro kupčijo, tudi ni moglo predstavljati hujše žrtve. Zadeva je bila s tem zaključena. Največjo korist od nje sta imela Dijaška kuhinja ter Celjsko pevsko društvo, ki sta nepričakovano prišla do finančne injekcije, ne gre pa zanemariti niti celjske »čaršije«, ki je kar nekaj časa hvaležno glodala nadvse okusno kost. Pri tem je seveda zanimivo, da osrednji celjski časnik, liberalna *Nova doba*, o incidentu kot tudi o sodbi oz. poravnavi sploh ni poročal, kar je po vsej verjetnosti mogoče pripisati nelagodju njenega uredništva ob dejstvu, da so bili v neljub in povrhu še s pezo »narodnega izdajstva« obremenjen incident na obeh straneh vpleteni ljudje iz njenega ideološkega polja. Prepričani smo lahko, da bi se v primeru, če bi se kaj podobnega pripetilo klerikalcem, *Nova doba* detajlno posvetila problematiki. Dejansko tovrstno dogajanje v čedalje bolj negotovih političnih razmerah ni moglo biti v čast slovenski politični in intelektualni eliti nasploh in tudi katoliški *Slovenec* je o sodbi in poravnavi poročal zgolj v krajši novici.¹⁴ No, tovrstnih zadržkov pa ni imel sila popularni humoristični *Toti list*, ki si je Novačana tozadevno kar nekajkrat pošteno sposodil. Prvič že v začetku februarja v naslednji enokitični zbadljivki:

Samosilniku

»Tvorec Hermana, Celjan,
mar res nisi več meščan,

¹³ Vidmar, n.d., str. 134.

¹⁴ Dr. Novačan in celjski odvetniki so se poravnali. *Slovenec*, 16. 3. 1940.

Stran 4.

•TOTI LIST•

Sobota, 17. februarja 1940.

Celjska bitka

Prišel v kavarno je Krpan,
ko je zašla večerna zarja.
Prodal je »bajto« tisti dan
za pol milijona d'narja.

Kobilje Martin ni imel,
le vole, psa in krave.
Zato med bajtarje je šel,
več v službi ni države.

Bil svoje dni je diplomat,
salonske nosil hlače.
Zato v kavarni bi prav rad
se vsedel med pravdače.

Nastal je molk. Prostora ni
za strašnega Krpana.
In prej, ko si naštel do tri,
je bitka že končana.

In gostje obkolili so
Krpana — diplomata.

Zdravniki pa močili so
pod mizo advokata.

Nastal je krik in vik in ravs,
Krpan vihiti stolico.
Spusti jo, ko Sodar-Brdavs
pokaže mu desnico.

Pravdač je knjigo v roke vzel
in s svinčnikom notiral.
Martin žaljivke ves vesel
mu pridno je diktiral.

Namesto rac pa drugi dan
je bilo v časopisih,
kako nastopil je Krpan
po boksarskih predpisih.

Kako končala bo ta stvar,
odločilo bo pravo.
Pravdačem gre za časti kvar,
Martinu pa za kravo. —

Iz Celja

800 BREZOVH METEL

Mestna občina razpisuje — tako pišejo listi — dobavo 800 komadov brezovih metel. Občani se sprašujejo, za kaj bodo te metle občini. — Morda za pometanje občinskih uradov?

29 ODVETNIKOV SMO NAŠTELI

v našem mestu. To je že precej za Celje. Toda kaj bi bilo z našo kulturo in politiko, če bi manjkal le en advokat?

Ker si želi Celje postati letovišče,
smo dobili na Bregu moderno
cestišče.

Ob istem se snuje ogromno smetišče,
vse celjske nesnage zdaj tu je
ležišče!

A tujca oko zaman tukaj išče
— javno stranišče...

CELJSKA

Morje požira ladje, ljudi,
zemlja po smrti splošno diši,
tu je drugače kakor drugod,
vstal je od smrti odrasel gospod,
mrtvi prihajajo torej nazaj,
morda prepoln nebeški je raj.

Pravljica o misijonarju in levu

Misijonar je tekel skozi puščavo, kolikor so ga noge nosile. Misijonar je tekel skozi puščavo, kolikor so ga noge nosile zato, ker je za njim tekel lev in lev je tekel tudi, kolikor so ga noge nosile. Ker ima lev štiri noge, misijonar pa samo dve, in ker leva štiri noge hitreje nosijo, kakor misijonarja dve, se je lev na štirih nogah vedno bolj približeval misijonarju na dveh nogah.

To pa je hotel misijonar preprečiti in zato je tekel, kolikor so ga noge nosile. Ko je videl, da lev s štirimi nogami res hitreje tečejo kakor misijonarji z dvema, je pričel moliti.

Leva pa to ni omečilo. Če bi lev ne bil lev, ampak misijonar, in bi za njim — v misijonarja izpremenjenim levom — tekel lev, bi tudi pričel moliti, toda ker temu ni bilo tako, ampak je bil lev lev, je lev velikodušen kakor lev pustil misijonarja nekaj časa teči, potem pa je skočil in ga požrl s kostmi in kožo vred.

KAJ BI POČEL?

Zena: »Lahko si vesel, da imaš tako zeno, kakor sem jaz, ki ti vse zašijem in zakrpam! Le kaj bi počel, ko bi mene ne imel!«

Mož: »Kaj bi počel? Na boljem bi bil, ker bi imel vse te zakrpane stvari lahko nove!«

si res vilo bil prodal
in na kmete jo pobral?»¹⁵

Štirinajst dni kasneje so bralci *Totege lista* o vsej zadevi lahko izvedeli še več, saj je bila pod velikim naslovom Celjska bitka¹⁶ na ogled karikatura pretepača v elementu in pa daljša pesnitev z nazornim opisom dogodka. In čeprav ni Novačanovo ime nikjer eksplicitno omenjeno, je tako iz karikature, katere avtor je bil celjski slikar Albert Sirk, kot iz nepodpisanega teksta – po mnenju prof. Orožnove ga je »zakrivil« Fortunat Mikuletič – jasno razvidno, za koga gre.¹⁷

Na vilo, ki je zakrivila spor, ki se je v tem času ravno razpletal na sodišču, je *Toti list* opozoril še sredi marca v naslednji kitici, kjer v prvi vrstici z malce truda lahko najdemo Novačanov priimek.

Kitica o vili

»Nova vila, up končan,
ves ta trud je bil zaman!
Vili, vila, kaj si strila,
Rodoljuba si zmotila.«¹⁸

Končno pa so na straneh humorističnega lista obelodanili tudi izkupiček celotne zgodbe.

Študentovska

»Če advokati se stepo
in pred sodnijo pridejo,
dobiček od tega ima
dijaška naša kuhinja.«¹⁹

Sodeč po zgornjih zapisih, je t. i. Celjska bitka v takratni celjski, pa tudi širši slovenski javnosti povzročila precej smeha in zabave. Upoštevajoč, da dr. Anton Novačan zaradi njega ni obubožal, sociala in kultura pa sta celo profitirali, bi ta dogodek lahko uvrstili med zabavnejše pripetljaje, v katerih je bila konec 30. in na začetku 40. let 20. stoletja udeležena slovenska meščanska elita. Vendar pa je takšen zaključek mogoč zgolj ob očitnem zatiskanju oči pred njeno dekadenco in salonskim patriotizmom, kateremu je »dedni sovražnik« že čez dobro leto izstavil račun, neprimerno višji od vrednosti vile St. George.

Viri in literatura

Arhivski viri

Zgodovinski arhiv Celje
SI_ZAC/0611, Okrajno sodišče Celje, AŠ 342, KPS
153/40

Časopisje

Toti list, 1940
Slovenec, 16. 3. 1940

Literatura

- Fedor Gradišnik: Srečanja z mladim Novačanom.
Lepo mesto, 1965, št. 2, str. 8.
- Grdina, Igor: *Vladarji, lakaji, bohemi*. Ljubljana :
Studia humanitatis. Apes, 2001.
- Grdina, Igor: *Preroki, doktrinarji, epigoni. Idejni
boji na Slovenskem v prvi polovici 20. Stoletja*.
Ljubljana : ICK, 2005.
- Hartman, Bruno: Beseda o dr. Antonu Novačanu in
njegovi literaturi. *Anton Novačan: Izbrano delo*.
Maribor : Obzorja, 1993.
- Orožen, Božena: Celjska kulturna obzorja v besedi.
Alenka Domjan, *Trideseta leta na Celjskem:
pogledi na vsakdanje in kulturno življenje* (ur.
Alenka Domjan). Celje : Zavod za kulturne
prireditve, Galerija sodobne umetnosti, 1997, str.
125–174.
- Orožen, Janko: *Posestna in gradbena zgodovina Celja*,
Celje 1957.
- Vidmar, Josip: *Obrazi*. Ljubljana : DZS, 1979.
- Plank, Metka: *Dr. Anton Novačan in Slovenska
republikanska stranka*. (diplomsko delo).
Ljubljana : Filozofska fakulteta Univerze v
Ljubljani, 1984.

¹⁵ *Toti list*, 1. 2. 1940, str. 12.

¹⁶ *Toti list*, 17. 2. 1940, str. 4.

¹⁷ Božena Orožen, n.d., str. 163.

¹⁸ *Toti list*, 16. 3. 1940, str. 11.

¹⁹ *Toti list*, 1. 6. 1940, str. 13.

Zusammenfassung

NOVAČANS CILLIER SCHLACHT

Die Prügelei im Cillier Café Evropa im Dezember 1939 und ihr gerichtliches Nachspiel

Der slowenische Literat, Politiker und Diplomat Dr. Anton Novačan, der 1887 in Zadobrova bei Celje geboren wurde und 1951 in der Emigration in Argentinien verstarb, war ein Mann mit kräftiger Statur und einem ruhelosen Geist. Er galt als Genussmensch und großer Bohemien und seine Zeitgenossen betonten gerne auch seine Neigung zu handgreiflichen Auseinandersetzungen. Mit der Kraft seines Körpers verteidigte er in seiner Jugend slowenische nationale Ideale und setzte seine politischen Ideen durch. Seinen Ruf als Hitzkopf behielt er auch in reiferen Jahren. Obwohl er in der Zeit zwischen den Weltkriegen verhältnismäßig kurze Perioden in Celje verbrachte, sorgte er erfolgreich dafür, dass das Interesse an ihm nicht verebbte. Mit seinem hitzigen und lauten Naturell war er willkommener Stoff für verschiedenste Gerüchte und Geflüster in den Couloirs der Provinzstadt, die zweifellos nach großen Charakteren und Geschichten gierte. Diesbezüglich gewissermaßen besonders dankbar war Anton Novačans Reaktion am Ende seiner Cillier Periode. Ende des Jahres 1939 war er nämlich Hauptakteur eines Zwischenfalls im Cillier Café Evropa, der aufgrund der gesellschaftlichen Relevanz der darin verwickelten Personen sowie einiger weiterer, auch nationalpolitischer Konnotationen schlussendlich zu einem Nachspiel vor Gericht führte. Novačan fand sich dort infolge der Anklage des tätlichen Angriffs auf seinen Bekannten, den Cillier Anwalt Mirko Hočevan, wieder. Klage gegen Novačan reichten auch einige weitere angesehene Cillier Bürger ein, die auf die eine oder andere Weise in das Geschehen involviert waren. Natürlich waren dabei Politik und Geld im Spiel, genauer gesagt die Villa St. George in Celje, die Novačan an den Cillier deutschen Industriellen Max Adolf Westen verkauft hatte. Der Verkauf slowenischen Besitzes an einen Deutschen brachte den anwaltlichen Kreis der Freunde und Kollegen von Novačan auf und weckte ihre Zweifel an einigen rechtlichen Rahmenbedingungen dieses Geschäftes und insbesondere an der moralischen, national-politischen Korrektheit dieses Vorgehens. Der Zweite Weltkrieg war nämlich bereits im Gange und die Vorahnung seiner Ausweitung auf den slowenischen Raum wurde immer unheilvoller. Dementsprechend waren auch die Verhältnisse zwischen den Cillier Slowenen und Deutschen erneut aufs Äußerste angespannt.

Die ganze Angelegenheit begann bereits am Vormittag des 21. Dezember 1939 und erreichte ihren Höhepunkt am Abend, als der stark alkoholisierte Novačan,

der das Café Evropa in Begleitung seiner Frau besuchte, auf die ihm eigene Art auf spöttische Bemerkungen seiner Kollegen reagierte. Er schlug den Anwalt Hočevan mit einem kräftigen Hieb zu Boden und bedrohte sodann einige weitere Mitglieder in der Runde. Ein Stuhl flog durch die Gegend, es fielen Beleidigungen und Drohungen mit der Pistole. Es kam jedoch nicht zum Äußersten, da der hitzige Novačan von den übrigen Gästen und seiner Ehefrau beruhigt werden konnte. Schließlich verlegte sich die Sache vor Gericht. Dabei ist aus der Mehrheit der Aussagen herauszulesen, dass niemand der Involvierten diese doch für alle unangenehme und für Gerede und Spott sorgende Angelegenheit endlos weiterführen wollte. Daher schlossen die Anwälte der Beteiligten einen Vergleich und Novačan, der zwar für schuldig erklärt wurde, kam mit einer Geldstrafe davon. Außerdem musste er alle Prozesskosten übernehmen und eine finanzielle Unterstützung an den Cillier Gesangsverein und die Cillier Schülerkantine überweisen. Damit war die Angelegenheit abgeschlossen, wobei den größten Nutzen die Cillier Sänger und Schüler davontrugen, aber auch die Cillier Öffentlichkeit, die sich über den Prozess, die Gerüchte in den Couloirs und die Presseberichte amüsierte. Einige der geistreichsten Chronisten bezeichneten die geschilderte Geschichte sogar spöttisch als „Cillier Schlacht“.

Schlagwörter: Anton Novačan, Celje/Cilli, Café Evropa, Gerichtsprozess, Villa St. George

Pomisli vendar

Pomisli na jutri. O zgodovini (samo)odgovornosti.
Andrej Studen (Ur.). Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2012. 280 strani. (Vpogledi; 6)

Zbornik s pomenljivim naslovom je nastal kot zaključek projekta *Podoba gospodarske in socialne modernizacije v Sloveniji* sodelavcev Inštituta za novejšo zgodovino. Izmed 11 piscev, ki objavljajo svoje prispevke, je kar 10 sodelavcev omenjenega inštituta, to navezo pa malce razrahlja le Dragana Gnjatović, profesorica ekonomije z Univerze v Kragujevcu.

Prispevki v zborniku so urejeni kronološko, serija prispevkov pa se začne z razpravo Andreja Studna *Človek mora delati za svojo srečo*. Studen nas najprej popelje med filozofe, duhovnike, umetnike in intelektualce, ki so razpravljali o delu. To je bilo sprva domena nižjih slojev brez sredstev za preživljanje in pokora za izgon iz raja. Srednji vek je sicer hvalil pridnost roko-delcev, delo pa je postalo vrednota šele kasneje, ko so ugotovili tudi njegovo koristnost za zdravljenje lenobe (prisilne delavnice). Razsvetljenstvo je namreč potencialno moralno-pedagoški pomen dela in družbeno izobčilo nedelo. Meščanski teoretiki so cenili delo, a so na delavce gledali kot na moralno in fizično degradirane. Polnopravnega člana družbe so spodbujali k delu, ki naj bi pripomoglo k skupni blaginji, ljudi pa so vzgajali za pridnost z različnimi tiski in nauki. Biblija častilcev dela in pridnosti je postalo delo Benjamina Franklina Pot k bogastvu, na Slovenskem pa so njegovo delo opravljali Valentin Vodnik (Velika pratika), Janez Bleiweis (Novice) in Anton Martin Slomšek (Drobtinice).

Dragica Čeč se v svoji razpravi *Srce vsakega je treba pripraviti za dejavno udejanjanje zapovedi ljubezni do bližnjega*, ukvarja s sistemsko oskrbo revnih, ki je nadomestila prvotno osebno dobrotelost, vezano na religiozna dejanja usmiljenja (kot odkupnina za grehe). Zgodnjenovoveška družba je bila namreč družba revežev, saj je bilo kar 70% ljudi brez možnosti za osnovno preživetje. Njihova oskrba je bila sprva voluntaristična, v 18. stoletju pa so z ubožnimi inštituti (na Kranjskem je bil ustanovljen leta 1786) centralizirali in birokratizirali skrb za uboge zlasti iz ranljivih skupin (otroci, ženske, stari). Ubožni inštituti so bili v oskrbi revnih nasledniki cehov in verskih bratovščin (skrinjice za zbiranje prispevkov), gmotno osnovo pa so pridobili s pretakanjem zasebnih volil v državni okvir. Ubožni inštituti so morali skrbeti za nenehen dotok denarja, ki je poganjal sistem, kar so skušali doseči s propagando

(literatura, gledališče, časopisi, pridige) in laskanjem (razglašanje donatorjev). Svoje je pri bolj ali manj prostovoljnem podpiranju revežev odigrala tudi »mehka« prisila – strah pred lastno revščino ali celo jezo beračev.

Meta Remec nas v članku *Pitje in kajenje krajša ti življenje*, popelje med užitke in nasladi v dobi meščanstva. Človek je v industrijski dobi s svojo delovno silo na trgu, moralisti ga s poljudnimi knjižicami vzgajajo proti potrošništvu v idealih zmernosti, varčnosti, odgovornosti in osveščajo proti razvadam, s čemer naj bi dosegli idealno zdravo družbo. Po drugi strani ista družba s propagando za pospeševanje prodaje brezobzirno spodbuja množično porabo, ki veča profit in hrani monopole (alkohol, tobak). Razdeljeni so bili tudi teoretiki – prvi so, kot rečeno zagovarjali zmernost, redno gibanje, počitek, zmerno spolnost, obsojali kvarne vplive alkoholizma, nebrzdane spolnosti (tudi masturbacije) ter vsaj ekonomsko škodljivost tobaka, kave, čaja in čokolade (zlasti naj bi to škodovalo ženskam), drugi pa so v tobaku in kavi videli vsaj pomirjevalo in pripomoček za lažje delo intelektualcev, pri čemer je jasno, da so si vsi prizadevali za dolgo, zdravo in srečno življenje.

Žarko Lazarevič v prispevku *Ekonomsko samozaščita in odgovornost* obravnava pojav zadružništva v zadnji četrtini 19. stoletja, ko so začele po nemškem vzoru kot

oblika ekonomskega samoorganiziranja in samopomoči za šibkejšje sloje (delavci, kmetje) nastajati zlasti kreditne zadruge, ki so podprle kreditojemalce, ki so jih banke odklanjale. Poleg kreditnih je združništvo poznalo še nabavne, potrošniške (te so z eliminacijo posrednikov (veletrgovcev, trgovcev) in manjšimi maržami nižale cene in blažile socialno stisko v kriznih časih), mlekarške, sadjarske, vinarske, živinorejske in strojne zadruge. Posebno uspešno je bilo združništvo v nacionalno ogroženih deželah – na Štajerskem (Mihael Vošnjak, kreditna zadruga v Celju) in Koroškem. V 90. letih 19. stoletja je nastopil razmah kreditnega združništva, val ustanavljanja zadrug pa je pljusnil tudi na Kranjsko (Janez Ev. Krek).

Kmečke kreditne zadruge v Srbiji, ki so jih začeli ustanavljati konec 19. stoletja, in so bile do leta 1929 edine ustanove za kreditiranje kmetov, obravnava Dragana Gnjatović v razpravi *Samoodgovornost in institucije solidarne odgovornosti*. V zadruge je bilo vključenih kar 17 % srbskih kmetov, k članstvu, ki je bilo zaradi nizkih članskih deležev dosegljivo tudi revnim, pa je kmete v Srbiji (podobno kakor v Sloveniji) zvalila prej nezadostna ponudba kreditnih virov in pojav oderuštva (zele-naštvo). Z nabavo orodja in mehanizacije prek zadrug je prišlo v Srbiji do razvoja kmetijske produkcije, zadruge pa so postale resna konkurenca zasebnim bankam.

Andrej Pančur se je v prispevku *Problem samoodgovornosti beračev, potepuhov in brezposelnih na Slovenskem pred 2. svetovno vojno* najprej poglobil v pojem samoodgovornosti ter razlikam v njegovi percepciji v različnih družbenoekonomskih ureditvah. Po krajšem uvodu nam avtor predstavlja zgodovinski prerez beraštva in odnosa do tega pojava od srednjega veka, ko so principi krščanstva velevali, da so viški na voljo skupnosti in beračenje ni bilo sramota, preko razsvetljenstva, ko so berače grajali, preganjali in nasilno prevzgjajali, do 19. in 20. stoletja, ko so uradniki pikolovsko ločevali med pridobitno (in delovno!) sposobnimi in nesposobnimi berači ter med domačimi in tujci. Pančur se v prispevku ukvarja tudi z beraško umetnostjo preživetja iz različnih virov (beračenje, petje, priložnostna/sezonska dela, mezdnno delo, socialna podpora) ter odnosom upravnih organov do te nadloge.

Z malce bolj filozofsko tematiko se je v svojem prispevku spopadel Mitja Sunčič (*Problem samoodgovornosti v odnosu med človekom in strojem: subjekt, objekt in tehnologija*), ki ugotavlja, da svet preoblikuje človek (subjekt), ki je nosilec dejavnosti in odločilni faktor. To počenja s pomočjo predmetov (objektov), ki so v tem razmerju v podrejeni vlogi. Samo subjekt (človek) je tudi sposoben samoodgovornosti, saj poseduje enotni, nedeljivi jaz in lahko samostojno in svobodno sprejema

odločitve – kadarkoli človek prenese krivdo za storjeno na stroj, gre za umivanje rok in beg pred dejansko odgovornostjo.

Jože Prinčič (*Od kolektivno-razredne do omejene individualne (samo)odgovornosti in solidarnosti (1945-1954)*) se je posvetil predstavitvi sistema vrednot in kronologiji izgradnje socialističnega gospodarskega sistema po letu 1945, ko je prišlo do preoblikovanja gospodarstva po sovjetskem zgledu. Z delom posameznika v skupno dobro je le-ta v zameno za to dobil pravico, da zanj poskrbi družba. Osrednja vloga komunistične partije se je pokazala tudi pri preoblikovanju sistema vrednot, kamor so sprva sodili: hvaležnost Sovjetski zvezi, domovina, delo (udarniško!) in solidarnost. Z deetatizacijo in ustanavljanjem delavskih svetov je bila delavcem naložena soodgovornost za gospodarstvo, s sproščanjem razmer pa so izbruhnili na dan tudi sumničavost, nezadovoljstvo, nevoščljivost med posameznimi gospodarskimi panogami, delavstvo pa je postajalo vedno bolj neenotno (razdeljeno glede na gospodarsko panogo in njen položaj).

Tudi Marta Rendla začenja svoj prispevek *Stanovanjska politika v socialističnem obdobju – vloga države in samoodgovornost*, s predstavitvijo sistema vrednot (svo-boda, socialna varnost, delovna ustvarjalnost, narodna in socialna zavest, izobrazba, kultura, solidarnost ter enakost), nato pa vanj umesti tudi področje urejanja stanovanjskega vprašanja. Le-to je v enaki meri temeljilo na samoodgovornosti in solidarnosti. Po osvoboditvi je oskrbo s stanovanji namreč prevzela kar država, ki se niti kasneje (po 1951) po zaslugi svojih transmisij ni povsem umaknila s tega področja. Slovenci in Jugoslovani smo svoje stanovanjsko vprašanje večinoma lahko reševali dvotirno – s pridobitvijo družbenega stanovanja ali s samogradnjo (»samoodgovorno«), medtem ko je bil delež podnajemnikov ali tistih, ki so do stanovanja prišli z nakupom, dedovanjem ali darilom, manjši. Kot socialni korektiv se v 70. letih 20. stoletja pojavijo tudi solidarnostna stanovanja, namenjena mladim, invalidom in brezposelnim.

Nina Vodopivec v razpravi *Samoodgovornost – paradigma sodobne modernizacije: izziv ali grožnja*, razgrinja pasti prehoda iz »družbenoodgovorne« socialistične v »samoodgovorno« kapitalistično družbo, ki je povprečnemu človeku večinoma prinesla omejevanje pravic in varnosti (fleksibilizacija trga dela, demontaža javnega zdravstva in šolstva) v zameno za meglen obet kapitalistične države blaginje ter ga potisnila v položaj, kjer je kot delavec zgolj strošek in hvaležen za zaposlitev.

Aleksander Lorenčič, ki zaključuje vrsto piscev zbornika, v prispevku (*Samo)odgovornost in solidarnost na primeru slovenskega pokojninskega sistema (1990-2004)*,

analizira delovanje slovenske pokojninske blagajne, ki je do osamosvojitve še zagotavljala vzdržnost (tudi na osnovi vzajemnosti in solidarnosti), kasneje – ko je prevzela breme prestrukturiranja gospodarstva (predčasne upokojitve, dokupe delovne dobe, brezposelnost), pa je skupaj z neugodno demografijo klonila. Prej uveljavljen sistem počasi zamenjuje tristebno pokojninsko zavarovanje.

Zbornik vsekakor prinaša precej svežih pristopov k obravnavi pojma samoodgovornosti v vsej njegovi večplastnosti, pester nabor avtorjev, ki so prispevali svoje razprave, pa zagotavlja temeljit in zanimiv vpogled v preteklost s precej samosvojih gledišč.

Aleksander Žižek

Migracije, migracij, migracijam

Jernej Mlekuž, **ABC Migracij**. Ljubljana: Založba ZRC, 2011. 71 strani. (Moj zvezek; 3)

Založba Znanstvenoraziskovalnega centra SAZU v Ljubljani si je zadala dokaj plemenito nalogo: širiti sadove znanstvenih spoznanj onkraj akademskih krogov ter ustvariti most med strokovno in laično javnostjo, s čimer bi se presegla samonamembnost znanstvene stroke. Tako je bila zasnovana večjezična zbirka *Moj zvezek*, ki se skuša prebiti v ožji krog didaktičnih gradiv, namenjenih predvsem srednješolcem. Mlekuževa oranžno-zelena knjižica z naslovom *ABC Migracij* je tretje delo iz omenjene zbirke Založbe ZRC SAZU, njena predhodnika pa sta knjižici *Nemirna srca* (2004) in *Ugrabljena ljubezen* (2011), oba priročnika za državljansko vzgojo.

Besedilo knjige *ABC Migracij* je izšlo v okviru evropskega projekta pod vodstvom Inštituta za slovensko izseljenstvo in migracije ZRC SAZU, prijavljenega z dokaj zapletenim naslovom *Strokovne podlage, strategije in teoretske tematizacije za izobraževanje za medkulturne odnose ter aktivno državljanstvo*. Kot projektna publikacija je knjižica prosto dostopna na uradni strani projekta www.medkulturni-odnosi.si, kjer si lahko preberete tudi več o samem projektu. Raziskovalna iskra, ki je spodbudila prijavo projekta, je »neustrezen prenos izobraževalnih politik v pedagoško prakso« v primeru multikulturnih odnosov in aktivnega državljanstva. V tem kontekstu so prav migracije osrednja tematika.

Ob odprtju knjige nas že pri samem kazalu presenetijo dejstvo, da pravzaprav ne gre za *ABC migracij*, ampak

prejkone za *ABE migracij*. Pričakovanih 25 gesel, ki bi ustrezala številu grafemov v slovenski abecedi, je namreč skrčenih skoraj na polovico, kar lahko da začetni vtis, da smo v roke prijeli vsebinsko in konceptualno škrbast izdelek. A takšen, iz golega formalizma izhajajoč predsodek, se začanja razblinjati že ob prebiranju prvega sestavka z nazivom *A je to*, v katerem avtor na kratek in nekoliko nenavaden, a hkrati pomenljiv način uvede bralca v osrednjo temo svoje publikacije. Ustajene načine, da bi prestavil fenomen migracij v geselskih člankih, je presegel z dokaj svojiskim konceptom, ki »bolj kot vljudno širi, zbadljivo meri, bolj kot informira, problematizira, bolj kot pojasnjuje, zamegljuje«, podobno kot to počneta »mojstra iz risanke *A je to*«, ki v urejenost »vnašata nered, gradita majavi svet«. Takšen koncept ni povsem iz trte izvit, saj imajo migracije same veliko opraviti z neredom, neurejenostjo, celo neredoljubnostjo.

Tudi besedilo omenjene knjižice je – domnevam, da v svoji nameri, da se čim bolj približa bralcem mlajših generacij – slogovno šegavo, mestoma celo slengovsko norčavo. A hkrati je nenavadno besedje zastavljeno pronicljivo, sprašujoče se in, kar je še pomembneje, nagovarja bralca, ki ob takem branju težko ostane ravnodušen. Morda bo koga zmotil avtorjev sočni stil, čeprav se konsistentnosti besedila ne da oporekati; avtor se je v njem dotaknil prav vseh bistvenih vprašljivosti, dvoumnosti in napačnih razumevanj, ki se o migracijah pojavljajo med klepetom sosed, v gostilniških omizjih, ob gledanju nogometnih tekem, na številnih medmrežnih forumih, tvitih in blogih ter neredko celo v klasičnih masovnih medijih kot so radio, televizija ali časopisje. Dotaknil se je tudi vseh bistvenih perspektiv, skozi katere raziskovalci migracij opazujejo ta kompleksen in večplasten fenomen.

Avtor se obenem ne pretvarja, da je požrl prav vse znanje o migracijah in ravno takšen odnos pomaga bralcu odpustiti tudi kakšen zgodovinski kiks (denimo, da so Huni – avtor je kakopak meril na Ogre – vpadli v Panonsko nižino v 9. stoletju, čeprav so na evropski kontinent prihajali pol tisočletja prej, str. 40). Podobni tiskarski škrti ali pač le zmote imajo navidezni nesprejemljivosti navkljub didaktično vrednost; kvaliteten spoznavni proces naj bi bil vselej utemeljen na določeni distanci do t.i. avtoritet, zlasti ob upoštevanju dejstva, da je vsak človek konec koncev tudi zmotljivo bitje.

Tudi vizualni podobi knjižice je bila posvečena posebna pozornost. Na oranžnem ovitku knjižice so odtisnjene pomenljive karikature, ki tematizirajo migracijske tematike, zelo povedna in iz raznih vetrov napačkovana slikovna vsebina same knjige pa je po obsegu in sporočilnosti praktično enakovredna besedilu. Spontan in skrbno zrežiran fotografski material, razglednice, plakati, naslovnice časopisja, karikature, risbe ter nenazadnje tudi grafiti in grafične podobe računalniških iger so nanizane tako, da dajejo vsakomur slutiti, kako se nas migracije dotikajo v našem vsakdanu in kako neločljivo so povezane z našim življenjem in okoljem, četudi sami nismo migranti. Dodatno ilustrativno vrednost, ki pri nadebudnemu in empatičnemu bralcu lahko vpliva na porast družbene senzibilitete, predstavljajo odlomki iz različnih knjig, ponazarjajoč konkretne izkustvene vtise in spoznanja, ki so napeljeni tako, da v prvi vrsti nastavljajo zrcala. Zrcala, ki vzporejajo prakse, situacije in izkušnje »naših« in »tujih«, izseljencev in priseljencev, nas in drugih. Tak pristop nudi najučinkovitejši temelj humanistični zavesti, da je migrant predvsem in v prvi vrsti – človek.

Knjižica ABC Migracij bi lahko bila debelejša, lahko bi imela še kakšno geslo več, saj so migracije, ta z gi-

bljivostjo prepredena podoba naše stvarnosti vsebinsko praktično neizčrpno področje. Avtor bi se denimo lahko bolj posvetil migracijskim tematikam skozi šport, glasbo, prehrano in popularno kulturo v obče, kjer mrgoli migracijskih izhodišč in ki so obenem med najzanimivejšimi in mladini tudi najsorodnejši identifikacijski oprimki. A manj je pogosto več, ob tem, da je možno v besedilu in slikovnem gradivu najti vse potrebne diskusijske nastavke tudi za omenjene vidike. Morda je avtor želel bralcem – sploh šolarjem, ki jim je v zadnjem času običajno vse prineseno na pladnju – na ta način vzbuditi radovednost in domišljijo, jih stimulirati, da se malo obrnejo okoli sebe, opazujejo sebe in okolje, v katerem živijo, in morda poguglajo za kakšnim geslom tudi sami; saj veste, (spo)znanje je res dragoceno tedaj, ko se do njega dokopljemo sami in ne, ko nam ga posredujejo drugi.

Urška Strle

Odkrijmo življenje cehov

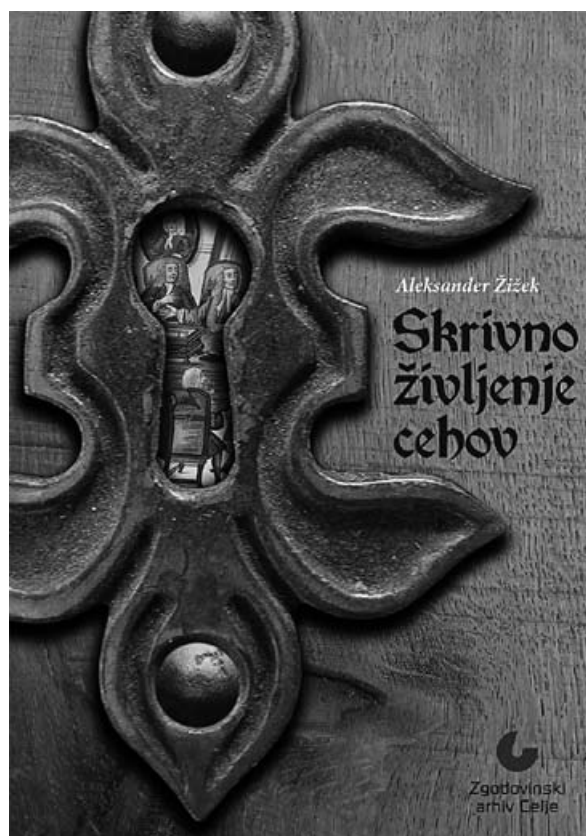
Aleksander Žižek, **Skrivno življenje cehov: cehi Celja, Maribora in Ptuja med letoma 1732 in 1859.** Celje: Zgodovinski arhiv Celje, 2012. 472 strani.

Pred sabo imam knjigo dr. Aleksandra Žižka z naslovom *Skrivno življenje cehov: cehi Celja, Maribora in Ptuja med letoma 1732 in 1859*. Prepričan sem, da Žižka ni potrebno posebej predstavljati. V celjskih zgodovinskih krogih in med slovenskimi arhivarji je dobro poznan, mogoče pri nekaterih zgodovinarjih malo manj. Pričujoča monografija je v bistvu predelana in objavljena doktorska disertacija, ki jo je avtor spisal pod mentorstvom Borisa Golca in somentorstvom Janeza Cvirna. Slednja sta bila tudi recenzenta te knjige. Kot nam pove že sam naslov, je avtor nadgradil svoje lokalno pogojeno zanimanje za delovanje cehov (leta 2000 je izšla njegova monografija, magistrsko delo iz 1998, z naslovom *Rokodelci mojega mesta : drobci iz delovanja celjskih cehov v času krepitve centralne deželno knežje oblasti*) in se tokrat lotil analize in s tem primerjave cehov Celja, Maribora in Ptuja.

Če začnem res na začetku, je potrebno pohvaliti izredno oblikovno posrečene platnice knjige, ki smiselno dopolnjujejo naslov dela. Na prvi strani je namreč ključavnica, skozi katero se vidi dva možakarja, na notranji strani pa se nahaja celotna slika oz. upodobitev kvatrnega sestanka dunajskega ceha izdelovalcev odev iz 1736, medtem ko na zadnji strani skozi ključavnico gleda oko.

Uvod je kratek in jedrnat, dolg 30 strani. Avtor nas na kratko seznani z arhivskim gradivom, ki ga je uporabljal, nakar poda zgodovinski oris delovanja cehov na Štajerskem in oriše, kako je država posegala v cehovske svoboščine in kako so se cehi spopadali z modernizacijo uprave in nastajanjem mestne (samo)uprave. Sledi kratek zgodovinski pregled vseh treh mest.

Iz uvoda velja izpostaviti navedbo arhivskega gradiva, ki ga je obdelal avtor. Gre za 47 cehovskih redov in 52 cehovskih knjig iz Zgodovinskega arhiva Celje, Pokrajinskega arhiva Maribor in Zgodovinskega arhiva na Ptuj. Vloženega je bilo ogromno truda in časa, oz. kakor je zapisal (str. 10) sam avtor: »Veliko redov in vse knjige sem moral pred obravnavo seveda sam obdelati (transkribirati, prevesti in ovrednotiti rezultate statističnih primerjav).« Čas, na katerega se je avtor osredotočil,

je omejen z letnicama dveh obrtnih redov, 1732 in 1859. Prvi je v glavnem poenotil vodenje cehovskih knjig, od tod torej lažja primerjava, drugi pa je bistveno premešal cehovske karte in je veljal za najodločnejši poseg države v obrtno strukturo. Uvodu sledijo po vrsti naslednji cehi oz. poglavja: peki, mesarji, gradbeniki (zidarji, tesarji in kamnoseki), usnarji, sodarji, krojači, tkalci, mlinarji, lončarji, mizarji, barvarji v Celju, celjski klobučarji, kovači in kolarji, ključavničarji, veleurarji, puškarji, celjski ostrogarji in izdelovalci orgel, čevljarji in kirurgi ter na koncu še posebno kratko poglavje, namenjeno špitalom kot ustanovam socialno-zdravstvene oskrbe cehovskih rokodelcev. Kot je že iz naslovov poglavij razbrati, določenih cehov ni bilo moč primerjati (str. 9): »Zunaj primerjalne sheme so ostali celjski barvarji, klobučarji, ključavničarji, veleurarji, puškarji in ostrogarji ter necehovski izdelovalci orgel, pa tudi mariborski kirurgi, ki jim v ohranjenem arhivskem gradivu nisem mogel najti primerjave.«

Če na grobo opišemo, kako je videti analiza in primerjava določenega ceha v knjigi, bi povzeli takole (odstopanja seveda glede na specifičnost ceha in arhivskega gradiva). Začne se s splošnim opisom cehovske dejavnosti in njihove obrti; sledijo cehovska pravila z izborom njihovega cerkvenega zavetnika, verske dolžnosti, moralna in socialna pravila in njihove dolžnosti ter kazni za nespoštovanje pravil; nadalje opis cehovskih sestankov,

kdaj in na kakšen način so se sestajali in kakšne so bile kazni za izostanek; sledi informacija kolikšno je bilo cehovsko ozemlje in do kam je merilo, za vsako mesto posebej; opis ceha pa navaja tudi boj proti šušmarjem in prodajo cehovskih izdelkov za vsako mesto posebej. Svoja podpoglavja imajo skoraj pri vsakem cehu mojstri, pomočniki in vajenci. Za pomočnike in vajence izvemo, koliko so jih sprejemali in kako so se učili ter kakšna pravila so morali upoštevati, njihove dolžnosti in višina prispevkov v cehovsko blagajno itd. Pri mojstrih pa, kako so lahko ta naziv pridobili, koliko so jih stali prispevki v cehovsko blagajno itd., in kjer je bilo mogoče celoten seznam mojstrov iz vseh mest, ter podrobna analiza podeljenih jusov ter njihovo kontinuiteto. Se pravi, na kateri ulici je nekdo opravljal svojo dejavnost, v katerih letih in kdo so bili njegovi nasledniki. Kjer je mogoče, izvemo tudi imena cehmojstrov in cehovskih komisarjev in leta delovanja. Nato sledi še pregled financ, pri nekaterih primerih so podani zaključni računi za več let ter izčrpna statistika po letih. Vse analize in primerjave so opremljene z podrobnimi statističnimi analizami, torej imamo ogromno grafov in tabel. Avtor je pri izračunih zelo natančen in je nekajkrat celo sam popravil napačno izračunane račune. Odlikuje ga tudi pedantnost pri citiranju, vseskozi navaja kazni za posamezne kršilce cehovskih pravil. Njegov slog pisanja je lepo berljiv in na nekaterih mestih začinjen z humorjem. Lepo prikaže tudi razmerje med državno oblastjo (magistrat/kresija) in cehi ter kako je funkcioniralo njihovo »sodelovanje«.

Ogromno je tudi slikovnega gradiva, ki ga je avtor pridobil iz zgoraj že omenjenih arhivov pa tudi iz Pokrajinskih muzejev Celja, Ptuj-Ormoža in Maribora. Na koncu najdemo seznam virov in literature, seznam kratic ter bogato imensko kazalo, ki bo zagotovo, kakor tudi knjiga, bogat temelj za raziskovanje lokalne zgodovine vseh treh mest, cehov in družinskih dreves.

Kljub res ogromnemu vložku truda in časa, avtorjevi pedantnosti citiranja in skrbni statistiki, pa sem še vedno mnenja, da je potrebno zgodovino pisati tudi za malega človeka. Iz tega razloga, bi vsaj za moj okus rekel, da je avtor pri svoji pedantnosti popustil na nekaterih mestih razlage vrednosti denarja, razmerja med denarnimi enotami in pri določenih merskih enotah ali pa se te razlage pojavijo »prepozno«, se pravi ne ob prvi omembi. Prav tako pri kaznih ni natančno jasno ali je takšna kazen velika ali majhna za vajenca/pomočnika/mojstra, sicer lahko to na določenih mestih razberemo iz nabora besed, vendar bi se nekdo, ki ni iz zgodovinskih krogov pri tem precej lovil.

Iz monografije Žižka je razbrati kar nekaj pomembnih ugotovitev. Prva je zagotovo ta, da imajo cehi treh

mest med seboj več skupnega kot pa razlik, da so mesta slovenske Štajerske bila tudi izven svojih deželnih meja privlačna za nove »prišleke« in da je s pomočjo te knjige tudi lažje razumeti meščanstvo mest Celja, Maribora in Ptuja.

Vsekakor pa je še potrebno poudariti, da je delo Aleksandra Žižka nekaj novega v slovenskem zgodovino-pisju, da poleg kopice novih dejstev in spoznanj, knjiga ponuja tudi odlično izhodišče za nadaljnja raziskovanja cehov, ki jih v Sloveniji še kako potrebujemo. Mogoče na zahod?

Tomaž Ivešić

Mostovi

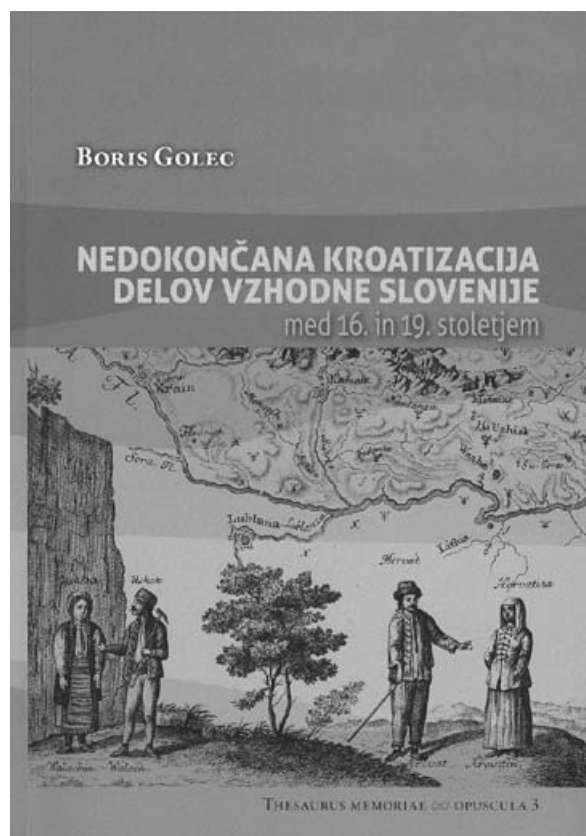
Boris Golec, **Nedokončana kroatizacija delov vzhodne Slovenije med 16. in 19. stoletjem: po sledih hrvaškega lingvonima in etnonima v Beli krajini, Kostelu, Prekmurju in Prlekiji**. Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2012. 174 strani. (Thesaurus memoriae, Opuscula; 3)

Delo zgodovinarja Borisa Golca, ki je sicer izšlo v času iskanja in (i)zbiranja argumentov, ki jih bo Slovenija predstavila in ponudila v arbitražnem postopku za določitev meje s Hrvaško, je majhno¹ zgolj po obsegu. Avtor se je na manj kakor 200 straneh namreč spopadel s kar 185 različnimi viri in bibliografskimi enotami, s katerimi skuša bralcu predstaviti sledi hrvaškega jezikovnega in etničnega imena v Beli krajini, Kostelu, Prekmurju in Prlekiji.

Zanimalo ga je, kaj je v teh obmejnih slovenskih pokrajinah v času med koncem 16. in začetkom 19. stoletja spodbudilo (samo)označevanje prebivalstva in jezika kot hrvaška. Ugotovil je, da je šlo pri tem (samo)opredeljevanju za proces kroatizacije »slovenskega« ime na prebivalstva in jezika v tedanji Slavoniji (zdajšnji kajkavski severozahodni Hrvaški), ki je pljusnil tudi preko današnje državne meje. Skupni vsem naštetim pokrajinam pa so bili intenzivni stiki s hrvaškimi sosedi, kleriki in drugi izobraženci, ki so se šolali na hrvaških šolah, ter na drugi strani pomanjkanje stikov s slovenskim zaledjem.

S »hrvaškostjo« Bele krajine je imel opraviti že Valvasor, ki pa je »naše« Hrvate (Belokranjce) iz nekdanje Slovenske marke razen po politični pripadnosti povsem enačil s čežkolpskimi »pravimi« Hrvati. (Samo)opredeljevanje za Hrvate se je tod pojavilo že v 40. letih 17. stoletja. Pomembno vlogo so v Beli krajini poleg jezikovne sorodnosti in odprtosti za vplive z vzhoda odigrali tudi duhovniki, ki so do 20. let 18. stoletja študirali in prejeli posvečenje v Zagrebu in Senju ter šele kasneje v Vidmu, belokranjski študentje pa so se za Hrvate opredeljevali tudi na dunajski in graški univerzi, kamor so pogosto odšli po šolanju na zagrebški gimnaziji. Dodaten impulz hrvatizaciji so dale hrvaške plemiške rodbine (Erdödy, Frankopan, Lenkovič), ki so imele tu svoja posestva. Prelom s hrvaškim (samo)označevanjem je prinesla šele upravna navezava novomeškega političnega okrožja na Kranjsko sredi 18. stoletja.

¹ *Opusculum* (lat.) – kratko (literarno, glasbeno) delo.

Valvasor je za Hrvate »naredil« tudi Kostelce. Čeprav prebivalci tega žepa med kočevskim in hrvaškim naselitvenim otokom do 16. in 17. stoletja niso pripadali kakemu hrvaškemu fevdalcu, so negovali intenzivne stike s čežkolpskimi sosedi, svoje pa so tudi tu dodali hrvaški ali tamkaj šolani kleriki.

Malo raziskano je bilo doslej hrvaško (samo)opredeljevanje v Prekmurju, ki je dokumentirano od sredine 17. stoletja dalje, krivdo za to pa gre iskati v pomanjkanju in razpršenosti virov, saj je majhna pokrajina pred novo škofijsko razmejitvijo (1777) in po njej spadala v kar tri rimskokatoliške škofije (najprej v dve – Győr in Zagreb, nato v tretjo – Sombotel). Slovenski lingvo- in etnonim je bil tu seveda precej starejši od hrvaškega in je po več kakor stoletnem sobivanju tudi prevladal, čeprav so prekmurski Slovenci živeli na ozemlju med avtohtonimi kajkavci, ki so prevzeli hrvaški etnonim in lingvonim, in priseljenimi Gradiščanskimi Hrvati (čakavci). Poleg nastanka sombotelske škofije (1777) in s tem poenotenja cerkvenega okvira prekmurskih katoličanov je svoje k prevladi slovenskega dodal nastanek prekmurske (cerkvene) književnosti. Zanimivo je dejstvo, da so bili do hrvaškega (samo)opredeljevanja bolj kritični evangeličani kakor pa katoliki.

V 18. stoletju je bilo hrvaško ime precej razširjeno tudi v Prlekiji, kar je avtor povzel predvsem po objavi

vizitacij salzburškega arhidiakonata iz šestdesetih let, sicer pa je v pokrajini prvič dokumentirano v začetku istega stoletja. Precej je k temu pripomoglo dejstvo, da so številni prleški ali tam službujoči izobraženci (duhovniki, učitelji) izhajali z varaždinske jezuitske gimnazije, ki je bila za Prlekijo zelo dostopno in pomembno kulturno središče. V Prlekiji je ostalo hrvaško (samo)opredeljevanje vedno zgolj na jezikovni ravni – sicer pa so se Prleki imeli za Štajerce, zato je bilo tovrstnega hrvaškega opredeljevanja konec z njihovim odmikom od hrvaških izobraževalnih in kulturnih središč in z oblikovanjem lastnega vzhodnoštajerskega knjižnega jezika.

Skupaj z avtorjem lahko povzamemo, da se je hrvaško (samo)opredeljevanje najmočneje zasidralo v Beli krajini, ki je v 16. stoletju doživela tudi močne migracijske tokove z jugovzhoda, močno – a nekoliko manj, se je hrvaško opredeljevanje obdržalo tudi v Kostelu, kjer se je sicer pojavilo najbolj zgodaj (že konec 16.

stoletja); v Prekmurju je bilo sprejemanje hrvaškega (samo)opredeljevanja odvisno od cerkvenoupravne in verske delitve, medtem ko je bilo tovrstno opredeljevanje v Prlekiji vezano izključno na jezik.

Pojav je izzvenel do konca 18. oziroma do začetka 19. stoletja, ker je umanjkala vključitev teh pokrajin v hrvaški politični okvir, posamezni Slovenci iz teh območij pa so kljub temu puščali sledi v hrvaškem in širšem južnoslovanskem kulturnem prostoru (S. Vraz, O. Župančič, N. Županič).

Knjiga Borisa Golca dokazuje, da tehtnosti znanstvenih del ne presojamo po njihovi obsežnosti, priča pa tudi o tem, da smo se Slovenci sposobni zazreti v zrcalo in se soočiti s svojo preteklostjo neobremenjeni – dokaz o tem z druge strani (»slovenskost« Slavonije) še čakamo... Še dolgo?

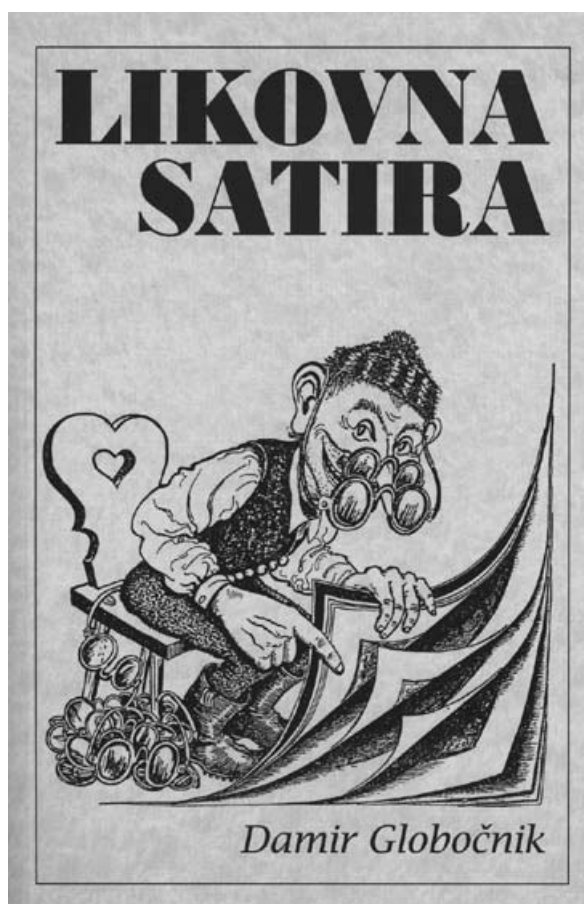
Aleksander Žižek

Meh za smeh

Damir Globočnik, **Likovna satira: poglavja o karikaturi v slovenskih satiričnih listih**. Ljubljana: Revija SRP / Svoboda, resnica, pogum/, 2013. 303 strani.

Priznani slovenski raziskovalec zgodovine satiričnega tiska in karikature Damjan Globočnik nam v svoji zadnji knjigi predstavlja pregled slovenske tiskane satire od začetkov v letu 1869 do prvih desetletij po drugi svetovni vojni. Snov je razdelil v 38 poglavij, knjigo pa sestavlja 11 novih poglavij (razprav), nekaj starejših člankov in nekaj člankov iz revije SRP.

Z začetki slovenskega satiričnega tiska (*Brencelj*, *Jurij s pušo*) v zadnji tretjini 19. stoletja smo Slovenci dobili še eno potrditev kot omikan narod, v nekaj manj kot sto letih pa se je pred bralci znašlo še precej bolj ali manj uspešnih predstavnikov tovrstnega tiska. Prva znanilca dobe sta bila že omenjeni ljubljanski *Brencelj*, ki ga je urejal Jakob Alešovec in *Juri s pušo*, ki je v letih 1869-1870 pod uredništvom Gašparja Henrika Martelanca izhajal v Trstu. *Brencelj* je bil v začetku kronist političnih razmer, ki jih je opisoval s staroslovenskega stališča. Bičal je nemškutarstvo (Dežman, Klun) in se zabaval z opredeljevanjem ljudi po basnoslovnih značilnostih živali iz njihovih priimkov. V slovenski satirični tisk je *Brencelj* uvedel slikanice – ilustrirane pesmi oziroma zgodbe. Čeprav so bili satirični listi ponavadi

namenjeni meščanstvu, je bil *Brencelj* svojevrstna izjema, saj so ga brali na deželi in je bil blizu Bleiweisovim *Novicam*. Trst, ki je nudil dom drugemu satiričnemu

listu – *Juriju s pušo*, je bil tedaj edino večje mesto na slovenskem prostoru, pomembno vlogo pa je odigral tudi pri krepitvi slovenske nacionalne zavesti, saj sta tu delovala *Slavljansko društvo* (Koseski) in *Slavljanska čitalnica* (1861). *Juri* je bralce zabaval s komentiranjem tujih (avstrijskih) in slovenskih razmer. List je čez dobro desetletje (1884-1886) v Trstu nadaljeval boj za interese primorskih Slovanov ter diskreditiral politične nasprotnike (tudi med satiričnimi listi), njegov lastnik pa je bil Eduard pl. Braunitzer.

Nekdanji urednik *Jurija s pušo* Gašpar Henrik Martelanec je leta 1870 neuspešno začel izdajati list *Petelinček*, katerega ime asociira na dunajski *Kikeriki*, čeprav je bil po »programu«¹ nepolitičen list, namenjen preprosti zabavi. Izšle so le 3 številke. Satirični list *Sršeni* so leta 1871 v Mariboru začeli izdajati štajerski liberalni mladostenci, urednik pa je bil Ivan Železnikar. List so tiskali s *Slovenskim narodom*, uperjen pa je bil proti nemčurjem, a tudi proti slovenskim klerikalcem. *Humoristički list*, ki ga je leta 1877 v Zagrebu urejal Vlaho Raič, je začel izhajati na pobudo Augusta Šenoe v slovenskem in hrvaškem jeziku, spodbujal pa je slovensko-hrvaško politično in kulturno sodelovanje.

Šaljivi list *Škrat* so v letih 1883-1885 izdajali mladi liberalci, v njem pa so napadali elastikarje (Šukljeta, Kersnika, Levca) ter hvalili Hribarja in Tavčarja. Neusmiljeno so se spravili tudi na konkurenco, ki so ji očitali financiranje iz plazilskega fonda (Šukljeta *Ljubljanski list*). Tudi *Škrat* je kasneje dočakal vsaj vstajenje svojega imena, ko je v letih 1903-1906 v Trstu pod uredništvom Ludvika Geržine novi *Škrat* objavljal večinoma originalne karikature ter se odzival na slovenske in svetovne razmere. Satirični list *Jež* (1902-1909) je izhajal v Ljubljani, urejala sta ga Rado Murnik in kasneje Srečko Magolič. V začetku sta vanj risala tudi Miljutin Zarnik in Hinko Smrekar, počasi pa se je urednik popolnoma naslonil na gotove češke karikature, s čemer je bilo konec aktualnosti. Rado Murnik je v letih 1905-1906 urejal tudi politično-satirični list *Osa*, ki je svoje želo obračal proti klerikalcem, vanj pa so risali Fran Tratnik, Gvidon Birolla in Hinko Smrekar, ki so v satiro prinesli secesijsko risbo.

Globočnik je v svoji knjigi poleg specializiranih satiričnih listov obdelal tudi tovrstne vsebine v časnikih – *Jutro* velja za naš prvi dnevnik, ki je objavljal karikature, izhajal pa je poleg *Slovenskega naroda* in *Slovenca*. V času balkanskih vojn je prinašal informacije z Balkana, izdajali so ga projugoslovanski krogi okrog *Preporoda* in *Narodne odbrane*, zato so mu očitali srbofilstvo. Napadal je obe meščanski stranki (klerikalce in liberalce). Za *Jutro* je risal tudi Maksim Gaspari, leta 1912 pa se je uredništvo preselilo v Trst. Satirični list *Pika* je v letih

1912-1913 urejal Slavoj Škrj. Bil je posvečen preprostejši tematiki, zaplembe pa je doživljal zaradi nemoralnih prispevkov (s seksualno tematiko). Tudi uredništvo *Pike* se je leta 1913 preselilo v Trst.

Politična satira se je odzivala na pomembnejše aktualne dogodke – svoj satirični zbornik je v založništvu *Dneva* leta 1913 dobila balkanska vojna, ki so jo predstavili v karikaturah in pesmih. 2. izdajo je cenzura zaplenila – za nadaljevanje prodaje so morali iztrgati 2 strani. Z listom *Dan* je povezan tudi satirični list *Bodeča neža*, ki je leta 1914 izhajal kot nedeljska priloga. Urejal ga je Radivoj Korene, zaradi protidržavnih karikatur in članov (koroško ustoličevanje 1414) pa je bil tudi zaplenjen. Med večje projekte slovenske satire sodi *Kurentov album*, ki sta ga leta 1918 urejala Branimir Kozinc in Viktor Zalar. Njegov izid je omogočila razrahljana cenzura pred koncem vojne, ki je dovolila nastanek novih listov. V album so pisali Cvetko Golar, Fran Milčinski, Ivan Cankar ter Rado Murnik, besedila pa so dopolnjevale risbe Maksima Gasparija, Frana Podrekarja in Hinka Smrekarja. Svoj satirični zbornik »slik«² in pesmi je leta 1921 kot priloga tednika *Domovina* dobila tudi prva svetovna vojna. Zbornik je bil zamišljen kot kronologija vojne na svetovnih in domačem prizorišču.

Čas med obema vojnoma je prinesel pravo obilje novih satiričnih listov in izdaj – resnici na ljubo je bila večina precej kratkega veka, karikatura in satira pa sta si utirali pot tudi v »resne«³ časnike. Portretne karikature je med drugim objavljal *Ilustrirani Slovenec* (1924-1932), ki je izhajal kot priloga *Slovenca*. Urejal ga je Fran Erjavc, risala pa Maksim Gaspari, ki je s tem »prestopil«⁴ v drug politični tabor, in Hinko Smrekar. Karikature je objavljalo tudi *Jutro* (1924-1925), ki ga je ustanovila mlajša struja JDS Gregorja Žerjava kot dopolnilo staroliberalnemu *Slovenskemu narodu*. *Jutrove* karikature so bičale klerikalni oportunizem.

Med specializiranimi satiričnimi listi Globočnik omenja humoristični list *Satura* (1925), ki ga je urejala Nežika Simončič, izšli pa sta samo 2 številki. Satirični list *Muhe* (1926-1927) je urejal Ivan Kavčič; najprej pa je izhajal v Ljubljani in kasneje v Celju, kjer so uredništvo prevzeli Polde Višner, Anton Jandl in nazadnje France Goričan. V Kranju je v letih 1927-28 izhajal humoristični list *Škrat*, v Ljubljani pa *Skovir* (1928-1929), ki je obravnaval tako erotiko kot politiko. Znane likovnike Hinka Smrekarja, Milka Bambiča, Maksima Gasparija, Miho Maleša, Nikolaja Pirnata, Ivana Čarga ter Alberta Sirka je najti tudi med sodelavci humorističnega lista *Kurent* (1929), ki ga je urejal Pavel Debevec, objavljal pa je šale, satire, fotografije, reportaže, križanke in notne zapise. Karikature so objavljali tudi v reviji *Ilustracija* (1929-1931) pod uredništvom Narteta Velikonje, čeprav

je veljala za splošni kulturni mesečnik in je obravnavala predvsem literaturo, gledališče in likovno umetnost. Satirični list *Posebna izdaja* (1937-1939), ki je pod uredništvom Štefana Jerka izhajal v Ljubljani se je prvenstveno ukvarjal z jugoslovansko notranjo politiko ter pestoval nergaški nacionalizem o izkoriščanju Slovencev v kraljevini Jugoslaviji. V Mariboru je v letih 1938-1941 kot štirinajstdnevnik izhajal *Toti list*, ki ga je urejal Božo Podkrajšek. Objavljal je karikature, podlistke, romane v nadaljevanjih in verze, ukvarjal pa se je zlasti z domačo politiko. Vanj sta razen Branka Zinauerja, Pera Gospodnetića, Alberta Sirka, Doreta Klemenčiča-Maja in Nikolaja Pirnata risali tudi Boža Simčič in Lea Smašek, morda prvi slovenski karikaturistki. Tudi *Toti list* je zaradi »napada« na bana Natlačna doživel zaplembo.

Okupacija je zgolj začasno prekinila tradicijo pisane in risane satire, saj so že poleti 1944 izhajali 3 humoristični listi: v Ljubljani je od avgusta 1943 izšlo 6 številčk *Bodeče neže*, ki jo je urejal Josip Urbič, ilustriral pa Maks Toboljevič Akim, pri listu, ki je izhajal v 60-80 izvodih je sodeloval tudi Frane Milčinski-Ježek; na Štajerskem je agitprop 4. operativne cone na osvobojenem ozemlju izdal 3 številke lista *Partizanski toti list*; na Dolenjskem je začel izhajati osrednji partizanski humoristični list *Pavliha*, ki je nastal kot poskus izboljšanja kakovosti partizanskega humorja. Prvi urednik je bil Milan Apih, ki je uredil 2 številki, njegov naslednik Marcel Kronegger pa je 3. številko lahko izdal šele po vojni). V Pavliho so risali Dore Klemenčič-Maj, France Mihelič, Nikolaj Pirnat ter Drago in Nande Vidmar. Skupaj je med vojno izhajalo več kot 20 partizanskih satiričnih ali humorističnih listov – imele so jih skoraj vse večje enote NOV in POS. Posebno zanimivi so bili humoristični listi, ki so izhajali v zaporih in v internaciji – *Kapucinski toti* v Celju (maja in junija 1941), *Toti Stari pisker*, *Arestant* (1942 v Ljubljani), tednik *Žica*, ki ga je v taborišču za vojne ujetnike Luckenwalde pri Berlinu urejal Janez Gradišnik, v taborišču Dachau pa so po osvoboditvi izdajali informativnega *Dachauskega poročevalca*, *Vestnik* in *Ježa za žico*.

Posebno poglavje je Globočnik posvetil legendi slovenskega humorističnega tiska – *Pavlihi*, ki je leta 1945 začel in leta 1991 tudi končal moderno ero tovrstnih publikacij pri nas. Sprva štirinajstdnevnik je izdajalo Društvo novinarjev Slovenije, vanj pa so risali Nikolaj Pirnat, Dore Klemenčič-Maj, Vito Globočnik, Ivan Romih, Maks Toboljevič-Akim, France Podrekar, Marjan Amalietti, Maksim Gaspari, Maksim Sedej, Bine Rogelj, Božo Kos, Milan Maver in številni drugi, med uredniki pa so bili tudi Marcel Kronegger, Fran Milčinski-Ježek, Janez Kranjec, Ludvik Burger in Jule Vrbič. *Pavliha* je začel povojno obdobje z odzivi na prevzem oblasti in »poročal« s sojenj vojnim zločincem (Rupnik, Rožman,

Stepinac, Rösener, Hacin). *Pavliha* se je vseskozi preživljal le iz lastnih sredstev (brez dotacij). Leta 1954 je izšla *Pavlihova pratika*, ki so je prodali do 110.000 izvodov. V letih 1951-1960 je *Pavliha* izhajal tedensko, prodajni rekord pa je dosegel leta 1965 s 65.000 prodanimi izvodi. Zadnja številka je izšla 26. 6. 1991. Na poglavje o *Pavlihi* se tesno navezuje poglavje o značilnosti politične karikature po 2. svetovni vojni, ko je veljala prepoved karikiranja domačih voditeljev in satire na notranjepolitičnem področju (mednacionalni odnosi), karikatura pa je imela sprva propagandistično vlogo. Tovrsten tisk so tolerirali (in kontrolirali) kot ventil za sproščanje frustracij.

Globočnik je s svojo zadnjo knjigo podal ne le pregleden oris razvoja slovenskega satiričnega tiska, temveč tudi opozoril na njegove najpomembnejše ustvarjalce in sopotnike (ilustratorje, pisce) ter opozoril na nekatere projekte, ki so Slovence zlasti v času med obema vojnama postavili ob bok kulturno najrazvitejšim evropskim narodom (satirični ciklus Hinka Smrekarja *Zrcalo sveta* 1933; *Blazni Kronos* 1940 – pesniška zbirka Igorja Torkarja (20 sonetov), ki jo je ilustriral Nikolaj Pirnat; različne tematske grafične mape).

Delo *Likovna satira* nam lahko, kot smo to pri Globočniku že vajeni, ponudi večplastno informacijo – prvotna je seveda vezana na umetnostno zgodovino – osebnosti in sloge, ki so označevali obravnavano obdobje in publikacije, sekundarna pa je zgodovinska in družbena razsežnost tematike, ki je našla svoj odmev v satiri, zato je velja priporočiti knjigo tako umetnostnim kot »pravim« zgodovinarjem, seveda pa tudi vsem tistim, ki obžalujejo, da je z družbo demokracije in blagostanja(!) izginila še zadnja sled neobremenjenega in lahkotnejšega pogleda na svet.

Aleksander Žižek

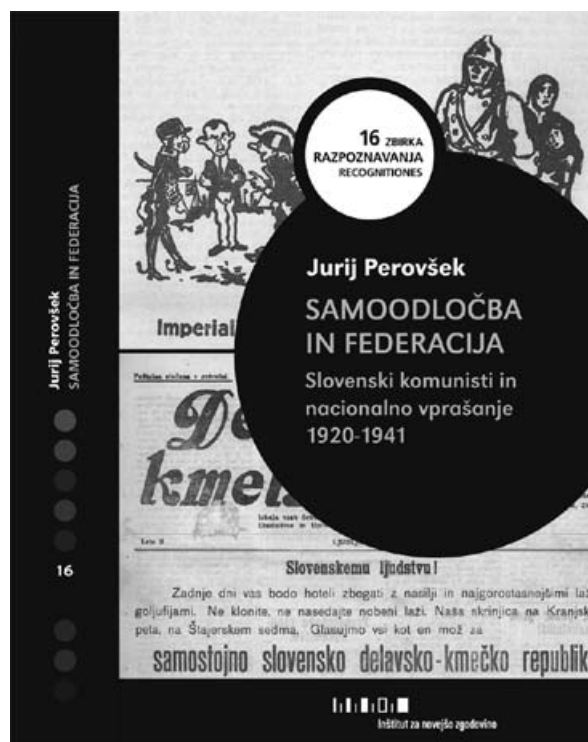
Revolucija in nacija

Jurij Perovšek, **Samoodločba in federacija: slovenski komunisti in nacionalno vprašanje 1920-1941**. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2012. 336 strani. (Razpoznavanja = Recognitiones; 16)

Nedavno izšla knjiga dr. Jurija Perovška, znanstvenega svetnika na Inštitutu za novejšo zgodovino v Ljubljani, ki se je že davno tega uveljavil kot eno prvih peres zgodovinarja o prvi Jugoslaviji, je v marsičem izjemna in nenavadna. V prvi vrsti gotovo zaradi svoje tematike. Pisec namreč obravnava slovenske komuniste; politični tabor, ki je skoraj petdeset let obvladoval slovenski politični prostor, po sestopu z oblasti pa sta ga družba in politika (ali vsaj njen del) obsodila na *damnatio memoriae* oz. njegov pomen in vlogo reducirala zgolj na ideološki vidik, če ne celo le na totalitarno nasilje (ob tem ko se je hkrati slavilo idejno nič manj »totalitarne« meščanske stranke). Komuniste povrh vsega obravnava skozi nacionalno vprašanje, torej skozi tisto, kar je po avtorjevih besedah »v novjšem zgodovinskem razvoju najbolj vidno zaznamovalo družbeno, politično, kulturno in gospodarsko življenje širših skupnosti in posameznikov, bivanjsko vpetih v njih.«

Razumljivo je, kar Perovšek sam poudari, da je prav zato slovensko zgodovinarstvo nacionalnemu vprašanju doslej namenilo precej svoje »raziskovalne moči«, ga v marsikaterem pogledu in obdobju celovito osvetlilo, nenavadno pri tem pa je, da je ravno celovita monografska obdelava nacionalnih pogledov komunistov v njihovi »zgodnji fazi«, v času prve Jugoslavije, izostala. Nenavadno zlasti zato, ker so bili komunisti tisti, ki so po besedah enega svojih prvih teoretikov Edvarda Kardelja slovensko nacionalno vprašanje enkrat za vselej rešili. Perovšek je tako z izborom na videz neaktualne tematike zapolnil enega temeljnih mankov slovenskega zgodovinarstva.

Problematike, ki se je izkazala za zahtevno, kompleksno in precej obsežno, se je avtor lotil na preizkušeno klasičen način, ki bi ga opredelil kot mešanico izčrpnega deskriptivizma in nenehnega vpenjanja vprašanj v analitično stiskalnico. Rezultat tega je »težka« študija, ki temeljito pojasnjuje in prepričljivo odgovarja. Polna je bogatih in ilustrativnih citatov, znanstveni aparat je obsežen, naravno je, da ne manjkajo skoraj obligatni deli znanstvene monografije – povzetek, temeljit seznam

virov, literature in (v tem primeru res dobrodošlo) imensko kazalo. Perovšek je študijo razčlenil na dva glavna sklopa, ki ju razločuje kronološka ločnica; uvedba diktature kralja Aleksandra januarja 1929. Prvo obdobje bi lahko poimenovali »čas oblikovanja« narodnopolitičnih misli, drugo obdobje, v napetih tridesetih letih, pa »čas izoblikovanja«.

Četudi je Perovšek delo naslovil *Samoodločba in federacija*, kar implicira na lajtmotiv dela, je študijo začel na samem kronološkem začetku, v času, ko ne samoodločba ne federacija nista bili aktualni. Po ustanovitvi prve komunistične politične organizacije na Slovenskem marca 1920 njeni člani nacionalni problematiki namreč niso posvečali »posebne pozornosti«. Ravnali so se v skladu s t. i. »vukovarskim kurzom«; s stališčem, ki ga je na svojima prvem in drugem kongresu v Beogradu in Vukovarju oblikovala Komunistična partija Jugoslavije. Njen nacionalni program je bil tedaj povsem v duhu nastajajoče »meščanske« vidovdanske ustave. Bil je izrazito unitaristično-centralističen, po njem so bili v državi živeči narodi le plemena namišljenega enotnega jugoslovanskega naroda. Prav enotnost naroda oz. jugoslovanskega proletariata pa je bila zagotovilo za učinkovitost razrednega boja. Nacionalna komponenta bi v razredno vnašala zgolj »zmedo«, videli so jo kot nekaj »meščanskega«.

Slovensko partijsko glasilo *Delavske novice* je začetno odklanjanje nacionalnega vprašanja pojasnjevalo z nadvse prodornimi, visoko humanističnimi in celo

postmodernimi razlagami. *Novice* so tako pisale, da je »narodnost nekaj čisto slučajnega, prigodnega, ne osebna zasluga; nekaj, kar človeka ne naredi nič bolj plemenitega in mu tudi ne pridene nobene značilne poteze, ki bi ga stavila v višjo vrsto človeških bitij ... Narodnost ne spremeni bistveno človeka: človeka presojamo le po njegovih moralnih lastnostih in po njegovem značaju, ne pa po narodnosti.« Iz Perovškovega prikaza centralistično-unitaristične faze slovenskih komunistov lahko torej jasno razberemo izrazito prvenstvo razrednega, a hkrati vidimo tudi velik argumentacijski potencial komunističnih piscev.

V zaostrenih političnih razmerah v prvi jugoslovanski državi ni trajalo dolgo, ko so tudi jugoslovanski komunisti začeli spoznavati njeno mnogonacionalno bistvo in živost nacionalnega problema. Že konec leta 1921 so slovenski komunisti kot prvi med njimi (zlasti Lovro Klemenčič in Vladislav Fabjančič) opozarjali na nevzdržnost centralizma in »beograjskega imperializma« ter zagovarjali pravico do samoodločbe in federacijo. Pri tem niso pozabili poudariti, kako je »pravica do samoodločbe sestavni del človekovih pravic, ki so jih razglašala vsa revolucionarna gibanja od francoske revolucije dalje.« Do leta 1923 so slovenski komunisti tako ponotranjili nacionalno vprašanje in ga vključili v svojo »revolucionarno politično misel«. Istega leta so svoja vidna člana, ki sta uveljavljala federalistično načelo, Klemenčiča in Fabjančiča, izključili (!), na njuno mesto pa je stopil njun siceršnji oster idejni kritik, sodrug Dragotin Gustinčič, ki je vtisnil prepoznaven pečat slovenski marksistični misli.

Do polne uveljavitve nacionalnega vprašanja znotraj KPJ je nato prišlo v drugi polovici leta 1923, ko je potekala »široka javna teoretsko politična razprava«. Njene razsežnosti in poglobitve nam Perovšek podrobno predstavi. Takrat so po njegovi oceni nenazadnje bili postavljeni »zgodovinski temelji vse nadaljnje nacionalne politike KPJ«. Načela suverenosti, samoodločbe in federalizma so se dokončno zasidrala v komunistični program. Slovenski komunisti so v razpravi tvorno sodelovali, pri oblikovanju novega programa so sploh imeli »opazno in pomembno vlogo«. Njihovo prvo pero je bil Dragotin Gustinčič, ki je v razpravi celo prvi zavrnil unitaristično tezo o enotnem jugoslovanskem narodu.

Po letu 1924 so slovenski komunisti ob različnih prilikah in v različnih glasilih (*Delavsko-kmetijski list*, *Glas svobode*, *Enotnost*), ki jih je avtor temeljito prečesal, vseskozi zagovarjali federalističen državno-pravni pogled. Poleg Gustinčiča so s svojimi prispevki nastopali zlasti še Lovro Kuhar, Dušan Kermavner in France Klopčič. Ob poudarjanju svojih programskih načel so sproti analizirali nevzdržnost razmer v državi in oce-

njevali narodnopolitično usmeritev ostalih slovenskih političnih strank. Razumljivo je, da so največ pozornosti namenili najmočnejši stranki, ki je hkrati vztrajala pri avtonomističnem stališču – Slovenski ljudski stranki. Njihova kritika Koroščeve politike je bila sicer prežeta z razrednim odporom, a hkrati velikokrat povsem utemeljena. Med slovenskimi komunisti je tedaj – po Perovškovih besedah – nedvomno »živel pristno, a z njihovim revolucionarnim ciljem neločljivo povezano narodno čustvo. V razmerju revolucija-narod je imela ključni vrednostni pomen prva, narod ji je bil zgodovinsko podrejen.« Ali z drugimi besedami, ki jih je zapisala *Enotnost*: »Hočemo rdečo svobodo, hočemo rdečo pest, rdečo oblast.« Toda na rdečo oblast je bilo treba počakati, najprej je sledila šestojanuarska diktatura, oblast ene osebe in njenega dvora.

Z uveljavitvijo Aleksandrove diktature, ki se je silno zarezala v politično in družbeno življenje države in »udarila« tudi po slovenskih komunistih, Perovšek zaključil s prvim delom monografije. Po vsebinsko izjemno »gostih« poglavjih se nato v drugem delu čas »razredči«, a vsebina doseže novo stopnjo (Omenjene razlike v »gostoti« seveda niso posledica naključnega nihanja »metodološkega« razpoloženja pri avtorju, marveč rezultat dinamike oblikovanja nacionalne misli pri komunistih). V tridesetih letih so komunisti svoja že oblikovana narodnopolitična stališča argumentativno nadgradili in poglobili. Uveljavljenim piscem, zlasti Gustinčiču, ki je tedaj kakor številni drugi slovenski komunisti deloval v tujini, se je pridružila mlajša generacija, med njimi Edvard Kardelj. Obema vodilnima teoretikoma, v Moskvi delujočemu Gustinčiču in doma živečemu Kardelju, posveti Perovšek osrednjo pozornost drugega dela, vendar pri tem nikakor ne prezre tudi ostalih sočasnih obravnav slovenskega nacionalnega vprašanja.

Gustinčičeva misel je dosegla vrh v obsežnem in neobjavljenem delu *Das nationale Problem der Slowenen*, v katerem je zagovarjal program Združene Slovenije (torej rušenje takrat aktualnih državnih meja), ki bi na podlagi pravice do samoodločbe postala federativna enota v širši državni zvezi. To bi bilo po njegovem mogoče le s hkratno izvedbo socialne in nacionalne revolucije pod vodstvom komunistov. Perovšek ugotavlja, da je omenjena študija prvo »veliko marksistično delo o slovenskem vprašanju«. Toda v istem desetletju je bila ustvarjena še ena širša poglobitev v isto problematiko, in sicer izpod peresa Edvarda Kardelja. Tedaj mladi Kardelj se je najprej pod psevdonimom Tone Brodar in nato Sperans sistematično posvečal problematiki in misli naposled sintetiziral v slovenski javnosti znanem (in že v tridesetih letih objavljenem) delu *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja*. Ob tem niti ni nenavadno, da so se zaradi tovrstnega sosledja in problemske podob-

nosti pojavila namigovanja, da se je Kardelj zgledoval po Gustinčiču oz. celo iz njega prepisoval. Perovšek je vsled omenjenega opravil pravo forenzično primerjalno analizo obeh tekstov, ki je vključevala tudi uporabljeno literaturo, in dognal, da to nikakor ni umestno, »pač pa je umestna ugotovitev, da je med tedanjimi maloštevilnimi slovenskimi komunisti živel toliko teoretičnopolitične in ustvarjalne moči, da sta bili v njihovih vrstah v dobrih desetih letih opravljeni dve samostojni obravnavi slovenskega narodnega vprašanja.« Med obema je bilo Kardeljevo problemsko bogatejše in intelektualno močnejše.

Ugotovitev o ustvarjalni moči slovenskih komunistov se morda zdi nekako samoumevna, zlasti če nehi-

storično sklepamo »za nazaj«, v smislu: Če so komunisti zmogli zmagati v vojni in vzpostaviti svoj družbeni red, so morali biti tudi ustvarjalno močni. Toda v času med obema vojnama, ko so bili komunisti maloštevilna in ilegalna skupina, s katero se meščanska politika sploh ni hotela pogovarjati, bi bila taka trditev do izida Perovškove knjige smela oz. zgolj fragmentarno argumentirana. Poslej, po njegovi akribijsko »čisti« in bogati razčlenitvi, pa je postala zares »samoumevna«. Poleg tega, da so bili komunisti »narodni« in si hkrati prizadevali »vživati revolucijo«, so v tistem času nedvomno razkazovali tudi velik intelektualni potencial. In ta napravi na bralca Perovškove knjige resnično močan vtis.

Jure Gašparič

Od deželnih pridelkov do kolonialnega blaga

Marija Počivavšek, **En gros & en detail. Trgovina v Sloveniji do druge svetovne vojne: trendi, strukture, prakse.** Celje: Zgodovinsko društvo Celje, 2012. 416 strani. (Zgodovini.ce; 13)

Zgodovinsko društvo Celje je kot trinajsti zvezek svoje zbirke *Zgodovini.ce* izdal delo Marije Počivavšek *En gros & en detail*. Naslov knjige je zelo poveden, četudi bi znali predvsem mlajši bralci imeti težave z razumevanjem besedne zveze, ki jo je avtorica uporabila za naslov svoje knjige. Trgovina na debelo in drobno (na veliko in malo) je danes nekaj, česar ne vidimo, vsaj na različnih izveskih ne, preveč pogosto. Povprečni kupec se namreč srečuje predvsem s trgovino na drobno, kamor sodijo tudi različni prodajni triki 3 za 2 in podobno. Trgovina na debelo je namreč trgovina, ki je posrednik med proizvodnjo in trgovino na drobno. Bila pa je ta besedna zveza v preteklosti vtkana v srčiko trgovine. In s trgovino, kot pomembno gospodarsko dejavnostjo, se Marija Počivavšek ukvarja v omenjeni monografiji, ki zaobseže časovni lok od sredine 19. stoletja do let pred drugo svetovno vojno.

V poglavju *Zakonodajno okolje* avtorica predstavlja zgodovinski razvoj zakonodaje, povezane s trgovino in trgovci od sredine 19. stoletja do konca tridesetih let 20. stoletja, ko je bila sprejeta starojugoslovanska zakonodaja. Razvojni trendi v trgovini so prikazani v tretjem poglavju. Zakonodaja je predstavljala normativne okvire, ki pa niso bili edini pomembni za stanje trgovske aktivnosti. Pomembni sta vsaj še splošna stopnja gospodarskega razvoja in pa geografski položaj.

Avtorica se je po predstavitvi zakonskih okvirov in splošnih trendov posvetila predstavljanju trgovine v posebnostih slovenskega okolja na primerih Ljubljane, Maribora in Celja. Gre za tri največja slovenska mesta oz. za tri pomembna gospodarska središča, kjer se je trgovina lahko razvijala v vseh svojih oblikah. Tu se nam pred očmi izrišejo zgodbe znanih trgovskih družin oz. družb, ki so bile pogosto pomembne ne le v lokalnem okolju, pač pa tudi širše, saj so bili nekateri med njimi pomembni trgovci za področje cele Jugoslavije.

Poglavje *Struktura slovenske trgovine* nam predstavi raznolikost trgovin, ki so kupcem ponujale različne vrste blaga. Najpogostejši tip trgovine je bila trgovina z mešanim blagom, ki je kupcem ponujala tako rekoč vse na enem mestu – z izjemo blaga, za katerega je bila potrebna koncesija. V istem poglavju avtorica piše tudi o vlogi trgovine v gospodarstvu, ki je seveda zelo pomembna. Trgovina je tesno povezana s proizvodnjo dobrin in pridelavo hrane. Industrija in kmetijstvo, ki ne uspesta svojih proizvodov in pridelkov ponuditi na trgu, sta obsojena na propad. V Sloveniji so med vojnami prevladovali posamične trgovske firme, ostale oblike so bile v manjšini. Ob koncu poglavja avtorica opozori tudi na nekaj, kar bi nam pravzaprav moralo takoj pasti v oči, a običajno spregledamo. V preteklosti so bili trgovci na drobno lahko specializirani za določene proizvode ali pa so imeli t.i. trgovino z mešanim blagom. Kaj pa je današnja mestna veleblagovnica? Pravzaprav velika trgovina z mešanim blagom. A če bi se komu današnja veleblagovnica predstavljala kot trgovina z mešanim blagom, bi se to zdelo čudno, za koga morda celo slabšalno. Pa vendar, kaj pa pomeni besedna zveza, »pri nas dobite vse«?

Trgovina so tudi zaposleni v njej in temu je avtorica posvetila posebno poglavje. Tu najdemo zanimive ugotovitve o strukturi zaposlenih v trgovini, o odnosih med njimi in v posebnem razdelku tudi o plačah v tej gospodarski panogi. S plačami je povezano tudi vprašanje delavnika in obremenitve delavcev. Obdelano je tudi vprašanje socialne varnosti trgovcev, kamor štejemo bolniško, nezgodno in pokojninsko zavarovanje. Obvezno bolniško in nezgodno zavarovanje je bilo uvedeno takoj po prvi svetovni vojni, pokojninsko pa šele leta 1937.

Avtorica je uporabila obsežen nabor virov in literature. Dobršen del virov so gradiva zbornic in podobnih institucij ter sodni gospodarski registri. Pomemben vir so bili najrazličnejši statistični pregledi, ki so nastali v obravnavanem času. Med vire so seveda vključeni tudi različni zakonski predpisi, ki so zadevali trgovino oz. znotraj katerih je bilo moč upoštevati rešitve tudi v tr-

govini. Avtorica je obilno črpala tudi iz časopisja – tako lokalnega kot tudi trgovsko-strokovnega.

Veliko bogastvo knjige so najrazličnejše preglednice in grafi, ki kažejo določene trende v trgovini. Ne smemo spregledati tudi velikega števila fotografij, ki jih je avtorica vključila med besedilo in ki prikazujejo tako zunanost kot tudi notranjost trgovin. Slednje so še posebej zanimive, ker nam kažejo, kako drugačne so bile trgovine v prvi polovici 20. stoletja. Kdor pa želi dobiti vsaj drobec pristnega vtisa, kako je izgledala stara (vele) trgovska hiša v resnici in ne samo v muzeju, pa naj se podviza v Ljubljano in si na Prešernovem trgu privoščiti vstopiti skozi velika vhodna vrata v nekdanjo Urbančevo veleblagovnico.

Bojan Balkovec

Predstavitve monografije v Ljubljani,
21. 3. 2013 (video: youtube.com)

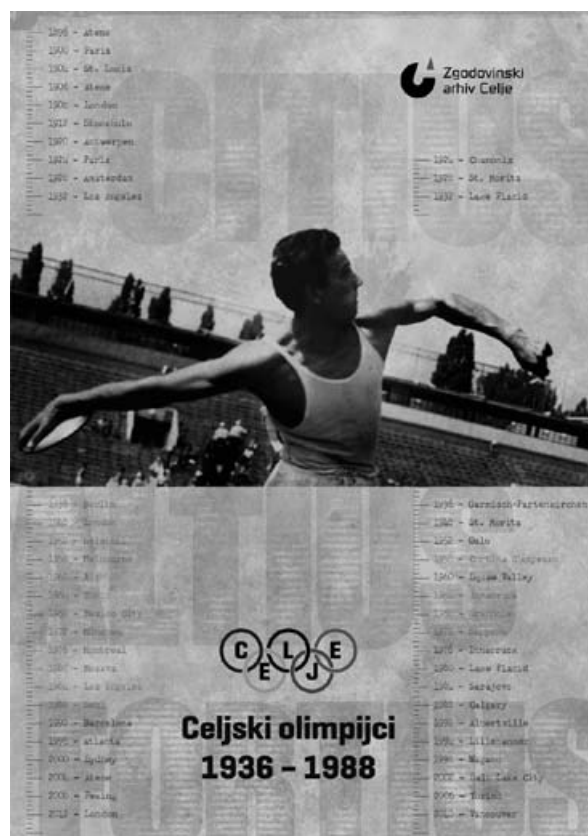
Oseбно in zasebno o Celjanih na olimpijskih igrah

Bojan Himmelreich, **Celjski olimpijci 1936 – 1988**.
Celje: Zgodovinski arhiv Celje, 2012. 44 strani.

Koliko imen, ki so nastopala na olimpijskih igrah bi znali takole iz glave naštet? In če bi vas prosili, da poimenujete Celjane, ki so se udeležili teh iger vseh dežel? Verjetno ne prav dosti. Pričujoča publikacija se osredotoča ravno na slednje, kot že pove naslov sam. V katalogu se avtor ne osredotoča na dolge razprave o življenjskih poteh teh posameznikov, temveč predstavi njihove osebne spomine na olimpijske nastope. Kratko in jedrnat. Katalog je nastal kot dopolnitev k razstavi celjskega arhiva o celjskih športnikih, ki so se udeležili olimpijskih iger, oboje skupaj pa obeležuje lanskoletno stoto obletnico osvojitve prve slovenske olimpijske medalje (Rudolf Cvetko, sabljač, 15. julij 1912).

Publikacija se, kot že rečeno, osredotoča predvsem na predstavitev zasebnega gradiva, ki je javnosti večinoma predstavljeno prvič. Uvodoma avtor navede nekaj statističnih podatkov, strnjenih v kratek pregled, kjer izvemo, kdo so bili ti celjski športniki, oziroma tedanji člani celjskih klubov in s katerimi športi so se uvrstili na igre. Statistični podatki so strnjeno prikazani, v kratkem tekstu naštevajo zelo veliko podatkov, kar od bralca terja posebno pozornost.

Kot avtor navaja, ta katalog ni študija o športnikih, temveč zasebna pripoved o njihovem doživljanju olimpijskih iger. Navedena so imena športnikov, ki jih povzemam po vrstnem redu zapisov: Emil Goršek, Konrad Grilec, Alma Butia Car, Danilo Žerjal, Stan-ko Lorger, Amalija Belaj Arbajter, Roman Lešek, Jože Brodnik, Mirko Kolnik, Olga Šikovec Luncer, Draga Stamejčič Pokovec, Ivo Ratej, Simo Važič, Franc Červan, Tine Šrot, Marijana Lubej, Nataša Urbančič, Danijel Vrhovšek, Miro Kocuvan st., Zdravko Pečar, Jože Uran-
kar, Vlado Bojovič, Rok Kopitar in Rolando Pušnik. Na

kratko so predstavljeni tudi trenerji, sodniki in vodje reprezentanc: Fedor Gradišnik ml., Albert Kerkoš, Bori-voj Belcer, Srečko Šetina, Štefan Jug in Miro Kocuvan st.

Veliko teh, ki so imeli možnost nastopati na olimpijskih igrah, je podalo osebna pričevanja o dogajanjih. To daje katalogu še posebno težo. Tudi bogato slikovno gradivo, fotografije osebnih predmetov športnikov, so pomemben dodatek k celotni publikaciji. Bralec lahko vidi kako preprosto so bile organizirane olimpijske igre pred pol stoletja, kako malo so športniki imeli in kaj vse so iz tega znali narediti. Za današnje razmere so bili popolni amaterji. Takrat so bile igre resnično druženje in spoznavanje novih ljudi. Vse se je nato leta 1972 spremenilo. Igre so po terorističnem napadu postale še vse drugo kot le-to. Nova prelomnica pa je profesionalizacija iger po letu 1984.

Kratki osebni spomini, ki jih je avtor zbral, nam prikažejo te Celjane, naše izvrstne posameznike, zelo osebno, kot povsem preproste ljudi, ki so imeli svoj šport radi. Bogato osebno gradivo, ki ga je avtorju uspelo zbrati v tej publikaciji, predstavlja pomemben slikovni spomin za vse. Napisano preprosto, berljivo, mestoma nasuto s statističnimi podatki, a hkrati slikovno bogato ter osebno izpovedno.

Jože Kranjec

Prof. dr. Janez Cvirn (1960–2013)

Naključje je nanese, da v slabih treh letih drugič brskam za spomini na prijatelja, profesorja in mentorja prof. dr. Janeza Cvirna. Prvič sem se te naloge lotil na prošnjo mentorice skupine mladih raziskovalk, ki so pripravljale njegovo biografijo; tako njemu kot meni pa se je tedaj vse skupaj zdelo sicer lepo in pozorno, a tudi nekako pre-zgodaj, saj je pred človekom, ki je komajda dopolnil petdeset let vendarle še bogato in uspehov polno obdobje ... Tokratno pisanje in spominjanje pa je trpko, prežeto z grenkobo in žalostjo ob dejstvu, da smo ga za vedno izgubili.

Sam se je spominjal, kako je (kot vsak celjski študent zgodovine) sanjaril o tem, da bo raziskoval mogočneže z gradu nad Celjem, in kako ga je strokovno delo kasneje odpeljalo v popolnoma drugačno smer, čeprav je skozi vso kariero ostajal zvest svojemu Celju, le da je zanimanje za kronane glave in njihove usode zamenjalo preučevanje dotlej preslišanih glasov malih ljudi, ki jih je dogodkovna zgodovina stoletja odtrgala od roba.

Novembra 1983 se je Cvirn po študiju na Filozofski fakulteti v Ljubljani zaposlil kot arhivist v Zgodovinskem arhivu Celje, kjer je sicer skrbel za gradivo s področja gospodarstva, za svojo dušo pa je intenzivno preučeval spise mestne občine Celje iz obdobja 1848–1918. Jeseni leta 1985 je odšel v Pokrajinski muzej Celje, kjer je prevzel delo kustosa-pedagoga in leto kasneje magistriral z nalogo *Politična orientacija celjskega nemštva od šestdesetih let prejšnjega stoletja do leta 1907*, s to tematiko pa se je ukvarjal tudi v doktoratu (*Nemci v Celju 1861–1914*) in številnih razpravah. Svoje raziskovalno delo na področju mednarodnih odnosov je po odhodu na predavateljsko mesto na Filozofski fakulteti v Ljubljani jeseni 1991 nadaljeval s primerjalno študijo o življenju Nemcev treh spodnještajerskih mest – Celja, Maribora in Ptuja (*Trdnjavski trikotnik*; 1997).

Naj se sliši še tako čudno, a z njegovim odhodom na delo v Ljubljano je napočilo tudi obdobje, ko je začel Janez Cvirn intenzivno sooblikovati celjsko zgodovinarsko prizorišče. V začetku devetdesetih let se je namreč v Celje vrnilo kar nekaj mladih zgodovinarjev, ki smo se zaposlili v mestnih zavodih (muzejih, knjižnici in arhivu), ob svojem poklicnem delu pa smo začeli večinoma na njegovo spodbudo objavljati v *Celjskem zborniku*, katerega urednik je bil. Poleg prej omenjenih »mladinov« so z zbornikom in Janezom Cvirnom intenzivno sodelovali tudi Andrej Studen, Igor Grdina ter Anton Šepetavc. Polagoma je med nami dozorela zamisel o nujnosti ustanovitve posebne zgodovinske revije, ki bi objavljala prispevke, pisane na povsem znanstvenih temeljih, a na poljudnejši in ljudem razumljivejši način, kakršnega je mojstrsko obvladal tudi Cvirn sam. Svojo usmeritev smo našli v mikrozgodovini in zgodovini vsakdanjega življenja. Iz teh idej se je leta 1994 rodila *Zgodovina za vse*, prva in tedaj edina strokovna revija s področja zgodovine, pisana v svežem in privlačnem slogu, ki je nagovarjala kar najširši krog bralcev, njen urednik je postal Janez Cvirn, ki je to nalogo (s prekinitvijo) opravljal polnih 15 let, bil pa je tudi član uredniškega odbora zbirke *Zgodovini.ce*, ki jo je Zgodovinsko društvo Celje ustanovilo, da bi omogočilo izdajanje znanstvenih monografij s »celjsko« tematiko ali monografij mlajših zgodovinarjev. Nasploh se je tedaj v Celju na področju zgodovinopisja dogajalo toliko, da so gručico okrog revije in Zgodovinskega društva Celje drugod poimenovali kar »celjska zgodovinska šola«. Če bi ta »šola« imela mentorja, bi ta naziv zagotovo pripadel Janezu Cvirnu, ki ga od devetdesetih let prejšnjega stoletja najdemo pri vsakem pomembnejšem projektu, vezanem na celjsko zgodovino. Vedno je poudarjal navezanost na svoje rojstno mesto, kamor je rad in s ponosom vodil svoje številne kolege in prijatelje – zlasti seveda zgodovinarje, ki jim je z veseljem razkazoval mestne znamenitosti in skrite bisere. Nekajkrat mu je uspelo, da je v Celje pritegnil tudi različne znanstvene sestanke in zborovanja, ki smo jih Celjani z njegovo pomočjo vedno odlično izpeljali. Njegovo ime, zlasti pa seveda njegov odkrit, prijazen in kolegialen nastop sta odpirala številna vrata tako njemu samemu, kakor tudi ljudem, za katere je menil, da si zaslužijo njegovo podporo in priporočilo. Celju je Janez Cvirn v svojih delih postavil veličasten in neminljiv spomenik, čeprav mu je znal kdaj nastaviti tudi ogledalo, ki je včasih pokazalo sliko, ki meščanom ni bila všeč. Vesel sem, da je Celje prepoznalo njegov trud in prispevek ter ga za njegov opus nagradilo s srebrnim celjskim grbom. Njegova dela – zlasti »ponarodeli« *Kri v luft!* *Čreve na plot!* ter *Aufbiks!*, ki je doživel filmsko realizacijo, so teksti, ki jih z enakim užitkom in zanimanjem prebirajo tako zgodovinarji kot bralci, ki tovrstnih del sicer še pogledajo ne.

Mnogokrat smo s kolegi občudovali Janezovo predanost zgodovini, njegov zanos, marljivost in skorajda pretirano vnemo, s katero je za delo izrabil sleherni trenutek – pisal, študiral, svetoval, usmerjal in dejansko živel za svoj poklic in poslanstvo, vendarle pa je ob vsem tem ohranjal stik z življenjem, družino in prijatelji ter v vsakem trenutku ostajal preprost, dostopen in prijazen.

Če bi moral izbrati sliko, ki me bo vedno spomnila nanj, bi se odločil za ... zadnji prizor dokumentarno-igranega filma *Aufbiks!* s kadrom steklenega Titanika z nemškim napisom, ki je pred leti »povozil« skromnega, domačnega Zamorca – ob tem pomislim, kako bi se Janez poredno nasmehnil v brado, se pogladil s prsti ob koticah ust in pod strop puhal oblak cigaretnega dima.

Ja, zgodovina je lahko veliko bolj fantastična od še tako spretno izmišljenih zgodb.

Aleksander Žižek

Navodila piscem prispevkov revije *Zgodovina za vse*

Prispevki v reviji so v slovenskem jeziku. V uredništvo sprejemamo lektorirane oziroma jezikovno neoporečne prispevke.

Razprave (rubrika *Zgodbe, ki jih piše življenje*) v obsegu okrog ene avtorske pole, naj vsebuje:

- naslov (ali naslov kot kratek udaren citat, ki mu obvezno sledi še podnaslov)
- besedilo v obsegu okrog ene avtorske pole (do ene in pol), napisano v MS Word, tekst Times New Roman, velikost 12
- avtorski izvleček (sinopsis) do 10 vrstic, priimek in ime avtorja, akademski naslov, poklic in delovno mesto, ustanovo, kjer je zaposlen, njen naslov, naslov elektronske pošte (sicer privaten naslov in e-pošto). K avtorskemu izvlečku avtor navede okvirno 3 ključne besede
- povzetek v obsegu do 30 vrstic
- vsaj 3 do 6 slikovnih prilog. Ločljivost posnetka vsaj 300 ppi (širina: 1 kolona = 915 pixels, 2 koloni = 1890 pixels). Priloge oddajte ločeno. Med besedilo članka, kjer naj približno stoji konkretna priloga, vpišite legendo, ki vsebuje podnaslov in navedbo vira (avtorstvo, kdo hrani). Za dovoljenja objave za potrebe članka poskrbijo avtorji sami.
- opombe (v formi sprotna opomba (pod črto), na dnu vsake strani, »footnote«), velikost 10. Opombe naj bodo v okrajšani obliki in vsebujejo zgolj napotilo na seznam virov in literature na koncu. Opombe naj bodo pisane enotno. Pri arhivskih virih uporabljamo standardne kratice za arhiv, nato navedemo kratiko fonda ali zbirke, signaturo oziroma številko fascikla ali škatle in številko arhivske enote ali ime dokumenta. Pri literaturi navedemo priimek avtorja in smiselno skrajšani naslov in številke strani. (npr.: Gestrin, Slovenske dežele, 12).
- poglavje Viri in literatura na koncu, v katerem so sistematično navedeni vsi uporabljeni viri in literatura. Ločeno se navajajo arhivski viri, literatura, po potrebi tudi časopise in ustni viri. V teh sklopih je treba gradivo navajati po abecednem vrstnem redu in sicer v celoti, ne skrajšano.

Arhivski viri

arhiv, signatura in ime fonda ali zbirke, tehnično enoto (arhivsko škatlo), številko ali naslov dokumenta.

Primer: Arhiv Republike Slovenije, AS 231, Ministrstvo za prosveto Ljudske republike Slovenije, 1945-1951 (po potrebi še številke škatel). V opombi za-dostuje, če navedemo: AS 231, a.š. (številka škatle), (številka ali ime dokumenta).

Primer: Zgodovinski arhiv Celje, SI_ZAC/0024, Mestna občina Celje, številka arhivske škatle, ime ali številka dokumenta (leto).

Literatura – monografije

Priimek, ime avtorja; naslov (in podnaslov) dela (v ležečem tisku). Kraj: založba in leto izida.

Primer: Gestrin, Ferdo: *Slovenske dežele in zgodnji kapitalizem*. Ljubljana : Slovenska matica, 1991.

Literatura – članki

navedemo: priimek in ime avtorja, naslov članka. Naslov periodike ali zbornika (v ležečem tisku), za periodiko še letnik, leto, številko in strani, za zbornik (ime urednika), kraj in leto izida in strani.

Primer za periodiko: Slana, Lidija: Iz zgodovine gradu in gospostva Snežnik na Notranjskem. *Kronika*, 48, 2000, št. 1-2, str. 20-41.

Primer za zbornik: Melik, Vasilij: Ideja Zedinjene Slovenije 1848-1991. *Slovenija 1848-1998 : iskanje lastne poti* (ur. Stane Granda in Barbara Šatej). Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1998, str. 15-20.

Zapisi

- Besedila v rubriki Zapisi so navadno krajša, zanje pa veljajo enaki pogoji oddaje kot za razprave, ni pa potrebno oddati povzetka in avtorskega izvlečka (sinopsisa).

Ocene (rubrika *Iz knjižne police*) naj vsebuje:

- Privlačen, kratek naslov
- Naslov ocenjenega dela, citiran kot primeri zgoraj
- Besedilo naj obsega okvirno 2-3 strani
- Priloži se ločeno še skenirana naslovnica ocenjenega dela (300 ppi)

Za prevode povzetkov in izvlečkov v tuje jezike (v nemščino in angleščino) poskrbi uredništvo revije.

Za trditve in za znanstveno korektnost odgovarjajo avtorji člankov. Prispevki so strokovno recenzirani. Recenzentski postopek je anonimen.

Prispevke naj avtorji pošljejo na naslov uredništva revije: Zgodovinsko društvo Celje (s pripisom za revijo Zgodovina za vse), Prešernova 17, SI-3000 Celje ali po elektronski pošti na naslov: batagelj@gmail.com. Za lažji kontakt pripišite še telefonsko številko, za vse ostale informacije pa smo vam na voljo na zgornjih naslovih.

Uredništvo

Naročilnica

ZGODOVINA ZA VSE

☐ Želim postati naročnik revije **ZGODOVINA ZA VSE** in naročam izvod(ov).
Letna naročnina (dve številki) je 19 EUR, za dijake in študente 13 EUR.

☐ Poleg prihodnjih želim prejeti še naslednje izvode starejših letnikov po ceni 3 EUR
(Vpišite želen letnik, številko in število izvodov):

Letnik / številka	Izvod(ov)	Letnik / številka	Izvod(ov)

Stroški pošiljanja za stare številke niso všteti.

☐ Uveljavljam študentski popust pri naročnini. (Ne velja za stare številke!)

Podatki o naročniku: ☐ FIZIČNA – ☐ PRAVNA OSEBA (ustrezno označite)

Ime in priimek / Naziv podjetja:

Ulica, hišna številka:

Poštna številka, kraj:

Davčna številka: Davčni zavezanec: ☐ DA ☐ NE (ustrezno označite)

Način plačila (ustrezno označite): ☐ po predračunu (za pravne osebe) ☐ po povzetju (za fizične osebe)

Naročilnica obvezuje Zgodovinsko društvo Celje in naročnika.

Zgodovinsko društvo Celje ni zavezanec za DDV (1. odstavek 94. člena ZDDV-1).

Datum: Podpis (žig):

Naročilnico pošljite na naslov:
Zgodovinsko društvo Celje, Prešernova ulica 17, SI-3000 Celje
tel.: 03/42 86 412; faks: 03/42 86 411; info@zdc.si

DA, naročam(o):

- ☐ izvod(ov) [Zgodovini.ce 13]: Marija Počivavšek **EN GROS & EN DETAIL** (19 EUR)
- ☐ izvod(ov) [Zgodovini.ce 12]: **OROŽNOV ZBORNIK** (12 EUR)
- ☐ izvod(ov) [Zgodovini.ce 11]: Andrej Pančur **JUDOVSKA SKUPNOST V SLOVENIJI NA PREDVEČER HOLOKAVSTA** (16 EUR)
- ☐ izvod(ov) [Zgodovini.ce 10]: Tatjana Rozman **POJOČI KASTRATI – (ZLO)RABLJENO TELO NA ODRU** (16 EUR)
- ☐ izvod(ov) [Zgodovini.ce 9]: Andrej Studen **PIJANE ZVERINE** (16 EUR)
- ☐ izvod(ov) [Zgodovini.ce 8]: Janez Polajnar **»PFUJ! TO JE GERDO!«** (16 EUR)
- ☐ izvod(ov) [Zgodovini.ce 7]: Filip Čuček **USPEHI SPODNJEŠTAJERSKIH SLOVENCEV V TAAFFEJEVI DOBI** (16 EUR)
- ☐ izvod(ov) [Zgodovini.ce 6]: Tone Kregar **MED TATRAMI IN TRIGLAVOM** (16 EUR)
- ☐ izvod(ov) [Zgodovini.ce 5]: Marija Mojca Peternel **CILLIER WOCHENBLATT (ZEITUNG)** (16 EUR)
- ☐ izvod(ov) [Zgodovini.ce 4]: **ŠTEFAN KOČEVAR – RODOLJUB SLOVENSKI** (16 EUR)
- ☐ izvod(ov) [Zgodovini.ce 3]: Branko Goropevšek **ŠTAJERSKI SLOVENC, KAJ HOČEMO!** (16 EUR)
- ☐ izvod(ov) [Zgodovini.ce 2]: Aleksander Žižek **NAŠIM ZVESTIM, LJUBIM CELJSKIM MEŠČANOM** (16 EUR)
- ☐ izvod(ov) [Zgodovini.ce 1]: Andrej Pančur **V PRIČAKOVANJU STABILNEGA DENARNEGA SISTEMA** (16 EUR)

Stroški pošiljanja niso všteti.

Podatki o naročniku: ☐ FIZIČNA – ☐ PRAVNA OSEBA (ustrezno označite)

Ime in priimek / Naziv podjetja:

Ulica, hišna številka:

Poštna številka, kraj:

Davčna številka: Davčni zavezanec: ☐ DA ☐ NE (ustrezno označite)

Način plačila (ustrezno označite): ☐ po predračunu (za pravne osebe) ☐ po povzetju (za fizične osebe)

Naročilnica obvezuje Zgodovinsko društvo Celje in naročnika.
Zgodovinsko društvo Celje ni zavezanec za DDV (1. odstavek 94. člena ZDDV-1).

Datum: Podpis (žig):

Naročilnico pošljite na naslov:
Zgodovinsko društvo Celje, Prešernova ulica 17, SI-3000 Celje
tel.: 03/42 86 412; faks: 03/42 86 411; info@zdc.si

www.zdc.si

ZGODOVINA ZA VSE

Izdalo in založilo: Zgodovinsko društvo Celje®
Prešernova ulica 17, SI-3000 Celje, tel. 03 42 86 412, www.zdc.si

Uredniški odbor: Borut Batagelj, Bojan Cvelfar, † Janez Cvirn, Dragica Čeč,
Tone Kregar, Jurij Perovšek, Marija Počivavšek,
Ludwig Steindorff, Mario Strecha, Andrej Studen, Aleksander Žižek

Urednik: Borut Batagelj

Računalniška priprava stavka: Andrej Mohorič

Prevod v angleščino: Simon Zupan

Prevod v nemščino: Tina Bahovec

Bibliografska obdelava: Srečko Maček

Tisk: Grafika Gracer

Za znanstveno vsebino člankov odgovarjajo avtorji.

Slika na ovitku:

»Celjska bitka«, karikatura pretepa v kavarni Hotela Evropa v Celju. Toti list, 17. 2. 1940

Revija izhaja v dveh številkah letno

Naklada: 300 izvodov

Finančna podpora za natis revije:
Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije
Mestna občina Celje

ISSN 1318–2498

Revija je uvrščena v podatkovni bazi EBSCOhost in ProQuest.
The journal is listed in the databases EBSCOhost and ProQuest.

Povzetki razprav so objavljeni in indeksirani v publikacijah *Historical Abstracts* in *America: History and Life*.
Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in *Historical Abstracts* and *America: History and Life*.

Letna naročnina: za posameznike in ustanove 19 €, za študente 13 €.
Cena številke v prosti prodaji je 11 €.

Naročila: info@zdc.si